

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRBOG FOR ARBEJDERBEVÆGELSENS HISTORIE - 1991

TEMA: ARBEJDERBEVÆGELSEN
OG EUROPA

SFAH

Årbog for arbejderbevægelsens historie

Udgivet af

Selskabet til Forskning i
Arbejderbevægelsens Historie

Ved

Niels Finn Christiansen, Anette Eklund Hansen, Bente Munk,
Marianne Rostgaard og Annette Vasström

Billedredaktør:
Karen Kræmer

Tema:
Arbejderbevægelsen og Europa

Copyright by SFAH og forfatterne
ISSN: 0106-5912
1. udgave 1991

Sats og tryk: Werks Offset A/S, Århus

Årbogen er udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Manuskripter og bøger til anmeldelse bedes sendt til:
Selskabet til Forskning
i Arbejderbevægelsens Historie,
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv,
Rejsbygade 1, 1759 Kbh. V.

Forsidetegning: Per Marquard Otzen

Indhold

Indledning	5
Vibeke Sørensen: Den skandinaviske model og Europa-dilemmaer i dansk arbejderbevægelses holdning til europæisk integration 1950 – 1980	13
Anne-Lise Seip: Velferdsstaten- en nordisk modell?	49
Richard Hyman: De europæiske fagbevægelser: På vej mod år 2000	73
Preben Sørensen: Fra fagligt jerntæppe til markedsstrategi. Fagbevægelsens Europapolitik	99
Sussi Handberg: Historien om asbest	113
Gert Sørensen: Den italienske kommunismes lange krise	131
Mikko Majander: Kommunistisk frontorganisation eller værnare av det västerländske samhällssystemet? Den finska fackföreningsrörelsen i det kalla kriget 1947 – 1951	151
Michael F. Scholz: Den danske »revisionisme« og SED i 1950'erne	165
Karl Christian Lammers: 1989 som historisk chance? Arbejderbevægelsen i den tyske omstillingsproces på baggrund af den historiske udvikling fra 1945 til 1990	189

Erik Schwägermann:

Politik og historie i E.P.Thompsons forfatterskab.

En biografisk og bibliografisk gennemgang 201

Summary 221

Forfatterfortegnelse 229

Indledning

Europa er i opbrud i disse år. Nye stater opstår og nye samarbejdsrelationer er i støbeskeen. Indenfor EF tales der i de toneangivende kredse om at gennemføre en politisk og økonomisk union, mens andre har visioner om et helt nyt Europa, hvor det er løsningen af de økonomiske, sociale og økologiske problemer, der står øverst på dagsordenen.

Forholdet til EF har været en af de ømme tæer indenfor den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Men også på venstrefløjten i øvrigt har holdningen til EF været et kontroversielt spørgsmål. Paradoksalt nok var arbejderbevægelsen og venstrefløjten, med gamle traditioner for internationalisme, med til at slå på de nationalistiske strenge i EF-debatterne fra 1972 og frem. Selv om det er rigtigt, at de Europæiske Fællesskaber først og fremmest blev kapitalens fællesskab, så er og bliver det et paradoks, at kapitalen tog konsekvensen af at være blevet international, mens det omvendte tilsyneladende var tilfældet med dele af arbejderbevægelsen. Der til kommer de kontante problemer på bl.a. overenskomstområdet med de multinationale firmaer, sikring af arbejdsmiljøet og en række andre centrale spørgsmål, der ikke kan klares med et »Nej til EF«. Diskussionen i dag inden for arbejderbevægelsen og på venstrefløjten står derfor også om, hvor langt og i hvilken retning EF samarbejdet skal udvikle sig. Artiklerne i årbogens første halvdel behandler aspekter af denne problematik.

Artiklerne i årbogens anden halvdel beskæftiger sig, direkte eller indirekte, med konsekvenserne af de kommunistiske regimers fald i Østeuropa. Selvom vi i efteråret 1989 havde set både genforeningen af Tyskland og fløjlsrevolutionen i Tjekkosllovakiet, kom det endelige sammenbrud for de kommunistiske regimer, der blev bekræftet med det mislykkede kup i Sovjet i august 1991, som en lige så stor overraskelse som Berlinmurens fald i 1989.

Den enorme rolle kommunismen har spillet, ikke blot for arbejderbevægelsen, men for hele den europæiske historie i det 20. århundrede, giver årene 1989-91 deres skelsættende karakter. Det giver ikke blot anledning til at se fremad, men også tilbage – begivenhederne i årene 1989-91 sætter historien i nyt perspektiv. Samtidig er de kommunistiske partiers

arkiver nu så småt ved at blive åbnet for historikerne, hvilket giver nye muligheder for at skrive historien.

Selv om vi endnu kun kan ane konturerne af den betydning, kommunismens sammenbrud må få, og selvom det i første omgang kunne se ud som den endelige sejr for »den frie verden«, vil udviklingen på bare lidt længere sigt måske vise sig at give rum for udviklingen af »en tredje vej«. De artikler vi bringer i årbogens anden halvdel, er blandt andet med til at gøre det klart, hvor dybt hele efterkrigsperioden har været præget af opgøret mellem øst og vest. Det var næsten umuligt at gøre sig fri af dikotomien, også for dem der forsøgte at holde sig udenfor, eller bevidst søgte »en tredje vej«.

Endelig bringer vi en artikel udenfor temaet. Erik Schwägermanns artikel om »Politik og historie i E.P. Thompsons forfatterskab« består dels af en biografi, dels en gennemgang af forfatterskabet. E.P. Thompson er mest kendt for »The Making of the English Working Class«. I Årbog for Arbejderbevægelsens Historie nr. 19 bragte vi en artikel af den amerikanske historiker Joan Scott om dette centrale værk, som er en klassiker både indenfor arbejderhistorien og socialhistorien. Men han har også skrevet en række andre centrale værker, bl.a. »William Morris. From Romantic to Revolutionary«, der ligesom »The Making«, er udsprunget af aktuelle diskussioner på den venstrefløj, som E.P. Thompson hele sit liv har været aktivt engageret i.

Et af de centrale spørgsmål i debatten om arbejderbevægelsens holdning til det fremtidige EF-samarbejde er, om det er muligt at bevare den danske velfærdsstatsmodel, der bygger på udligning af uligheder via skattefinansierede overførselsindkomster, modsat den kontinentale velfærdsstatsmodel, der bygger på forsikringsprincippet. Denne diskussion tages op i Vibeke Sørensen og Anne-Lise Seips artikler.

Vibeke Sørensen behandler i sin artikel det danske socialdemokratis holdning til nordisk og europæisk integration i efterkrigsperioden. Vibeke Sørensen artikel bygger på hendes Ph.D afhandling, som er det første grundige studie overhovedet af de motiver og de skiftende politiske alliancer, nationalt og internationalt, der, sammen med den økonomiske udvikling, kan forklare socialdemokratiets tilsyneladende noget vaklende kurs overfor EF.

Vibeke Sørensen spørger indledningsvis, om små lande med en åben økonomi har valgmuligheder i tilpasningen til en international udvikling, og svarer ja på spørgsmålet. Det lykkedes faktisk i 1950erne og 60erne at skabe en skandinavisk model som modstykke til udviklingen i resten af Europa. Om kunststykket kan gentages i 1990erne, er et åbent spørgsmål. Med den øgede gensidige afhængighed i 1980erne og 90erne står de vesteuropæiske økonomier, og dermed også Danmark, overfor tilpasning til en ny international økonomisk udvikling. Situationen kan på nogle punkter minde om situationen i 1950erne, dog med den væsentlige forskel at valgmulighederne er blevet mindre, eller sagt på en anden måde, omkostningerne ved at holde sig udenfor den europæiske integration kan vise sig at være større i 90erne end i 1960erne.

Anne-Lise Seip ser i »Velferdsstaten – en nordisk modell?« mere optimistisk på mulighederne for at bevare den nordiske model end Vibeke Sørensen gør. Med udgangspunkt i egen og andres forskning om velferdsstatens opkomst og de socialdemokratiske partiers andel heri, diskuterer Anne-Lise Seip, om det er rimeligt at tale om en speciel nordisk model. D.v.s. om der i de nordiske velfærdsstater på den ene side er tale om en række indre lighedstræk, og på den anden side hvorved de adskiller sig fra andre velfærdsstater, som eksempelvis Tyskland og England. Anne-Lise Seip pointerer, at der i de enkelte lande var tale om en række forskellige historiske omstændigheder, der er vigtige i en forklaring af hvorfor de enkelte lande valgte forskellige velfærdsstatsmodeller. Selvom der er tale om variationer i modellen Norge, Sverige og Danmark imellem, mener Anne-Lise Seip alligevel, der er basis for at tale om en skandinavisk model, der adskiller sig fra den engelske og den kontinentale model, og en model det er værd at kæmpe for at bevare. Hvorfor skal det være os, der tilpasser os, spørger Anne-Lise Seip. Det kunne vel også være resten af Europa, der tilpassede sig den skandinaviske model?

Et andet centralt spørgsmål for arbejderbevægelsens holdning til EF har været spørgsmålet om at sikre lønarbejdernes rettigheder. Det er dels et spørgsmål om den sociale dimension i EF, men også et spørgsmål om fagbevægelsens styrke og handlemuligheder.

Richard Hyman giver i sin artikel en oversigt over aktuelle udviklingstendenser indenfor den europæiske fagbevægelse. Hvor er fagbevægelsen på vej hen? Hvad vil der ske i 1990erne? Hvor langt bærer solidariteten og hvem gælder den: Kollegerne, medlemmerne af ens egen fag-

forening, arbejderklassen? Richard Hyman giver sit bud ud fra et stort kendskab til udviklingen i de europæiske fagbevægelser i 1970erne og 80erne.

Hyman pointerer gentagne gange, at der er vigtigt at have de forskellige nationale erfaringer for øje og være forsigtig med generaliseringer. Han mener dog at kunne se en generel tendens til svækkelse af landsorganisationer og forbund, og dermed den centrale kontrol med de nationale fagbevægelser både i vest og øst. Spørgsmålet er, hvilken betydning det vil få i 90erne, i en situation der, udover erhvervstrukturelle ændringer og kulturelle opbrud, vil blive påvirket af både udviklingen af det indre marked og udviklingen i Østeuropa.

Hvad angår EF, mener Hyman ikke, at den europæiske arbejderbevægelse p.t. har nogen chancer for at sætte dagsordenen. Det illustreres med historien om det sociale charter (den sociale dimension), der i følge Hyman foreløbig ikke er blevet til andet end snak. Udviklingen i Østeuropa giver heller ikke Hyman anledning til megen optimisme på den traditionelle fagbevægelses vegne. I stedet knyttes håbet til en ny type fagbevægelse, som Hyman kalder »firmafagforeninger med en social samvittighed«. Konklusionen er, at solidariteten og kollektiviteten ikke nødvendigvis vil afgå ved døden på vej til år 2000, selvom den organisatorisk vil finde nye former.

Preben Sørensen er som konsulent i LO selv en aktiv part i udviklingen af fagbevægelsen frem mod år 2000. Det giver en anden synsvinkel end forskerens. »Fra fagligt jerntæppe til markedsstrategi« skildrer dansk fagbevægelses internationale samarbejdsrelationer siden 1945, specielt dansk fagbevægelses holdninger og praktiske erfaringer i forhold til EF-medlemsskabet. Preben Sørensens artikel kan læses som en kommentar til de foregående artikler fra en, der selv har været med i den udvikling. Hvad angår den sociale dimension i EF, og arbejderbevægelsens muligheder for at gøre sin indflydelse gældende, er Preben Sørensen optimist. Denne optimisme bygger både på fagbevægelsens styrke i Danmark, og på det styrkede samarbejde indenfor EF de senere år, hvor der er opnået bred enighed om målsætningerne med det faglige arbejde.

Hvor Richard Hyman og Preben Sørensen diskuterer udviklingen i EF på et generelt plan, tager Sussi Handberg udgangspunkt i et konkret eksempel.

Produktion og anvendelse af asbest har siden 1988 været forbudt i Danmark (med nogle få undtagelser). Spørgsmålet er, om Danmark kan

opretholde dette forbud efter åbningen af det indre marked 1. januar 1993. Artiklen gennemgår detaljeret beslutningsprocessen om EF's asbestpolitik fra 1985 og frem til i dag, gennem kommission, ministerråd, det danske arbejdsministerium, EF-parlamentet og EF's standardiseringsudvalg, hvor den egentlige beslutning ligger.

Udover asbestsagen eksemplificerer Sussi Handberg styrkeprøven mellem hensynet til varernes frie bevægelighed og arbejdsmiljøet med mærkning af opløsningsmidler, hvor Danmark blev tvunget til at følge EF-bestemmelserne vedrørende mærkning.

Konklusionen er, at selvom opmærksomheden omkring miljøkrav også er voksende indenfor EF, så er EF stadig en konserverende kraft på området. Hvis vi fra dansk side ønsker at prioritere miljøet, må vi derfor søge alliancer både indenfor og udenfor EF. Alliancer der i konkrete sager kan lægge pres på EF-apparatet. Det er i følge Sussi Handberg den strategi, der er til størst gavn, ikke bare for os selv, men også for EF-lande med mindre skrappe miljøkrav.

Den anden afdeling af årets tema, indledes af Gert Sørensens artikel om det italienske kommunistparti. Gert Sørensens pointe er, at eurokommunismen aldrig har repræsenteret en »tredje vej«. Myten om den sovjetiske models overlegenhed levede videre helt frem til det polske kommunistpartis overgreb mod Solidaritet i 1981. Først her brød det italienske kommunistparti endeligt med SUKP's ledende rolle. Det italienske kommunistpartis problemer blev dog ikke mindre efter 1981. Projektet med »det historiske kompromis« kuldsejlede, uden at en ny strategi har afløst dette forsøg på at få del i magten.

Den politiske krise i det italienske kommunistparti i dag har samme rødder som krisen i de øvrige Vest- og Østeuropæiske kommunistpartier: Arven fra 3. internationale. PCI (i 1991 omdannet til PDS) har derfor haft lige så svært ved at finde sine egne ben ved indgangen til 1990erne som andre tidligere og nuværende kommunistpartier.

Mikko Majander beretter i »Kommunistisk Frontorganisation eller værnare av det västerlandske samhällssystemet« om en vigtig brik i det spil, der kom til at afgøre Finlands tilhørsforhold til »den frie verden« efter 2. verdenskrig. Under den kolde krig var den finske fagbevægelse præget af interne magtkampe mellem socialdemokrater og kommunister. Det var ikke blot et spørgsmål om fagbevægelsens politik, men et led i et slagsmål om den samfundsmæssige magt, hvor de finske socialdemokrater og

kommunister hentede støtte, moralsk og materielt, i henholdsvis Vest og Øst (Sovjetunionen). Udover en fejlslagen taktik i forbindelse med en strejkeoffensiv i efteråret 1949, tillægger Mikko Majander de finske socialdemokraters relationer til de skandinaviske broderpartier stor betydning for, at Finland, trods sin placering i den sovjetiske interessesfære, endte som en af de nordiske velfærdsstater. Samtidig giver Mikko Majanders artikel et indblik i de særlige finske forhold, placeringen mellem Øst og Vest, og hvordan det kom til at præge Finlands historie i efterkrigstiden.

I »Den danske »revisionisme« og SED i 1950erne« belyser Michael F.Scholz udviklingen i SED efter 1956 i lyset af den rolle bruddet i DKP i 1958 (med dannelsen af SF) spillede i de interne partiopgør i SED.

Der var paralleller mellem de diskussioner og opgør, der fandt sted i SED og DKP efter Khrustjovs tale på den 20. partikongres i 1956. Kombineret med relativt tætte personkontakter mellem SED og DKP, influerede opgørene i de to partier gensidigt hinanden. For anti-larsenisterne i DKP var der først og fremmest moralsk opbakning at hente i SED, men også økonomisk støtte. For SED havde DKP betydning som »SED-diplomat«, der gennem propagandavirksomhed m.v. skulle arbejde for dansk anerkendelse af Østtyskland som selvstændig stat. SED's stalinitiske fløj (med Erich Honecker m.fl. i spidsen) og antilarsenisterne i DKP støttede derfor gensidigt hinanden i de interne opgør i de to partier, og var på linje internationalt i opgørene med bl.a. revisionisten Tito. Hermed kom DKP til at spille en rolle internationalt på et afgørende tidspunkt i Østtysklands historie.

Østeuropa eksisterer ikke mere som politisk begreb, men historien kan man ikke sådan lige løbe fra. Det viser udviklingen i Tyskland med al tydelighed. Tyskland er nok formelt forenet, men reelt har de to dele af Tyskland i 45 år gjort forskellige historiske erfaringer, der vil sætte sit præg på det forenede Tysklands historie langt ind i fremtiden.

Efter genforeningen i 1989 forventede den (vest)tyske arbejderbevægelse en valgsejr. Socialdemokratiet havde før 1933 haft sine højborgere i det der senere blev til DDR, og kommunistpartiet kunne vel også stadig regne med en vis opbakning. Det gik helt anderledes. Genforeningen, som kunne have været en historisk chance for at overvinde gamle traumer og gammel splid i den tyske arbejderbevægelse, endte, i hvert fald i første omgang, med en borgerlig valgsejr, og den tyske arbejderbevægelse

blev under genforeningsprocessen sat næsten totalt uden for indflydelse. Hvordan kunne det gå til, spørger Karl Christian Lammers i »1989 som historisk chance?«

Lammers' tese er, at kommunismen aldrig blev rodfæstet som en folkelig bevægelse. Efter arbejderopstanden i 1953 udviklede der sig en mere og mere udtalt diskrepans mellem den officielle ideologi og DDR-befolkningens holdninger. Lammers bygger her blandt andet på undersøgelser af Lutz Niethammer m.fl., der er i gang med at indsamle erindringer, til belysning af øst-vest modsætningernes socialhistorie, d.v.s. hvordan østtyskerne selv oplevede »den virkeliggjorte socialisme«, og hvordan østtyskerne fandt en modus vivendi med det østtyske regime. Da der ikke var nogen egentlig folkelig opbakning bag styret, faldt det sammen som et korthus i 1989. Derfor var Østtyskland heller ikke længere nogen arbejderbevægelsens højborg, østtyskernes erfaringer gjorde dem snarere apolitiske. Af samme grund er der ikke umiddelbart noget håb om, at den tyske arbejderbevægelse genfinder sin fordums styrke. At tale om demokratisk socialisme i Danmark i dag kan være svært. I Tyskland er det umuligt, konkluderer Karl Christian Lammers.

Vi vil tilføje, at i et Europa, der har givet os så mange overraskelser de sidste år, kan det på den anden side ikke udelukkes, at socialismen vil overleve. Måske ikke ordet, men demokratiet, solidariteten og den kollektive ansvarlighed vil forhåbentlig.

Redaktionen

Den skandinaviske model og Europa – dilemmaer i dansk arbejderbevægelses holdning til europæisk integration 1950-1980

Af Vibeke Sørensen

Indledning

Socialdemokratiet var den drivende kraft bag ved Danmarks tiltrædelse af EF traktaten i 1972. Partiets politik, baseret på en samlet indtræden sammen med England i et udvidet EF, var udtryk for et forsøg på at samle de to danske hovedmarkeder, England og Tyskland, og sikre bedre forhold for dansk landbrug indenfor EFs landbrugspolitik. Ved folkeafstemningen i 1972 mødte den officielle partilinje uventet voldsom modstand både indenfor partiet og fagbevægelsen, men indtil den borgerlig regering overtog regeringsmagten i 1982 lykkedes det partiledelsen at holde den interne uenighed omkring EF isoleret fra indre-politiske spørgsmål. Uenigheden er fortsat i 80'erne med forøget styrke, efter den borgerlige regering i stadig højere grad har formået at præsentere sin økonomiske politik som del af den deregulerings og privatiseringsbølge, der skyldede indover EF landene i 1980'erne og begejstret har budt både det Indre Marked og et øget udenrigspolitisk EF samarbejde velkomment. Ved afstemningen i 1986 om det Indre Marked syntes det klart, at socialdemokratiet havde fortrudt det oprindelige ja til EF, og at det nu så spørgsmålet om EFs udvikling som tæt forbundet med forsvaret af den socialdemokratiske velfærdsmodel. EF betragtes nu ikke længere isoleret fra indre-politiske spørgsmål og har derfor spillet en stadig mere betydningsfuld rolle indenfor både parti og fagbevægelse i 1980'erne.

Partiet har således aldrig formået at gøre, hvad dets europæiske broderpartier lærte allerede i 1950'erne – og som den borgerlige regering har haft en sådan succes med herhjemme i 1980'erne – at knytte den nationale økonomiske strategi til den generelle udviklingsproces indenfor

EF(1). Set i et historisk perspektiv er denne manglende evne til at tilpasse den socialdemokratiske økonomiske strategi til udviklingen i resten af Europa det mest gennemgående træk i dansk arbejderbevægelses forhold til europæisk integration i perioden 1950-1980. Selv om Socialdemokratiet siden 1945, ligesom sine broderpartier syd for grænsen, generelt har gjort sig til fortalere for økonomisk vækst på linie med det borgerlige Europa, er det påfaldende, hvor lidt både parti og fagbevægelse har følt sig tiltrukket af den politisk-økonomiske model, som EF præsenterer.

Almindeligvis forklares socialdemokratiets problemer med EF med en henvisning til partiets »funktionalistiske« holdning til internationalt samarbejde, dvs. dets ønske om at kombinere den økonomiske afhængighed af omverdenen med en vis politisk autonomi(2). Dog viser den meget forskellige holdning til nordisk og europæisk samarbejde, at der er en meget betydelig forskel på hvad der opfattes som krænkelse af denne autonomi. Spørgsmål som har spillet en stor rolle for den danske arbejderbevægelses negative holdning til EF – så som et frit arbejds- og kapitalmarked og en vis harmonisering af den sociale politik – er således blevet gennemført under socialdemokratisk lederskab i Skandinavien, uden at dette er blevet følt som en krænkelse af den nationale selvstændighed(3). Denne forskel i opfattelsen af europæisk og nordisk samarbejde antyder, at der er en tæt sammenhæng mellem holdningen til integration og den nationale politisk-økonomiske organisation, og at hovedforklaringen på den danske arbejderbevægelses problemer i forhold til EF historisk set skal søges i den socio-økonomiske model i Skandinavien, der på centrale punkter adskiller sig fra den politiske og økonomiske udvikling i resten af Vesteuropa.

Den skandinaviske model: Et socialdemokratisk alternativ til Europa?

Et lands muligheder for at artikulere og forfølge sine nationale interesser på internationalt plan afhænger bl.a af dets plads i den internationale arbejdsdeling, den nationale økonomis åbenhed overfor omverdenen og den nationale politisk-økonomiske organisering. Disse faktorer udgør tilsammen de »magt-ressourcer« der står til rådighed for den nationale politiske elite, og det antages almindeligvis at i små åbne økonomier som de skandinaviske er disse ressourcer utilstrækkelige til at sikre økonomisk og politisk uafhængighed. Små lande bliver derfor betragtet som

specielt »sårbare« overfor den gensidige økonomiske afhængighed, der har kendetegnet efterkrigsperioden og det fremhæves ofte, at små økonomier ingen reelle valgmuligheder har m.h.t. til deres nationale og internationale strategi og til stadighed må tilpasse sig de internationale markeds kræfter og de »store« landes magtpolitik. Men selvom denne analyse i de store linier er en korrekt beskrivelse af små landes problemer m.h.t. til deres internationale omverden, så synes konklusionen – at små åbne økonomier ikke har noget valg/alternativ – ikke i tilstrækkelig grad at tage højde for de historiske realiteter i Skandinavien. En nærmere diskussion af hovedelementerne i den skandinaviske model vil bl.a. vise, at forstillingen om at have et valg/alternativ i forhold til omverdenen er et helt centralt begreb, der har spillet en meget vigtig rolle for denne models udvikling og succes.

Eksistensen af en speciel skandinavisk politisk-økonomisk model bliver som regel defineret og forklaret ud fra en kombination af interne og eksterne faktorer. Økonomer har bl.a. fremhævet, at de skandinaviske lande adskiller sig fra resten af Europa ved deres specielle økonomiske struktur, fordi de har specialiseret sig i eksporten af nogle få dominerende basisvarer baseret på naturlige komparative fordele – i Sverige og Norge tømmer, papir, jern, stål og fisk og i Danmark smør og bacon. Historisk set er det disse varer, der har betalt for en høj import af kapital- og forbrugsgoder og dermed for en høj levestandard. Oprindeligt udviklede denne eksport sig som respons på efterspørgslen på det engelske marked, hvilket ret hurtigt førte til en betydelig økonomisk integration mellem England og Skandinavien. Historisk set har de skandinaviske landes plads i den internationale arbejdsdeling derfor været at forsyne de »gamle industrilande« med forarbejdede råvarer, dvs. en udveksling baseret på komplementær handel(4). I efterkrigsperioden har disse eksportsektorer fortsat spillet en vigtig rolle, fordi de har betalt for en stor del af den nødvendige kapital- og forbrugsgode import. Men samtidig har disse sektorer beskæftiget en stadig faldende del af befolkningen – et problem der har haft en destabiliserende effekt på den økonomiske udvikling, og som har understreget nødvendigheden af at udvikle nye højteknologiske industrier. Økonomer antyder således, at de skandinaviske lande har haft specielle problemer med at regulere deres økonomiske udvikling i efterkrigstidsperioden, fordi deres økonomiske struktur har været rettet mod komplementær udenrigshandel baseret på naturlige komparative fordele, til forskel fra samhandelen i EF, baseret på udveksling af højt differentierede industrielle produkter. Det vil sige, at de skandina-

viske lande i forskellige grader har haft et »catching-up« problem med hensyn til den internationale arbejdsdeling – et problem som især de socialdemokratiske partier har været meget bevidste om, fordi det udgjorde en betydelig risiko for opretholdelsen af beskæftigelsen og en høj levestandard.(5) Alle tre partier har således været stærke fortalere for strukturrationalisering, innovation og teknologisk udvikling i efterkrigsperioden.

Eksterne faktorerers stærke indflydelse på udviklingen af det politiske system er blevet fremhævet som et andet særkende ved den skandinaviske velfærdsmodel. Økonomiernes åbenhed betyder, at den industrielle politik og de institutionelle rammer historisk har været rettet mod at styrke de dominerende eksportsektorerers internationale konkurrenceevne, d.v.s. at internationale markedskræfter har dikteret priser og lønninger på hjemmemarkedet. Heroverfor har bl.a. Peter Katzenstein fremhævet, at i små åbne økonomier fremmer nødvendigheden af stadig tilpasning til internationale markedskræfter udviklingen af specielle institutionelle rammer for varetagelsen af den politiske konsensus, der til en vis grad er i stand til at kompensere for den økonomiske afhængighed af omverdenen. Katzensteins tese er, at i Skandinavien har åbenhed fremmet udviklingen af »demokratisk korporatisme«, dvs. udviklingen af de institutionelle rammer for en stadig politisk »bargaining« mellem konkurrerende interessegrupper, baseret på at kompensere lønmodtagere for internationale markedskræfters indflydelse på den nationale økonomi over de offentlige budgetter(6). Dette er en tilgangsvinkel, der understreger, at små økonomier i deres nationale organisation råder over et alternativ til automatisk tilpasning.

Politologer har også talt om en speciel skandinavisk velfærdsmodel karakteriseret af en høj mobilisering af arbejderklassen omkring stærke socialdemokratiske partier. Udviklingen af »folkeparti-ideen« i 1930'erne lagde grunden for en alliance med den private industri under ledelse af stærke reformistiske SD partier. Gösta Esping Andersen har bl.a. vist hvordan specielle historiske betingelser i Skandinavien har fremmet dannelsen af en bred »rød-grøn« alliance mellem en reformistisk arbejderklasse og små selvejende bønder. Disse politologiske definitioner af den skandinaviske model fremhæver interne faktorer – især den brede demokratiske mobilisering på tværs af klasser omkring reformistiske socialdemokratiske partier baseret på et »trade-off« mellem arbejdernes krav om offentlig indgriben til fordel for beskæftigelsen og bøndernes krav om højere priser for deres produkter på hjemmemarkedet. I Skandi-

Staining på ét af sine mange virksomhedsbesøg i 1930-erne. Han ses midt i billedet, der stammer fra et besøg på Cementfabrikkerne i Aalborg. Alliancen mellem den private industri og de socialdemokratiske partier var ét af elementerne i den skandinaviske velfærdsmodel. (ABA)

navien har denne politiske konsensus været organiseret omkring arbejderpartierne og den skandinaviske model må derfor i stor udstrækning betragtes som socialdemokratisk(7).

Disse forskellige tilgangsvinkler illustrerer tilsammen nogle særlige træk ved den skandinaviske udvikling i det 20. århundrede. Det er således karakteristisk, at den skandinaviske model allerede lå fast i sine centrale elementer i slutningen 1930'erne, og at den var et alternativ til tidligere tiders automatiske tilpasning til internationale markedskræfter – de nye politiske alliancer hvilede således i alle tre lande på de dominerende eksportsektors accept af at forbindelsen mellem verdensmarkedet og den nationale økonomi skulle reguleres på det makro-økonomiske niveau med et vist hensyn til de social-økonomiske effekter af internationale markedskræfters indvirkning(8). I 1930'erne tillod verdenskrisen små åbne økonomier en hidtil ukendt grad af manøvre frihed i forhold til

den internationale økonomi – en mulighed for på samme tid at reducere den økonomiske afhængighed og øge den politiske autonomi i forhold til omverdenen, der i Skandinavien gav sig udtryk i en politisk såvel som økonomisk tilbagetrækning fra Europa. Den økonomiske krise ledte til tilsvarende eksperimenter med den nationale økonomiske politik i mange andre lande, men kun i Skandinavien var den nationale organisation stærk nok til overleve krigen og var i 1945 den basis, hvorfra de skandinaviske socialdemokratier forventede yderligere at udbygge deres politiske indflydelse i efterkrigsperioden. Men efter 1945 var det store spørgsmål, hvorvidt den socialdemokratiske model kunne tilpasses en åben international økonomi uden at den bærende alliance mellem bønder og arbejdere brød sammen. I Norge og Sverige betød den økonomiske struktur, at det var muligt til en vis grad at garantere den »rød-grønne« alliance via en fortsættelse af den protektionistiske landbrugspolitik – en strategi som den økonomiske struktur i Danmark gjorde både politisk og økonomisk uholdbar.

Efterkrigsudviklingen blev således en betydelig udfordring for den socialdemokratiske model. Både fagbevægelse og parti havde som sit erklærede mål opbygningen af en velfærdsstat med fuld beskæftigelse, og der var en klar forståelse af nødvendigheden af at udvikle en moderne konkurrencedygtig eksportindustri, hvis social velfærd og fuld beskæftigelse skulle sikres i efterkrigsperioden. Men »catching-up« problemet i forhold til den internationale arbejdsdeling var yderligere vanskeliggjort af at hjemmemarkedsindustrien fortrinsvis var beskyttet af importrestriktioner, hvilket gjorde de skandinaviske industrier specielt sårbare overfor OEECs liberaliseringsprogram. Bibeholdelsen af høje toldsats i de gamle industrilande betød, at tab af hjemmemarkedsandele ikke umiddelbart kompenseredes af øgede markedsandele på eksportmarkederne. I Danmarks tilfælde forværredes dette katastrofalt ved at liberaliseringen ikke omfattede den væsentligste eksportindustri, landbruget.

Industrialiseringsstrategien sammen med frygten for især tysk industri og problemerne forbundet med et strukturelt betalingsbalanceunderskud overfor Tyskland talte således ikke for en økonomisk og politisk nyorientering mod Europa. Også den økonomiske politik på kontinentet tjente til at styrke den negative holdning til Europa. Tysk økonomisk politik, som den blev praktiseret i Ludwig Erhards sociale markedsøkonomi, sås som et eksempel på den økonomiske politik, der ville blive ført i et integreret Europa, og tilpasning til internationale markeder via en deflationær økonomisk politik, løntilbageholdenhed og en høj rente var ik-

ke del af den politiske konsensus i Skandinavien, hvor den konjunkturpolitiske stabilisering af økonomierne via finanspolitikken og den ekspansive pengepolitik forudsatte fuld national kontrol over handel, valutakurser og kapitalbevægelser(9).

Den skandinaviske socialdemokratiske model baseret på fuld beskæftigelse, social velfærd og industriel »catching-up« var også afgørende forskellig fra den socio-økonomiske model, der udviklede sig på kontinentet. Konsolidering af nationalstaten og den politiske konsensus efter 1945 udviklede sig her med de nye kristelige demokratiske partier som centrum. Den politiske stabilitet af disse alliancer hvilede på, hvad Charles Maier har kaldt »the politics of productivity« – ideen om at en stærkt forøget økonomisk vækst en gang for alle ville fjerne spørgsmålet om den interne fordeling af nationalproduktet fra den nationale politiske dagsorden.(10) Ikke bare øgede investeringer, men også en betydelig udvidelse af den europæiske samhandel, sås som en helt afgørende forudsætning for forfølgelsen af økonomisk vækst. Ny forskning i EFs historie antyder bl.a. at det var denne ideologi om høj økonomisk vækst snarere end føderalistiske idealer, der var drivkraften bag udviklingen af europæisk integration i 1950'erne. Denne forskning påviser også, at to store opsving i den europæiske samhandel var en helt afgørende forudsætning for realiseringen af Fællesmarkedet i 1957(11). Det første opsving mellem 1945 og 1951 fremmede eksisterende ideer om fordelene ved en toldunion, idet den øgede samhandel understøttede den politiske nødvendighed af at reintegrere Tysland i den vesteuropæiske økonomi. Det andet opsving mellem 1954 og 1957 overbeviste regeringer og den offentlige opinion om, at den stærke vækst i samhandelen siden 1945 ikke, som forventet, var et forbigående men derimod et mere permanent fænomen i efterkrigstidens Europa. I denne periode blev det klart, at Tyskland ikke alene var den største eksportør af industriprodukter men også det største marked for disse produkter i Vesteuropa. Dette var en klar antydning af den tyske økonomis fremtidige rolle som »vækstlokomotiv« og udviklingen af en dynamisk intra-vesteuropæisk samhandelsstruktur baseret på gensidig udveksling af højt differentierede industriprodukter.

Der var således nogle meget betydningsfulde forskelle på den europæiske og den skandinaviske model i 1950'erne – forskelle som til en vis grad kan forklare hvorfor de skandinaviske socialdemokratier var og er forblevet »modvillige europæere«, men som næppe fuldt ud forklarer deres »funktionalistiske« holdning til europæisk samarbejde. International politisk teori har bl.a. fremhævet, at den usikkerhed, der er et resultat af

den voksende internationale gensidige økonomiske afhængighed, har været en væsentlig drivkraft bag europæisk integration – en usikkerhed som klart har været vanskeligst at håndtere for små åbne økonomier(12). Tilsvarende betragtes integration som et alternativ, der er specielt fordelagtigt for små lande, fordi det giver dem en indflydelse, der langt overstiger deres nationale »magt-ressourcer«. Således bliver Benelux ofte fremdraget som et eksempel på hvordan en geografisk tætliggende gruppe af små lande gennem integration hver især kan forøge deres nationale kontrol/indflydelse over omverdenen. Set ud fra en sådan betragtning synes de skandinaviske landes insistering på bibeholdelsen af den politiske autonomi mere vanskelig at forklare. Her overfor har Helge Hveem fremhævet, at de skandinaviske lande indtil 1970'erne gennem deres evne til fælles at koordinere både deres nationale politisk-økonomiske strategi og deres internationale samarbejde har formået at udøve en betydelig indflydelse over deres omverden – en tilgangsvinkel som antyder, at de skandinaviske lande, ligesom Benelux-landene, har søgt at forøge deres »magt-ressourcer« gennem integration, men at forskellen på den skandinaviske og den europæiske model har betydet, at i Skandinavien har disse forsøg været rettet mod skabelsen af et nordisk alternativ til Europa(13). Specielt set ud fra en socialdemokratisk synsvinkel syntes dannelsen af en skandinavisk regional blok baseret på fuld beskæftigelse og øget intern samhandel på mange måder at være en naturlig forlængelse af udviklingen i 1930'erne. I 1950'erne syntes den nordisk toldunion tillige at være svaret på flere af de centrale problemer, som de skandinaviske socialdemokratier stod overfor: Et større hjemmemarked ville bl.a. danne grundlaget for den restrukturering og innovation, der var nødvendig for at udvikle nye og større industrier. Et fællesmarked kunne således på mange områder styrke de skandinaviske landes »magt-ressourcer« og evne til at kontrollere forholdet til omverdenen, og motiverne bag dannelsen af en nordisk toldunion var da også på mange måder de samme, som lå bag dannelsen af Fællesmarkedet i 1957 og det Indre Marked 30 år senere – et ønske om at opnå stordriftsfordele, teknologisk udvikling og styrkelse af konkurrenceevnen overfor en omverden i konstant forandring(14). Men set ud fra en socialdemokratisk synsvinkel var det nordiske projekt det europæiske langt overlegent, fordi det også var nøglen til at kombinere industriel innovation og planlægning med demokratisk korporatisme – et nordisk socialdemokratisk regionalt center var således langt at foretrække fremfor at blive et socialdemokratisk udkantsområde indenfor EF. Det er derfor i de skiftende modsætninger i perioden 1950-72

mellem disse to alternativer – det europæiske og det nordiske – at man skal finde forklaringen på den danske arbejderbevægelses manglende evne til at tilpasse sin nationale økonomiske strategi til udviklingen i Europa.

Danmark 1947-1950: Stilhed før stormen

Som sagt var det mest afgørende spørgsmål for socialdemokratiet efter 1945, hvordan den danske økonomi kunne gentilpasses til et mere åbent internationalt økonomisk system uden at skade produktion og beskæftigelse. Partiets efterkrigsprogram, Fremtidens Danmark, formulerede nu klart for første gang nødvendigheden af en egentlig industrialisering i Danmark og understregede vigtigheden af at benytte de få muligheder, inden handelens fulde liberalisering blev en realitet, til at styrke dansk industriproduktion. Både fagbevægelsen og partiet forestillede sig, at udvidelsen af industrieksporten bl.a. skulle sikres gennem dannelse af offentligt kontrollerede investeringsfonde og en vis statslig styring af investeringerne. Staten var tiltænkt en betydelig rolle, fordi en udvidelse af industrieksporten nødvendiggjorde visse kapitalkrævende basisinvesteringer, der ikke automatisk ville blive foretaget af den private industri. Ideen var, at et samarbejde mellem industri og fagbevægelse, under en vis statslig overvågning, skulle sikre Danmark en »second industrial revolution«(15).

Der var tre umiddelbare forhindringer for en sådan strategi. Den første og mest alvorlige var, at 1930'ernes politiske konsensus brød sammen allerede i 1945. Det større landbrug og Venstre gjorde det nu klart, at man sigtede mod at vende tilbage til de gode gamle dage før 1930'erne, og at prisudviklingen på verdensmarkedet nu igen skulle diktere priser og lønninger på hjemmemarkedet. Frygten for en statslig styring af produktionen bragte industrien og landbruget sammen, hvilket bl.a. gav sig udslag i nogle gevaldige sammenstød over genopbygningsfonden, der sikrede landbruget og den private industri kontrollen med anvendelsen af midlerne(16). Den anden forhindring var den handelsmæssige afhængighed af England, der nu gav sig udslag i lavere priser for landbrugseksporten og vanskeligheder med at sikre forsyningen af vigtige råvarer som jern og kul. Det engelske krav om større bilateral balance betød at Danmark måtte regne med i fremtiden at købe en stor del af sin import i England, hvilket kun ville øge dansk industriproduktions vanskeligheder, idet England forventede at afsætte industrielle færdigvarer på det

danske marked(17). En tredje forhindring var den begyndende udvikling af et egentligt europæisk samarbejde indenfor OEEC, der tydeliggjorde, i hvor høj grad Danmarks toldpolitik var ude af trit med resten af Europa – Danmark havde de laveste toldsats i Europa og hele sin »infant industri« beskyttet af importrestriktioner(18). Med sit krav om gensidig nedskæring af handelsskranke for industri og landbrugsvarer stod den danske regering derfor totalt isoleret indenfor OEEC, idet de danske alliancepårtner i OEEC – England, Norge og Sverige – var blandt de stærkeste modstandere af en liberalisering af landbrugseksporten.

Betalingsbalancekrisen i august 1950 nødvendiggjorde en drastisk nedskæring af såvel importen som den økonomiske aktivitet, og betød således et farvel til den lavrente-politik der ligesom i Norge og Sverige blev betragtet som et centralt element i socialdemokratisk politik. Fagbevægelsen sagde nej til en deflationær økonomisk politik, og socialdemokratiet valgte at overlade håndteringen af en stram økonomisk politik til den borgerlige regering. Betalingsbalancekrisen i 1950 var et slags vendepunkt, der på afgørende måde kom til at præge resten af 1950'erne. Krisen blev udløst af en kombination af effekterne af devalueringen i 1949 og prisforhøjelser efter Korea-krigens udbrud, men blev både i arbejderbevægelsen og industrien fortolket som en direkte konsekvens af OEEC's liberaliseringspolitik, og derfor som et skræmmende varsel om hvilke problemer det fremtidige europæiske samarbejde ville bringe. Betalingsproblemerne rejste også spørgsmålet om tilknytningen til England med fornyet styrke, idet betalingskrisen bl.a. blev udløst af det tydelige skift i dansk import, der fandt sted efter den tyske økonomi begyndte at komme til kræfter igen omkring 1949-50. Det større landbrug repræsenteret ved Landbrugsrådet begyndte allerede i 1951 at vise større interesse for de kontinentale markeder, som rådet forventede i fremtiden ville udvise en mere dynamisk økonomisk vækst og efterspørgsel, mens de små landbrug, der ingen muligheder havde for at diversificere produktionen, fortsat rettede blikket mod England. Men hverken industri eller fagbevægelse troede på industriens muligheder for at konkurrere på det tyske marked, men mente derimod at industrieksportens ekspansionsmuligheder skulle søges i Skandinavien og i de mindre udviklede oversøiske lande(19).

Allerede i begyndelsen af 1950'erne var to linier i dansk udenrigsøkonomisk politik således klart formuleret – nødvendigheden af at sikre landbrugseksporten og nødvendigheden af at fremme industriudviklingen og eksporten. Officielt blev dette udtrykt ved enigheden mellem de 4

»gamle« partier om at Danmark i sin udenrigsøkonomiske politik skulle arbejde for en genetablering af en friere samhandel og modarbejde enhver økonomisk blokdannelse – en politik der havde meget lidt basis i virkeligheden, når man tager den generelle udvikling indenfor både OE-EC og GATT i betragtning, og som ikke ville løse problemet om den danske industris ringe konkurrenceevne.⁽²⁰⁾ Den officielle politik dækkede da i realiteten også over to meget forskellige opfattelser: landbrugets, at komparative fordele fortsat skulle definere dansk udenrigsøkonomisk politik – og arbejderbevægelsens, at hensynet til den fulde beskæftigelse og industriproduktionen nu måtte gå forud for landbrugets interesser.

Det Nordiske Alternativ 1950-1956

Indenfor arbejderbevægelsen havde man på dette tidspunkt klart mere sympati for en skandinavisk alenegang i forhold til det europæiske samarbejde indenfor OEEC. Den nordiske toldunion blev fortolket som et socialdemokratisk projekt knyttet til planerne om øget industriel plan-

Den anden industrielle revolution – sådan er efterkrigstidens industrielle revolution blevet omtalt. Én af de store virksomheder, der skød frem i den periode, var Danfoss. (ABA)

lægning, og fagbevægelsen gjorde det allerede i 1952 klart, at den betragtede et nordisk fællesmarked som en nødvendig garanti for udvidelsen af industrieksporten og opretholdelsen af den fulde beskæftigelse(21). Ideen om en nordisk toldunion fandt også støtte blandt dele af industrien og handelen, der var interesseret i et større nordisk marked som et første skridt mod et fuldt liberaliseret vesteuropæisk marked(22). Socialdemokratiets støtteparti, det Radikale Venstre, var en varm fortalere for nordisk samarbejde, og et nordisk fællesmarked ville således hjælpe med til at hele sårene mellem de to partier fra sammenbruddet af de nordiske forsværforhandlinger.

Men en nordisk toldunion indeholdt ingen fordele for dansk landbrug, idet Sverige og Norge insisterede på at holde landbruget udenfor. I begyndelsen af 1950'erne gav Landbrugsrådet et meget nødtvunget tilsagn til en nordisk toldunion på disse betingelser, men rådets stærke interesse for de europæiske forhandlinger om en fælles landbrugspolitik – den såkaldte Grønne Plan – i perioden 1952-54 viste klart, at markedsløsninger der udelukkede dansk landbrug kun var politisk holdbare, så længe de ikke betød en øget risiko for afsætningen af landbrugseksporten(23). De små landbrug var mindre negative overfor en nordisk toldunion, fordi England forventedes at være relativt venligt indstillet overfor et nordisk fællesmarked, der samlet ville aftage en meget stor del af Englands eksport(24). I begyndelsen af 1950'erne var der således en forholdsvis bred opbakning, på tværs af klasse- og partiskel i byerne, bag det »nordiske alternativ« til Europa, mens landbruget var mere tilbageholdende – en klar indikation af at en dyberegående splittelse mellem land og by lå gemt i spørgsmålet om Danmarks udenrigsøkonomiske orientering.

På trods af dette problem gav den socialdemokratiske mindretalsregering sin fulde støtte til det nordiske alternativ, da det fælles nordiske udvalg for økonomisk samarbejde præsenterede sin slutbetænkning i foråret 1954, og på regeringskonferencen i Harpsund i oktober 1954 besluttede de tre socialdemokratiske regeringer at oprette en ad hoc-komite, Det nordiske udvalg for økonomisk samarbejde (NUOS), til nærmere undersøgelse af vilkårene for et nordisk fællesmarked. Forskning i nordisk samarbejde har længe fastholdt, at forhandlingerne om et nordisk fællesmarked 1950-59 snarere var motiveret af eksterne udenrigspolitiske overvejelser, end af de økonomiske fordele der forventedes af et fællesmarked(25). At den europæisk udvikling var et vigtigt incitament kom klart til udtryk i perioden efter 1956, hvor det nordiske samarbejde helt

tydeligt var domineret af ønsket om at opnå en stærkere handelspolitisk position indenfor forhandlingerne om det store frihandelsområde. Men hvad angår beslutningerne i 1950 og 1954 om nærmere at undersøge muligheden for et nordisk fællesmarked, synes en sådan fortolkning dog at være lidt for pragmatisk, idet den helt ser bort fra de forventede økonomiske fordele – større hjemmemarked, en fælles forsknings- og udviklingspolitik, rationalisering og effektivisering af produktionen – der var en vigtig drivkraft bag det nordiske projekt. Dette kommer bl.a. klart til udtryk i de forskellige rapporter fra NUOS, der gentagne gange henviser til nødvendigheden af industriel udvikling for sikringen af fuld beskæftigelse og social velfærd. Endvidere ignorerer en sådan tilgangsvinkel tolt arbejderbevægelsens måske væsentligste politiske motiv for det nordiske samarbejde – at dette kunne danne en udenrigsøkonomiske ramme for etablering af en ny politisk alliance mellem arbejderbevægelsen og industrien som basis for videreførelse af den skandinaviske model i efterkrigsperioden.

I følge disse forskningsresultater er det f.eks. uklart, hvad der motive-rede beslutningen om at begynde forberedelsen af en toldunion i oktober 1954 – på et tidspunkt hvor den franske nationalforsamlings nej til en europæisk forsvarsunion betød det endelige nederlag for det føderalistisk inspirerede forsøg på at skabe en europæisk politisk union. Forskere har fremhævet den borgerlige oppositions modstand mod forslaget i Norge, og har stillet spørgsmålstejn ved den danske og svenske regerings overbevisning(26). Men det er et spørgsmål, om ikke fremskridtet for nordisk integration i 1954 snarere skal ses i sammenhæng med det andet store opsving i den europæiske samhandel fra 53/54. Dette uventede opsving i den økonomiske aktivitet (der i Danmark prompte udløste et betalingsunderskud) tjente til at understrege indtrykket af et nyt dynamisk økonomisk center koncentreret på kontinentet, og dermed nødvendigheden af en accelereret industriel omstillings- og udviklingsproces, hvis de skandinaviske industrier ikke skulle falde yderligere bagud i forhold til Europa. Set ud fra »catching-up« synspunktet var der al mulig grund til at fastholde det nordiske alternativ og forsøge gradvist at overkomme modstanden mod det fælles marked indenfor den norske industri. Udenrigsministeries arkiver over dansk Europa-politik i perioden 1954-57 bekræfter bl.a., at det danske tilsagn i Harpsund af både regering og administration blev fortolket som et forpligtende tilsagn til at undersøge mulighederne for et nordisk fællesmarked, der måtte tages med i betragtning ved fastlæggelsen af Danmarks generelle Europapolitik(27).

At styrkelsen af konkurrenceevnen og ønsket om industrielt »catching-up« var en betydningsfuld faktor i den socialdemokratiske regerings prioritering af det nordiske, kom f.eks. klart til udtryk i diskussionerne om et nordisk fællesmarked for stål. Disse diskussioner drejede sig ikke kun om det fælles marked, men også om en fælles og større produktion af stål – et spørgsmål som blev betragtet som uhyre vigtigt for styrkelsen af dansk industris konkurrenceevne. I 1951 kom 74 % af den danske stålimport fra medlemmer af Kul og Stål Unionen og 14% fra England. Muligheden for i højere grad at blive selvforsynende via en udvidelse af den nordiske stålproduktion, ville ikke alene øge forsyningssikkerheden, der især var vigtig for skibsværftsindustrien, men også give lavere priser, der var af betydning både for industriens konkurrenceevne og betalingsbalanceunderskuddet. På trods af de mange problemer som et fællesmarked og en fælles produktion af stål rejste de tre lande imellem, var både den danske industri og den danske regering derfor positiv instillet overfor det norske krav i fællesmarkedsforhandlingerne om en effektiv planlægning af den skandinaviske stålproduktion. Lignende planer gik ud på at styrke den skandinaviske bilproduktion og skabe de produktionsmæssige forudsætninger for en udvikling af produktionen af kemikalier(28).

En af de vigtigste grunde til at forskningen hidtil har tenderet mod at undervurdere betydningen af disse motiver, er den almindelige vurdering, at det nordiske fællesmarked set ud fra en økonomisk synsvinkel var dødsdømt allerede fra starten. De råvarebaserede eksportvarer havde deres markeder udenfor Skandinavien og det nordiske samhandelsniveau var derfor forholdvist lavt, hvilket er blevet fortolket som ensbetydende med at mulighederne for en udvidelse af samhandelen også var meget begrænsede. Dette økonomiske argument er sammen med norsk industris stærke modstand blevet set som et belæg for, at de nordiske forhandlinger først og fremmest var et »taktisk« politisk modtræk til begunstede på det europæiske kontinent. Set ud fra den traditionelle forestilling om samhandel baseret på komparative fordele er dette en forståelig konklusion, som yderligere synes bekræftet ved den nordiske samhandels relative stagnation i løbet af 1950'erne i forhold til samhandelen med det europæiske kontinent. Således udgjorde dansk eksport til Norge og Sverige en fast andel på ca. 10-12% af den samlede eksport, mens eksporten til Tyskland voksede fra ca 11% af den samlede eksport i 1953 til ca. 21% i 1959(29).

Men en sådan konklusion overser, at den nordiske samhandel ligesom

samhandelen mellem De Seks, var domineret af udvekslingen af differentierede industriprodukter. I 1957 udgjorde råvarer og halvfabrikata 30% af den nordiske samhandel, mens egentlige industrivarer udgjorde 44%, og i 1960 var Danmarks, Norges og Sveriges eksport af maskiner til Skandinavien hver især større end eksporten til både EF og England(30). De nordiske lande havde således et betydeligt samhandelspotentiale indenfor varegruppe 7, som først blev endeligt realiseret i løbet af 1960'erne, hvor medlemskabet af EFTA medførte en meget betydelig stigning i den intra-skandinaviske handel. Stagnationen i den intra-skandinaviske handel og stigningen i samhandelen med kontinentet i løbet af 1950'erne kan derimod forklare, hvorfor det nordiske alternativ led nederlag til det store frihandelsområde og senere til EFTA. Der var således ikke, som på kontinentet, tale om, at en stærk vækst i samhandelen løb forud for og understøttede udviklingen af et nordisk fællesmarked ved konkret at synliggøre de økonomiske fordele ved markedsintegrationen. Det nordiske projekt hvilede i 1950'erne på troen på et endnu uudnyttet potentiale i handelen med højtforarbejdede industrivarer, mens interessen for både det store frihandelsområde og EFTA først og fremmest var dikteret af nødvendigheden af at sikre den råvarebaserede eksport mod en voksende diskriminering fra EF – en langt mere umiddelbar trussel mod betalingsbalancen og opretholdelsen af den fulde beskæftigelse end frygten for på længere sigt at sakke bagud i den internationale arbejdsdeling.

Frihandelsforhandlingerne 1956-1960: Tilpasning til Europa

Efter en periode med stagnation begyndte dansk landbrugseksport decideret at falde i 1953, mens industrieksporten udviste en svag men lovent stigning i 1954. Indenfor arbejderbevægelsen blev dette fortolket som en yderligere bekræftelse af den socialdemokratiske industrialiseringsstrategi, og at industriens interesser nu skulle bestemme Danmarks udenrigsøkonomiske orientering. Dette var uden tvivl en korrekt fortolkning, men der var samtidig en tydelig tendens til at ignorere, i hvor høj grad industriproduktionen stadig var afhængig af landbrugets valuta-indtjening. Betalingsbalanceunderskuddet i 1954 var en klar indikation af, at den danske økonomi var fanget i en strukturel betalingsklemme, men på trods af disse problemer syntes den socialdemokratiske mindre-

talsregering forholdvis uberørt af landbrugets vanskeligheder. Fremtiden lå indenfor industrien, og dansk udenrigsøkonomisk politik var derfor 1954-56 delt mellem en aktiv deltagelse i »lavtarif-klubbens« forsøg på indenfor GATT og OEEC at overtale de store lande til at nedskære det europæiske toldniveau og betræbelserne på sammen med Norge og Sverige at færdiggøre undersøgelserne om en nordisk toldunion(31).

Messinakonferencen i juni 1955, der forvarslede et konkurrerende projekt til den nordiske toldunion, medførte ingen ændringer i denne politik. Det gjorde derimod det engelske forslag i juli 1956 om at danne et stort frihandelsområde (FTA) tilknyttet de Seks. Ved første blik syntes FTA-projektet en perfekt ramme for videreførelsen af de nordiske planer. Teknisk set ville forholdet mellem en nordisk toldunion og FTA-området være en parallel til forholdet mellem dette og EF, og et frihandelsområde bestående af 2 toldunioner og England havde den fordel, at det ville fjerne den risiko for økonomisk diskriminering mod de traditionelle skandinaviske eksportvarer, der trods alt lå i en nordisk alenegang. For Danmark var hovedproblemet dog at det engelske forslag ikke inkluderede landbruget, og den socialdemokratiske regering satte derfor fra starten alle kræfter ind på at overtale den engelske regering til at skifte standpunkt. En nordisk toldunion uden landbruget var kun meget nødtvunget blevet accepteret af Landbrugsrådet, og en deltagelse i et stort frihandelsområde der ekskluderede dansk landbrugsekspert, var helt klart politisk uholdbart. Dette blev yderligere bekræftet da Landbrugsrådet, som igennem længere tid nervøst havde fulgt de Seks' planer, i december 1956 krævede dansk deltagelse i disse forhandlinger. Da Venstre i januar 1957 indirekte bakkede Landbrugsrådets krav op, blev spørgsmålet om holdningen til Europa en vigtig del af valgkampen i foråret 1957. Den socialdemokratiske mindretalsregering blev beskyldt for at ignorere landbrugets problemer og for intet at foretage sig m.h.t. forhandlingen om de Seks. Denne bombe i valgkampen resulterede i en livlig rejseaktivitet for Jens Otto Krag mellem København og Bruxelles, hvor regeringen opnåede det berømte tilsagn, om at den europæiske »dør« ville stå åben, mens Danmark undersøgte mulighederne indenfor FTA-forhandlingerne. Tilsagnet fra De Seks tjente til at reducere oppositionens pres på regeringen, indtil dannelsen af trekantsregeringen efter valget i maj 1957 sikrede socialdemokratiet et folketingsflertal bag sin udenrigsøkonomiske politik(32).

Presset på regeringen blev afhjulpet af at England, efter fælles pres fra De Seks og Danmark, i oktober 1957 endeligt indvilgede i at medtage

landbruget i FTA-forhandlingerne, og døren syntes nu for første gang at stå åben for en forsoning mellem landbrugets og arbejderbevægelsens interesser indenfor et stort frihandelsområde. Dette var også i allerhøjeste grad nødvendigt, hvis den socialdemokratiske politik skulle have nogen chance i fremtiden. Udviklingen siden 1953 havde i stigende grad understreget nødvendigheden af at finde en markedsløsning, der kunne afhjælpe landbrugets problemer. Mellem 1953 og 1957 faldt landbrugseksporten til England 17%, mens eksporten til det tyske marked voksede med 12%.(33) Samtidigt stagnerede den samlede værdi af landbrugseksporten, hvilket yderligere fremmede krisestemningen indenfor landbruget, og i slutningen af 1950'erne førte til direkte krav om statsstøtte til landbruget.

Det økonomiske opsving, som i 1957 igen udløste et stort betalingsbalanceunderskud, hjalp nu med til at overbevise regeringen om, at betalingsproblemet var strukturelt, og at Danmark ikke tjente nok fremmed valuta til at finansiere den kapital- og forbrugsgodeimport, som en udvidelse af industriproduktionen nødvendiggjorde. Realiseringen af »stop-go«-politikken var blevet til en ond cirkel, der frembød en alvorlig risiko for den socialdemokratiske politik. Det førte i løbet af 1957/58 til betydelige ændringer i regeringens politik(34). Der var først og fremmest tale om en øget erkendelse indenfor regeringen og dele af partieliten af landbrugseksportens vigtighed for den samlede økonomi og af nødvendigheden af at sikre denne eksports afsætning, indtil industrien kunne overtage landbrugets rolle som valutaindtjener. Denne erkendelse førte dog ikke til umiddelbare ændringer med hensyn til de nordiske planer, idet frihandelsforhandlingerne syntes at muliggøre en løsning, hvor både det nordiske fællesmarked og landbrugets afsætning kunne sikres. Men ét var klart – isoleret medlemskab af EF var ikke på noget tidspunkt et seriøst alternativ, idet både de Radikale og husmandsforeningerne, ligesom Socialdemokratiet og fagbevægelsen, gik skarpt imod Landbrugsrådets krav om et øjeblikkeligt medlemskab.

Igennem hele 1957 og 1958 forfulgte regeringen derfor målbevidst den store frihandelsløsning samtidig med at den forsøgte at vurdere fordele og ulemper ved de mange markedsplaner. Både EF og FTA ville betyde en meget stærk konkurrence på hjemmemarkedet, og der er ingen tvivl om at chok-rapportens foreløbige vurdering, at ca. 40% af den danske industriproduktion ville blive udsat for alvorlig risiko ved afskaffelsen af importrestriktionerne, styrkede frygten for den udenlandske konkurrence både indenfor fagbevægelsen og industrien. Administrationen vurde-

rede ud fra denne rapport, at det for importens vedkommende ikke ville gøre nogen større forskel, hvorvidt Danmark blev medlem af De Seks eller kun FTA-området, mens medlemskabet af en nordisk toldunion indenfor FTA ville have betydelige fordele. Planerne for den nordisk toldunion var baseret på en hurtigere afvikling af restriktioner og told end indenfor de Seks og frihandelsområdet, og etableringen af en nordisk fælles toldtarif (i gennemsnit højere end de danske toldsats) ville derfor give en vis foreløbig beskyttelse. Konklusionen var, at en nordisk løsning indenfor FTA ville gøre overgangen til det store marked noget lempeligere for dansk industri, mens landbrugets problemer forventedes løst gennem en fælles landbrugsordning indenfor FTA, baseret på reglerne fastsat i Rom-Traktaten(35). Regeringen fastholdt således det nordiske projekt, selvom uvisheden m.h.t. den endelige organisering af frihandelsordningen nødvendiggjorde en forløbig udskydelse af selve lanceringen af den nordiske toldunion.

På Nordisk Råds møde i Helsinki i februar 1957 havde de tre nordiske socialdemokratier gjort sig til meget stærke talsmænd for dannelsen af en nordisk toldunion indenfor det store frihandelsområde, og i oktober præsenterede NUOS sin 5-binds slutrapport, der anbefalede dannelsen af en nordisk toldunion(36). På trods af beslutningen i november 1957 om at udskyde den endelige beslutning om det nordisk samarbejde indtil en FTA-aftale lå fast, var den danske regering overbevist om, at den mest lempelige løsning for Danmark lå i et medlemskab af en nordisk toldunion indenfor det store frihandelsområde. Det var bl.a. på denne baggrund, at de nordiske ministre for økonomisk samarbejde så sent som i juli 1958 besluttede at udvide toldunionplanerne med et antal typiske hjemmemarkedssektorer, der hidtil var blevet betragtet som for »følsomme« til at blive medtaget i planerne(37). At disse sektorer nu blev medtaget i planerne vidner om, at en nordisk løsning indenfor FTA-området blev prioriteret indtil efteråret 1958, hvor det blev klart at den franske holdning udgjorde en alvorlig fare for et egentligt sammenbrud af FTA-forhandlingerne(38).

Udsigten til et sammenbrud – og dermed til en begyndende handelspolitisk opdeling af Europa – ledte til en nedprioritering af det nordiske alternativ, ikke kun i Danmark men også i Norge og Sverige. Udsigten til en gradvis opbygning af EFs toldskranker fra 1. januar 1959 udgjorde ikke kun en betydelig trussel for den danske landbrugseksport men også for afsætningen af andre vigtige skandinaviske eksportvarer. Således havde produkter som papirmasse, papirprodukter, aluminium og jernlege-

ringer, der udgjorde en betydelig del af norsk og svensk eksport til EF, medvirket til at fremprovokere sammenbruddet af FTA-forhandlingerne(39). I Frankrig og Italien var disse produkter pålagt høje tariffer og opbygningen af en fælles EF-tarif ville derfor – som det også var tilfældet for dansk landbrugseksport – betyde øget diskrimination i Tyskland og Benelux, hvor de nationale tariffer var lavere. Problematikken i et evt. sammenbrud af FTA-forhandlingerne var derfor til en vis grad de samme for Sverige og Norge som for Danmark – et sammenbrud ville udgøre en alvorlig risiko for den del af eksporten, der indtjente størstedelen af den fremmede valuta. Denne nye problematik forklarer flere tydelige ændringer i de skandinaviske regeringers holdning i løbet af 1958. Samarbejdet koncentrerede sig nu i højere grad om at opnå en fælles nordisk holdning til de væsentligste punkter, der adskilte parterne indenfor FTA – landbruget og spørgsmålet om oprindelseskriterierne. Især på landbrugsspørgsmålet var ændringen i Norges og Sveriges politik tydelig. Principielt foretrak begge lande et FTA uden landbrug, men indså nu, at ofre på landbrugsområdet var nødvendige for at sikre dannelsen af et frihandelsområde. På et ministermøde i Saltsjöbaden i september 1958 besluttede de økonomiske ministre derfor, at det ikke var muligt at komme videre med det nordiske projekt indtil der forelå mere positive udviklinger indenfor FTA-forhandlingerne, og henviste til nødvendigheden af i højere grad at etablere en fælles nordisk politik indenfor forhandlingerne for at modarbejde aftaler mellem de store lande, der kunne betyde øget diskrimination mod de skandinaviske eksportvarer – landbrugs- og fiskeriprodukter, tømmer, papir, aluminium og jernlegeringer. Det er klart, at der her henvistes til faren for, at et evt. »trade-off« mellem England og De Seks kunne resultere i dannelsen af et FTA-område, der ikke i tilstrækkelig grad ville varetage de skandinaviske interesser. Prioriteringen af en fælles nordisk politik indenfor FTA-forhandlingerne gav sig blandt andet udtryk i nordiske forhandlinger om at nå frem til et fælles kompromis på landbrugsspørgsmålet, der imødekom de danske krav, og som kunne fungere som et kompromis mellem Englands og De Seks' meget forskellige synspunkter(40).

Sammenbruddet af FTA-forhandlingerne i november 1958 medførte en yderligere nedprioritering af det nordiske alternativ, idet Sverige og Norge nu koncentrerede indsatsen om at skabe en handelspolitisk modvægt til EF, der kunne kompensere for virkningerne af EFs toldmure. Man fastholdt ganske vist, at en nordisk toldunion kunne tilpasses et »ydre« frihandelsområde, men det var klart, at det nordiske alternativ nu

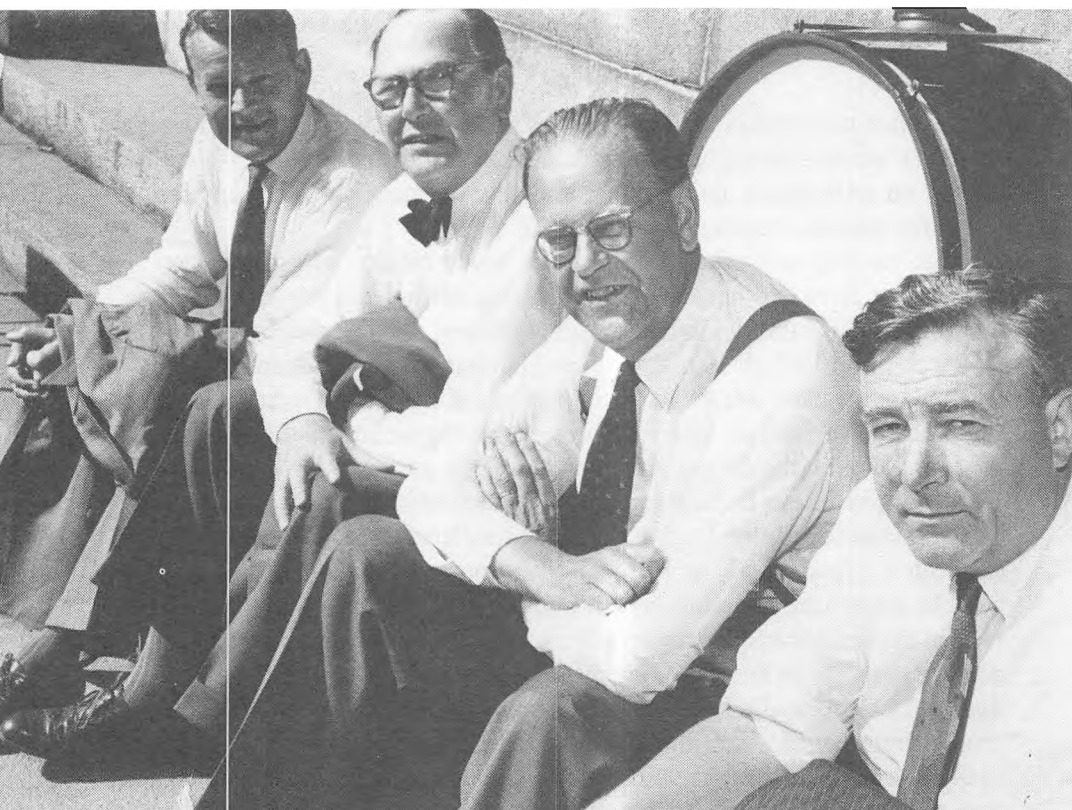
var gledet definitivt i baggrunden. Modstanden mod en nordisk løsning var også voksende indenfor det private erhvervsliv, og de skandinaviske industriforbund tog tidligt stilling til fordel for et »ydre« frihandelsområde, og spillede en betydelig rolle som initiativtager i dannelsen af EFTA. Både Norge og Sverige var nu også indstillet på at et evt. »ydre« frihandelsområde skulle fungere som en handelspolitisk modvægt mod EF.

Nødvendigheden af at sikre landbruget adgang til EFs markeder stillede derimod den danske regering i en helt anderledes situation. Mulighederne for et »ydre« frihandelsområde var blevet diskuteret mellem de nordiske lande, England og Schweiz indenfor rammerne af UNISCAN allerede inden det reelle sammenbrud af FTA forhandlingerne(41). Både England og Danmark havde her advaret mod overilede handlinger, der kunne fremprovokere et brud, men efter november 1958 blev England mere velvilligt indstillet overfor en konfrontation med EF. Mellem sammenbruddet i november 1958 og beslutningen om at danne EFTA i juli 1959 arbejdede den danske regering og administration febrilsk på tre fronter i forhold til markedsplanerne. Størst prioritet havde nordiske forsøg på at få parterne tilbage til forhandlingsbordet, hvilket den voksende engelske, svenske og norske interesse i det »ydre« frihandelsområde dog gjorde højst usandsynlig. Anden prioriteten var at sikre, at et sådant frihandelsområde ikke blev en egentlig modvægt men snarere en slags grå zone omkring EF. Hensynet til EFs behandling af landbrugseksporten betød, at Danmark måtte modarbejde enhver politik, der kunne føre til en egentlig styrkeprøve mellem EF og EFTA. Den tredje men uhyre vigtige prioritet var at opnå en vis kompensation både indenfor EF og det »ydre« frihandelsområde for diskriminationen mod dansk landbrugseksport. Både Tyskland og England anerkendte, at Danmark til en vis grad uforskyldt var blevet et offer for bruddet mellem EF og England, og var rede til at give Danmark en vis kompensation i form af bedre aftaler for landbruget. Det samme var Sverige, der nu satsede alt på en hurtig iværksættelse af EFTA(42).

Disse aftaler, der sikrede en kortvarig opretholdelse af landbrugseksporten, gjorde det politisk muligt for regeringen at overhøre Landbrugsrådets og Venstres krav om en isoleret tilslutning til EF. Men EFTA indeholdt ingen muligheder at skabe den forøgede afsætning for landbrugseksporten, der var nødvendig, hvis den danske økonomi på længere sigt skulle arbejde sig ud af den strukturelle betalingsklemme(43). Selvom socialdemokratiet var meget negativ overfor EF, måtte Jens Otto Krag således i januar 1959 konstatere, at et medlemskab af EF

kunne blive nødvendigt af økonomiske årsager. Dette var også begyndelsen til en gradvis ændring af socialdemokratiets nordiske politik – i stedet for en selvstændig nordisk region skulle det nordiske alternativ nu realiseres indenfor rammerne af et udvidet EF(44).

Dette var dog en konklusion, der ikke havde megen opbakning i fagbevægelsen, hvor den nordiske løsning stadig betragtedes som det bedste alternativ for Danmark. Indenfor fagbevægelsen var der meget lidt forståelse for nødvendigheden af at sikre Danmarks valutaindtjening. Her så man spørgsmålet om dansk medlemskab af EF som et udtryk for et sammenstød mellem de større bønder og arbejderne, og fastholdt at industriens og lønarbejdernes interesser nu måtte gå forud for bøndernes. Dette kom helt klart til udtryk, da den socialdemokratiske regering i juli 1961 besluttede at følge England og søge medlemskab af EF. Denne beslutning var baseret på, at Norges ansøgning om medlemskab og den svenske ansøgning om en løsere tilknytning ville muliggøre en videreførelse af det nordiske samarbejde indenfor EF. Men udsigten til realiseringen af det nordiske alternativ indenfor EF ændrede ikke fagbevægelsens negative holdning. Både Specialarbejderforbundet og Metalarbejderforbundet fremmanede foruroligende billeder af Danmark som et appendix til Ruhr-området, invaderet af udenlandske kapitalister og en syndflod af fremmed arbejdskraft fra Sydeuropa, der ville profitere af den fulde beskæftigelse og den sociale velfærd i Danmark. Mens De Radikale tildels lod sig overtale af Englands ansøgning vidnede fagbevægelsens holdning helt klart om dyberegående uenigheder indenfor dansk arbejderbevægelse, og regeringen måtte indse, at den befandt sig i en uholdbar situation idet dens beslutning om at følge England blev bakket op af alle erhvervsorganisationerne undtagen fagbevægelsen. På trods af de til tider hysteriske skræmmebilleder som fagbevægelsen fremmanede, var det tydeligt, at modstanden først og fremmest var baseret på en uvillighed til at opgive det nordiske alternativ og acceptere at strukturelle forandringer i omverdenen nødvendiggjorde ændringer i dansk udenrigspolitik – en holdning som også deltes af Socialistisk Folkeparti. Socialdemokratiets argumenter om den økonomiske nødvendighed af EF for at sikre den fremtidige betalingsbalance og udviklingen af industrien kunne ikke ændre fagbevægelsens holdning, at den skandinaviske model var uforenelig med Europa. Dette blev klart udtrykt af formanden for specialarbejderforbundet, der foretrak at »stagnere økonomisk som fri borger i et frit land« fremfor at blive medlem af EF(45).

Nordiske statsministre samlet i 1960'erne. Fra venstre Krag, Fagerholm fra Finland, Erlander fra Sverige samt Lyng fra den daværende borgerlige regering i Norge. (ABA)

1960'erne: Styrkelse af det nordiske alternativ?

Men der blev ikke tale om stagnation i 1960'erne – tværtimod gik Danmark ind i en periode med hidtil ukendt høj økonomisk vækst og fuld beskæftigelse, der fjernede den sidste tvivl om at fremtiden lå indenfor industrien. På trods af de to EF ansøgninger var 1960'erne på mange områder kendetegnet af en tilbagetrækning fra Europa efter de 4 hektiske år mellem 1956 og 1960, og for EF »skeptikerne« i arbejderbevægelsen var dette en velkommen udvikling. Etableringen af en nordisk toldunion indenfor EFTA var ganske vist blevet blokeret af de ikke-skandinaviske medlemmer, men frihandelsområdet var alligevel et alternativ, der lå betydelig nærmere de nordiske idealer end EF. Den hurtige økonomiske vækst tjente også til at dreje interessen væk fra den strukturelle betalingsklemme og medlemskabet af EF, og istedet fokusere opmærksomheden på indre-politiske spørgsmål. Det gamle motto »hvad udad tabes,

skal indad vindes«, syntes at få ny aktualitet i 1960'erne, hvor de offentlige budgetter steg med rekordagtig hastighed og resulterede i udbygningen af en offentlig sektor, hvis ideologiske fundament, interne organisation og finansieringsstruktur var afgørende forskellig fra udviklingen på kontinentet(46).

Alle samfundsgrupper gjorde i 1960'erne krav på at få en andel i den økonomiske vækst. Ny pensions-, sygesikrings- og arbejdsløshedsunderstøttelseslovgivning introducerede lempeligere kriterier og øget dækning, hvilket resulterede i stærkt forøgede indkomster især for lønarbejdere og pensionister. Kun for landbrugets vedkommende resulterede den økonomiske vækst ikke i øgede indkomster, og på trods af en betydelig offentlig støtte (1965 ca. 20% af landbrugets indkomst) var landbruget præget af stærkt faldende indtægter perioden igennem. Samtidigt udeblev den nødvendige omlægning af landbrugsstrukturen i retning af større og mere profitable enheder. Introduktion af ny lovgivning i løbet af 1960'erne åbnede ganske vist for en begyndende udvikling i denne retning, men en systematisk omlægning og tilpasning af landbrugsstrukturen til de internationale markeds kræfter var der ikke på noget tidspunkt tale om(47). I stedet rettedes opmærksomheden i stigende grad mod den redningsmulighed, der lå i EFs landbrugspolitik. Socialdemokratiet accepterede således Venstres synspunkt, at landbrugets produktionsstruktur måtte holdes vedlige ved hjælp af statsstøtte, indtil medlemskabet af EF ville sikre dets fulde udnyttelse. Politiske hensyn til de små brug og det større landbrugs afvisning af offentlig indblanding understregede nu nødvendigheden af at sikre dansk landbrug bedre forhold indenfor EF(47).

EFTA medvirkede på mange måder til at understrege tilbagetrækningen fra kontinentet. I 1968 var EFs toldmure fuldt udbygget, mens EFTA allerede i 1967 havde afskaffet alle indbyrdes toldskrænker og restriktioner. I 1959/60 havde de nordiske lande indført fælles arbejdsmarked, lige adgang til landenes social systemer og pasfrihed, og der var således på mange måder tale om, at et nordisk økonomisk samarbejde blev indført, så at sige »gennem bagdøren«, indenfor EFTAs rammer. Dette gav sig bl.a. udslag i en meget succesfuld fælles handelspolitisk optræden indenfor GATT (Kennedy-runden) i 1966. Samtidigt havde Englands indførelse af en 15% import afgift i 1964 uden forgående konsultation med sine EFTA partnere sat et alvorligt spørgsmålstegn ved, hvorvidt frihandelsområdet i tilstrækkelig grad ville være i stand til at håndhæve de skandinaviske interesser – en udvikling der også syntes at understøtte nødvendigheden af et øget nordisk samarbejde indenfor EFTA(48).

I 1960 havde de nordiske lande en typisk middelposition indenfor den internationale arbejdsdeling – et »catching-up« problem med hensyn til de industrialiserede lande og en stor eksport af industrivarer til den tredje verden(49). I løbet af de følgende 10 år tog de nordiske lande et »skridt op ad udviklingsstigen«, idet ny teknologi og stigende diversificering førte til en stigende udveksling af industriprodukter med OECD landene. Der er meget, der tyder på, at denne udvikling blev understøttet af den stærke udvikling i samhandelen mellem de nordiske lande. I løbet af 1960'erne udviklede Sverige og Norge sig således til det betydeligste marked for dansk industrieksport, og samlet steg den nordiske samhandel med 200% mens samhandelen med resten af Europa voksede med 100%(50). Den største vækst i den nordiske samhandel fandt sted indenfor varegrupper som kemikalier, maskiner, transportudstyr og andre højt forarbejdede industrivarer – en udvikling der vidnede om en voksende regional arbejdsdeling i Skandinavien.

Set på denne baggrund syntes De Radikales forslag i februar 1968 om et nordisk alternativ – NORDEK – på mange måder at være en naturlig konklusion på udviklingen i 1960'erne. Der er ingen tvivl om at De Gaulles nej til England i december 1967, og Hilmar Baunsgaards ønske om at styrke sin profil som statsminister, spillede en betydelig rolle for genoptagelsen af det nordiske alternativ på netop dette tidspunkt. Men igen synes andre motiver også at have spillet en betydelig rolle.

NORDEK var et betydeligt mere ambitiøst projekt end de oprindelige planer om en nordisk toldunion, idet stærkere institutioner denne gang var indbygget i forslaget – institutioner der skulle sikre, at NORDEK på en gang kunne stå alene og samtidigt på længere sigt skabe basis for dannelsen af et stort europæisk marked. NORDEK var også udtryk for Sveriges accept af i højere grad end tidligere at spille rollen som »vækstlokomotiv« i Skandinavien. Svensk eksport af kapital og en ændring af den svenske landbrugspolitik skulle nu imødekomme de norske ønsker om investeringskapital og de danske ønsker om en øget afsætning af landbrugsprodukter(51). Også det endelige mål var mere ambitiøst end tidligere – ikke kun en toldunion men også en øget ko-ordinering af den økonomiske politik blev nu betraget som en nødvendig forudsætning for det nordiske alternativs fremtidige succes.

NORDEK-forslaget blev mødt med stærk kritik af Landbrugsrådet, der sammen med Venstre fastholdt, at det nordiske alternativ ikke i tilstrækkelig grad sikrede landbrugets interesser. Den øgede afsætning (ca. 200 mill.d.kr.) som ændringen i den svenske landbrugspolitik ville med-

føre, var ubetydelig i forhold til de økonomiske fordele (2,4 milliarder d.kr.) som dansk landbrug forventede fra EF. Men NORDEK-forslaget genetablerede den markedspolitiske enighed mellem de Radikale og Socialdemokratiet, som i et dagsordensforslag i Folketinget henstillede, at regeringen skulle arbejde både for fuldførelsen af Nordek og for skabelsen af et egentligt nordisk økonomisk fælleskab på længere sigt. Dette betød dog ikke nogen opgivelse af partiets EF-politik, idet forslaget også henstillede, at et nordisk økonomisk fællesskab skulle etableres med henblik på udviklingen af en bredere europæisk løsning på længere sigt.

I december 1969 brød europæiske begivenheder igen ind i de nordiske planer, da EF, efter De Gaulles uventede afgang, på et møde i Haag besluttede at genåbne spørgsmålet om en udvidelse af EF – en udvikling der bragte modsætningerne mellem det europæiske og det nordiske alternativ frem i lyset, og som svækkede opslutningen bag NORDEK. I Danmark fastholdt Landbrugsrådet og Venstre, at de nordiske planer ikke måtte stå i vejen for EF-medlemsskabet, og også i Norge førte ændringen i EFs politik til en betydelig afsvækkelse af interessen for NORDEK. Kun den svenske industri og regering forblev, sammen med de nordiske fagforbund, uberørte af den europæiske udvikling og bakkede fortsat fuldt op bag NORDEK.

Indenfor socialdemokratiet havde udsigten til et valg mellem NORDEK og EF dyberegående effekter i retning af en begyndende uenighed om partiets EF-politik. Partiets arbejdsprogram, vedtaget på kongressen i juni 1969, fastslog således, at partiet skulle arbejde for et udvidet nordisk samarbejde i form af en toldunion, med en egentlig økonomisk union som det endelige mål, og i januar 1970 udtalte partiets markedspolitiske ordfører Ivar Nørgaard sin tvivl om, at folkettinget ville være i stand til at mobilisere det nødvendige 5/6 fletal bag EF-medlemsskabet, og advarede om, at en opgivelse af NORDEK ville møde stærk modstand indenfor både Socialdemokratiet og de Radikale(53). Opgivelsen af det nordiske alternativ ville også møde betydelig modstand i fagbevægelsen, der samlet havde sluttet op omkring NORDEK. For fagbevægelsen synes 1960'ernes økonomiske og sociale udvikling at påvise levedygtigheden af det nordiske alternativ – en betragtning der også deltes af Socialdemokratiets venstrefløj og SF.

Det finske nej i marts 1970, på et tidspunkt hvor NORDEK-aftalen lå klar til underskrivelse, var stærkt motiveret af Norges og Danmarks fastholdelse af deres frihed til at søge om optagelse i EF, og syntes således for EF-skeptikerne indenfor arbejderbevægelsen at understrege, at danske

Gert Petersen i TV-byen, hvor han følger udviklingen i afstemningen om EF-pakken 27.2.1986. Hans parti, Socialistisk Folkeparti, var stærk modstander af den orientering mod EF og væk fra det nordiske samarbejde, der indledtes i slutningen af 1960erne. (ABA. Fotograf Harry Nielsen)

landbrugsinteresser endnu engang havde ledt til opgivelsen af det nordiske alternativ. Dette blev yderligere understreget ved Venstres og de Konservatives konklusion, at det finske nej måtte betyde et endeligt opgør med det nordiske samarbejde, og at kræfterne i stedet måtte koncentreres om at opnå de bedst mulige optagelsesbetingelser i EF. Med fagbevægelsens opbakning bag NORDEK blev spørgsmålet om EF-medlemskabet nu et meget ømtåleligt politisk problem for Socialdemokratiet, der stadig forsøgte at fastholde den hidtidige politik, at EF-medlemskabet ikke ville udelukke en fortsættelse af det nordiske samarbejde, hvilket bl.a. blev meget klart udtrykt af Ivar Nørgaard i en markedspolitisk udtalelse i november 1971. Denne konklusion blev dog kort efter meget bestemt tilbagevist i en udtalelse fra EF, der understregede, at medlemskab ikke tillod forpligtende deltagelse i andre former for regionalt samarbejde – en klar tilkendegivelse af at der var tale om et valg mellem Europa og det nordiske alternativ(54).

Set på baggrund af 1960'ernes økonomiske og sociale udvikling er det således ikke mærkeligt, at EF-medlemskabet blev et så omstridt spørgsmål for arbejderbevægelsen ved afstemningen i 1972. Både indenfor partiet og fagbevægelsen medførte sammenbruddet af NORDEK alvorlig tvivl om EF-medlemskabet. Adskillige fagforeninger var erklærede modstandere af EF, og som noget nyt kom stærke anti-kapitalistiske overtoner tydeligt til udtryk i fagbevægelsens udtalelser om EF 1970-71(55). EF-medlemskabet fremstod i stigende grad som et spørgsmål om at skaffe landbruget adgang til EFs pengekasse, og for store dele af arbejderbevægelsen syntes dette at være ensbetydende med at vende ryggen til de sidste 10 års industrielle ekspansion og velfærd, og vende tilbage til den automatiske tilpasning til internationale markeds kræfter som det større landbrug altid havde stået som fortalere for(56).

1972-1990: Et endeligt nederlag for det nordiske alternativ?

Danmark blev medlem af EF på et tidspunkt, hvor oliekrisen og dyberegående strukturelle ændringer i den internationale arbejdsdeling og økonomi stillede både Europa og Skandinavien overfor nye udfordringer. I løbet af 1970'erne blev det klart, at de skandinaviske lande var ved glide bagud i den internationale arbejdsdeling, idet udvekslingen af højteknologiske industriprodukter med OECD-landene til en vis grad erstattedes

af en stigende importspecialisering. Samtidigt erstattedes den tidligere eksportspecialisering overfor udviklingslandene af en stigende udveksling af industriprodukter – en udvikling der antydede, at den skandinaviske produktionsstruktur var specielt sårbar overfor konkurrencen fra de såkaldt »ny-industrialiserede« lande(57).

Ligesom i resten af Europa forsøgte man i Skandinavien først at møde disse nye udfordringer på nationalt plan. I løbet af 1970'erne forsøgte socialdemokratiske regeringer i både Danmark og Sverige at håndtere disse problemer indenfor rammerne af den traditionelle politiske konsensus baseret på fuld beskæftigelse og socialt velfærd. I Danmark førte denne politiks manglende succes, ligesom i Europa, til en stigende erkendelse af nødvendigheden af en mere markedsorienteret tilgang til den nationale økonomiske politik – en udvikling der har tvunget især arbejderbevægelsen og venstrefløjen til at revidere fundamentale elementer i den skandinaviske model. Samtidigt blev det i begyndelsen af 1980'erne også tydeligere, at en mere markedsorienteret økonomisk politik nødvendigvis gjorde en øget deltagelse i EF(58).

EFs beslutning om at iværksætte det Indre Marked var en konsekvens af nederlaget for de nationale krisestrategier i 1970'erne, og et udtryk for at medlemslandene nu var rede til samlet at forsøge at øge influydelsen/kontrollen over omverdenen(59). Det var således udtryk for en erkendelse af, at den stigende hastighed og voksende omfang af internationaliseringsprocessen har skabt et nyt konkurrencemæssigt klima, der er afgørende forskelligt fra 1960'ernes – et klima hvor »magt-ressourcer« og gensidighed (reciprocity) vil være af afgørende betydning for handel og økonomisk vækst – og hvor der derfor vil være mindre plads til alternative modeller som den nordiske. Mens det nordiske alternativ i 1960'erne og 1970'erne indebar en risiko for handelsmæssig diskrimination, der tildels kunne kompenseres for gennem frihandelsaftaler, så involverer det i 1990'erne en betydelig højere risiko, idet en alenegang udenfor det Indre Marked kan betyde udelukkelse fra den produktions- og konkurrencemæssige omstruktureringsproces, som skal sætte Europa istand til i højere grad at tage konkurrence op med USA, Japan og de ny-industrialiserede lande. Sveriges ansøgning om EF-medlemskab er udtryk for en erkendelse af dette problem, og synes at antyde, at det nordiske alternativ nu endeligt har lidt et definitivt nederlag til EF.

Noter

1. For en diskussion af forholdet mellem EF og udviklingen i de nationale økonomiske strategier i Vesteuropa se bl.a. H. Kastendiek. 1990. *Convergence or a Persistent Diversity of National Politics?* i C. Crouch og D. Marquand. *The Politics of 1992*. Oxford: Blackwell, s. 68-85.
2. Se bl.a. Nielsen, G.P. 1966. *Denmark and European Integration: A Small Country at the Crossroads*. Ph.d afhandling UCLA, Los Angeles; Hansen, P. 1974. *Adaptive Behavior of Small States: The Case of Denmark and the European Community*. *Sage International Yearbook of Foreign Policy Studies*. vol II.; Miljan, T. 1977. *The Reluctant Europeans. The Attitudes of the Nordic Countries towards Europe*. London: C.Hurts & Co.; Schou, T. L. 1980. *Denmark: The Functionalists*. i V. Herman/ M. Hagger. *The legislation of Direct Elections to the European Parliament*, Farnborough.
3. Til forskel fra Skandinavien har pasfrihed og et frit arbejdsmarked derimod været meget omstridte spørgsmål indenfor EF. På trods af at et frit arbejdsmarked var omfattet af Romtraktatens bestemmelser, har medlemsstaterne fastholdt en række begrænsninger på den frie bevægelighed indenfor EF. For en diskussion af Italiens mange forsøg i 1950'erne på at fremme dannelsen af et frit arbejdsmarked og modstanden i de andre medlemslande se Romero, F. 1991. *Emigrazione e Integrazione Europea 1945-73*. Rom: Edizione Lavori. De mange diskussioner som den såkaldte Schengen-aftale fremprovokerede vidner også om at pasfrihed i EF involverer helt fundamentale nationale interesser. Den mest indlysende forklaring på hvorfor pasfrihed og arbejdskraftens frie bevægelighed ikke har mødt modstand i Skandinavien er økonomiernes ensartede sociale og økonomiske organisation og fraværet af større uligheder såsom betydelige overskud af arbejdskraft landene imellem.
4. De nordiske landes eksportspecialisering er blevet sammenlignet med udviklingsforløbet i de tidligere engelske kolonier, hvor et højt indkomstniveau opbyggedes ved at udveksle råmaterialer og halvfabrikata for kapital- og forbrugsgoder. Se bl.a. Mjoset, L. 1987. *Norden Dagen Derpå*. Oslo: Universitetsforlaget. For en kortere opsummering se Mjoset, L. 1987. *Nordic Economic Policies in the 1970's*. *International Organization* 43(3), s. 403-56. Norge og Danmark er her mere typiske eksempler end Sverige, hvis industri er mere diversificeret, men selv i Sverige udgjorde eksporten af tømmer, papirprodukter, jern og stål 72% af eksporten i 1948 og 30% i 1980. Samuelsson, K. 1988. *The Swedish Model and Western Europe*. *Journal of International Affairs* 41(2), s. 376. Dette gælder også for samhandelen med England, hvor især Norge og Danmark har haft næsten koloniale handelsrelationer med England.
5. Gerschenkron fremhæver, at de såkaldte »late-comer« lande har en betydelig fordel, fordi de kan vinde ind på »gamle« industrilandes forspring ved import af ny teknologi. Gerschenkron, A. 1962. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Harvard UP. Nyere forskning fremhæver heroverfor, at den internationale arbejdsdeling i efterkrigsperioden i stadig højere grad har været præget af et innovationskapløb, hvor vinderne ganske vist sikrer sig en altdominerende lederposition, men som også involverer betydelige økonomiske resourcer og høj risiko. Små lande med begrænsede midler for forskning og udvikling til rådighed er derfor specielt dårligt stillet i dette kapløb. Se bl.a. Hull Kristensen, P./Levinson, J. 1983. *The Small Country Squeeze*. Roskilde.
6. Katzenstein, P. J. 1985. *Small States in World Markets*. Ithaca: Cornell UP; og Senghaas,

- D. 1982. *Von Europa Lernen*. Frankfurt: Rowolt Verlag. For et tilsvarende argument der relaterer den nationale økonomis åbenhed til størrelsen af de offentlige udgifter se Cameron, D. 1978. The Expansion of the Public Economy. A Comparative Analysis. *American Political Science Review* 72, s. 1243-62.
7. Se bl.a. Korpi, W. 1982. *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge; og Esping Andersen, G. 1985. *Politics against Markets*. Princeton: PUP. Denne definition af den skandinaviske velfærdsmodel er blevet kritiseret for at være for fokuseret på den svenske udvikling. Den danske udvikling er på grund af Venstres stærke politiske indflydelse en mere liberalistisk variant. For en diskussion af forskellen på liberalistiske, korporatistiske og socialdemokratiske varianter af velfærdsstaten i Europa, se Esping Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: CUP. For en mere utraditionel tilgangsvinkel der fremhæver industriens og arbejdsgivernes interesse i den skandinaviske model, se Swenson, P. 1991. Bringing Capital Back In, Or Social Democracy Considered. *World Policy* 43(1), s. 513-44. Historikere har kritiseret den politologiske tilgang for at fokusere for meget på 1930'erne og finder rødderne til en særlig skandinavisk sociallovgivning længere tilbage i historien. Se bl.a. Balwin, P. 1989. The Scandinavian Origin of the Social Interpretation of the Welfare State. *Contemporary Studies in Society and History* 31 (1) , s. 3-24, og Morner, M. 1989. The Swedish Model: Historical Perspectives. *Scandinavian Journal of History* 14(3), s. 245-67.
  8. Socialdemokratiets berømte valgslogan fra 30'erne : »Stauning eller Kaos« spillede således stærkt på muligheden for et valg eller alternativ til Venstres deflationære politik i 1920'erne. For en sammenligning mellem Skandinavien og tilsvarende eksperimenter i andre lande, se bla. Gourevitch, P. 1986. *Politics in Hard Times*. Ithaca: Cornell UP.
  9. De skandinaviske socialdemokratier delte helhjertet Kurt Schumachers opfattelse, at EF repræsenterede de 4 K'er: »Konservatisme, Kapitalisme, Katolicisme og Karteller.« Se Pharo, H. Norwegian Social Democrats and European Integration in the 1950's; Olsson, U. Neutrality and Welfare. Swedish Social Democrats and European Integration, 1945-63; og Sørensen, V. National Welfare Strategies and International Linkages in a Small Open Economy: The Danish Social Democratic Party and European Integration 1950-63. Alle under udgivelse i R. F. Griffiths (red.) 1991/92?. *European Socialist Parties and the Question of Europe in the 1950's*. Amsterdam: Institute of International Social History.
  10. Maier fremhæver især fagforeningernes inkludering i den nationale politiske konsensus og deres aksept af at lønninger blev bundet til stigningen i produktiviteten. Maier, C.S. 1978. The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II, i P.J. Katzenstein, *Between Power and Plenty. Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*. Madison: Wisconsin UP og især Hogan, M.J. 1987. *The Marshall Plan. America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-52*. Både Maier og Hogan ser udviklingen af en national politisk konsensus i Vesteuropa omkring »the politics of productivity« som en effekt af Marshall Planens indflydelse i Europa. For en kritisk diskussion af denne tese se Milward, A.S. Was the Marshall Plan really necessary? *Diplomatic History* 13(2), s. 231-52.
  11. For en diskussion af væksten i den europæiske samhandel 1945-51, se Milward, A.S. 1984. *The Reconstruction of Western Europe*, London: Methuen. For effekten af opsvinget 1953-57 på udviklingen af integrationsprocessen, se Milward, A.S. 1989. Patterns of Western European Trade in the 1950's and the Motivations towards a Customs Union.

- EUI Colloquim Papers* nr. 141/ 89. Firenze. Disse undersøgelser modsiger den traditionelle opfattelse at udvidelsen af handelen i slutningen af 1950'erne var en effekt af EFs dannelse og bekræfter formodninger om at økonomisk vækst er en afgørende forudsætning for toldnedskæringer. For et tilsvarende argument om baggrunden for Kennedy-rundens succes i 1960'erne relateret til 1970'ernes protektionisme, se Strange, S. 1985. *Protectionism and World Politics. International Organization* 39(2), s. 233.
12. Keohane, R.O/ Nye. J. S. *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Boston: Little Brown; Keohane, R.O./ Nye. J.s. 1975. *Interdependence and Integration*. in F.I. Greenstein et al. *Handbook of Political Science*. vol. 8, s. 362-399; og Keohane, R.O. 1984. *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Economy*. Princeton: PUP.
  13. Hveem, H. 1987. *Small Countries under Great Pressure. The Politics of National Vulnerability during International Restructuring. Cooperation and Conflict* XXII, s. 193-208. Det faktum at supernationale organer aldrig har været på tale i det nordiske samarbejde synes umiddelbart at tale imod en sådan sammenligning. Men spørgsmålet er om ikke det »funktionalistiske« samarbejde i Skandinavien først og fremmest skyldes at de skandinaviske landes ensartede størrelse og økonomiske og politiske strukturer har overflødiggjort supernationale organer. Der er således meget, der tyder på at De Seks' endelige aksept af princippet om supernationale organer i 1957 var udtryk for nødvendigheden af at skabe en bindende garanti for fremtidigt 'fair play' mellem en gruppe lande karakteriseret af en uensartet fordeling af »magt-ressourcer« en garanti der ikke i samme grad var nødvendig blandt de skandinaviske lande. Det er således interessant at se at Danmark i løbet af de store frihandelsforhandlinger netop af disse årsager blev fortalere for »stærke« institutioner for bedre at kunne sikre sine interesser i et stort vesteuropæisk marked. For denne udvikling se f.eks. Udenrigsministeriets arkiver (UMA) 73B66 c: Udenrigsministeriet: »De foreliggende fællesmarkedsplaner og Danmarks stilling hertil« 7/10-57. En sådan tilgangsvinkel antyder ligesom J.Galtung eksistensen af to forskellige motiver for integration – lighed/ensartethed og gensidig økonomisk afhængighed (interdependence) – hvoraf kun det sidstnævnte motiv leder til forsøg på politisk integration. Galtung, J. 1968. *A Structural Theory of Integration. Journal of Peace Research* 4.
  14. Det fælles nordiske udvalg for økonomisk samarbejde: *Nordisk økonomisk samarbejde*. København 1950; Ibid: *Et Fælles Nordisk Marked*. København 1954. Disse motiver kommer især frem i Det nordiske økonomiske samarbejdsudvalg: *Nordisk økonomisk samarbejde*. bind 1-5. Oslo/Stockholm 1957. For en overskuelig opsummering af disse motiver se Wendt, F. 1959. *The Nordic Council and Co-operation in Scandinavia*. København: Munksgård, s. 165-233. Mens fællesmarkedet i 1950'erne for Europas vedkommende var et spørgsmål om teknologisk og udviklingsmæssigt at hale ind på USA og Sovjetunionen, der med opsendelsen af den første sputnik i 1957 havde understreget sin lederrolle indenfor rumteknologien, så var det for de skandinaviske lande derimod først og fremmest et spørgsmål om at indvinde det rationaliserings- og innovationsmæssige forspring som især Tyskland og England havde opnået under krigen. For Europa se især Servan Schreiber, J. 1967. *Le Defi Americain*. Paris: De Noel. Nødvendigheden af teknologisk og produktionsmæssigt at hale ind på resten af Europa er f.eks. meget klart udtryk i Socialdemokratiets efterkrigsprogram Fremtidens Danmark, København 1945. Se også De Samvirkende Fagforbund. 1952. *Nordisk Økonomisk Samarbejde*. København.

15. For en diskussion af den socialdemokratiske regerings politik i denne periode se Sørensen, V. 1987. *Social Democratic Government in Denmark under the Marshall plan, 1947-1950*. Upubliceret Ph.d.afhandling. EUI, Firenze.
16. For en analyse af diskussionen om genopbygningsfonden se Sørensen, op. cit. s. 197-220 og Dalgas Jensen, L. 1987. Mod en langsigtet erhvervs politik. *Økonomi og Politik* 4, s. 255-63.
17. Den økonomiske afhængighed af England øgedes betydeligt i 1930'erne, hvor Englands overgang til Commonwealth præferencer medførte, at Danmark måtte forpligte sig til at tage 80% af den samlede kul og stål eksport fra England for en at sikre opretholdelsen af landbrugseksporten. Dette blev fastlagt i handelsaftalen af 1933 og førte i løbet af 1930 til en betydelig omstrukturering af importen fra Tyskland til England. For 1930'erne se Johansen, H.C. 1987. *The Danish Economy in the Twentieth Century*, London: Croom Helm. Efter krigen regnede dansk industri med, at denne »gamle« forstøelse med England ville sikre en fortsættelse af importen af kul og stål – et håb som engelsk politik overfor Danmark hurtigt gjorde til skamme. Dette problem sammen med Englands afvisning af at øge de danske eksportpriser (fastsat i langtidsaftaler i 1948) efter devalueringen ledte til stærk kritik af England på tværs af partierne og førte efter betalingsbalancekrisen til en veritabel »had-kampagne« mod England i dagspressen.
18. Dansk toldpolitik forblev næsten uændret mellem 1908 og 1960 idet især landbruget konsekvent har modsat sig en forhøjelse af industriens toldsætter. I 1955 var 55% af importen toldfri, mens størstedelen af resten var pålagt toldsætter på under 5% – sætser der gjaldt både for råvarer og færdigvarer. Introduktionen af importrestriktioner i 1930'erne var baseret på Venstres ønske om at benytte disse som et handelspolitiske gengældelsesvåben, men restriktionerne udviklede sig i løbet af 1930'erne gradvist til et industripolitisk instrument. I 1950'erne var Danmarks »infant-industry« derfor næsten udelukkende beskyttet af importrestriktioner og den såkaldte chok-rapport fastslog i 1958 at ca. 40% af den danske industriproduktion ville blive udsat for betydelig konkurrence ved en afskaffelse af importrestriktionerne. *Danmarks og De Europæiske Markedsplaner*. bind 1-5. København 1958.
19. Set ud fra et historisk perspektiv er det interessant at se, at det kun var landbruget der i begyndelsen af 1950'erne indså de muligheder for eksporten der lå i den dynamiske vækst på kontinentet. En af grundene var bl.a forventningen indenfor industrien og arbejderbevægelsen om et fald i efterspørgslen efter Korea-krigens afslutning og frygter for, at konjunkturudviklingen i USA ligesom i 1920'erne ville have en stærkt afsmittende effekt på udviklingen i Europa. Derudover troede man både indenfor arbejderbevægelsen og industrien, at udviklingen af en konkurrencedygtig industrieksport forudsatte store anlæg og masseproduktion – den fleksible nicheproduktion som 10-15 år senere satte Danmarks i stand til at profitere af den stigende europæiske samhandel var således ikke forudset i 1950'erne.
20. Hækkerup, P. 1965. *Dansk Udenrigspolitik*. København.
21. De Samvirkende Fagforbund. 1952. Op. cit.
22. Se bl.a. undersøgelsen af de skandinaviske industriforbunds holdning til nordisk samarbejde, der viser, at Industrirådet i begyndelsen af 1950'erne var meget positivt overfor ideen om en nordisk toldunion. Stath, B. 1978. *Nordic Industry and Nordic Economic Corporation*. Stockholm: Almquist & Wiksell Int.

23. For landbrugets holdning til den »grønne plan« og Danmarks holdning til Kul og Stål Unionen se Sørensen, V, 1991, How to become a Member of a Club without Joining – Danish Policy with Respect to European Sector Integration Schemes, 1950-57. *Scandinavian Journal of History* 15(?) s. 1-20.(under udgivelse)
24. Et samlet nordisk marked ville aftage en større del af den engelske eksport end f.eks. USA eller Australien. Se Wendt, F. 1959. Op. cit. s. 222. For en nærmere diskussion af dansk-engelske handelsrelationer se Meyer, F. V. 1957. *United Kingdom Trade with Europe*. London: Macmillan; og Thomas, B. 1965. The Changing pattern of Anglo-Danish Trade 1913-1963. i B. Nüchel Thomsen et al. Dansk-Engelsk Samhandel 1661-1963. *Erhvervshistorisk Aarbog XVI*, Århus.
25. Haskel, B. 1976. *The Scandinavian Option*. Oslo: Universitetsforlaget; Nielsson, G. P. 1971. The Nordic and the Continental European Dimensions in Scandinavian Integration: NORDEK as a Case Study. *Cooperation and Conflict VI*, s. 173-8.; Amstrup, N. 1980. Nordisk samarbejde – myte eller realitet?. i *Nær og Fjern. Samspejlet mellem indre og ydre politik. Studier tilegnet dr.phil S.Henningsen*. København.; Stråth, B. 1980. The Illusory Nordic Alternative to Europe. *Cooperation and Conflict XV*, s. 102-114.; Andren, N. 1984. Nordic Integration and Cooperation – Illusion and Reality. *Cooperation and Conflict XIX* s. 251-262. Denne forskning er en sund »revision« af den meget følelsesladede litteratur om nordisk samarbejde, der kendetegnede 1950'erne og et forsøg på at anskue nordisk samarbejde ud fra en mere videnskabelig tilgang. Stråth har således forsøgt at påvise at ethvert opsving for nordisk samarbejde udløstes af eksterne udviklinger: i 1948 som reaktion på at USA stillede ekstra Marshall-dollars til rådighed for regionale integrationsprojekter, i 1957-58 som respons på forhandlingerne om et stort frihandelsområde og i 1968 som reaktion på De Gaulles andet nej til Englands EF-medlemskab. Der er ingen tvivl om, at udviklingen i Europa har haft en afgørende indflydelse på nordisk samarbejde, men den nordiske proces har også været kendetegnet af stærke økonomiske og sociale drivkræfter. For en mere nuanceret opfattelse af nordisk samarbejde se Stalvant, C. 1982. Nordic Policy towards International Economic Cooperation. i B. Sundelius (red.) *Foreign Policies of Northern Europe*, Boulder: Westview Press og Turner, B./ Nordquist, G. 1982. *The Other European Community; Integration and Cooperation in Nordic Europe*. London: Weidenfeld & Nicholson. For en alternativ tilgangsvinkel, se f.eks. Hveem, H. 1987. Op. cit. og Møller, K. 1988. The Nordic Countries in International High-Technology Markets: Pharmaceuticals. *Cooperation and Conflict XXIII*, s. 85-92. Begge forfattere betragter den sociale organisation og velfærdsstaten som de nordiske landes vigtigste komparative fordel i den internationale arbejdsdeling.
26. Stråth 1980. Op.cit. s. 111.
27. Se Udenrigsministeriets notater om FTA, EF og den nordiske toldunion og referaterne fra de løbende møder med erhvervsorganisationerne i perioden 1957-60, f.eks. UMA 73B66C: Udenrigsministeriet: »De foreliggende fællesmarkedsplaner og Danmarks stilling hertil« 4/11-57.
28. Disse planer inkluderede også en øgning af de skandinaviske landes meget beskedne F & U bidrag fra 0.5% af GNP til samme niveau (1-2% af GNP) som i resten af Europa. Wendt 1959. Op. cit. s. 202. For en analyse af den danske holdning til nordisk fællesmarked for stål, se Sørensen 1991. Op. cit. s. 16 ff.

29. *Dansk eksports geografiske fordeling 1950-1980 i %.*

	T	UK	S	N	rest- EF
1950	17	42	6	4	-
1953	11	40	5	3	-
1959	21	25	7	5	11
1967	12	23	14	7	11
1971	12	19	16	7	10
1980	19	14	13	6	16
1985	16	12	12	7	16
1990	20	11	13	7	22

Kilde: Johansen, H.C. Dansk Økonomisk Statistik 1814-1980. København 1985. OECD Statistics of Foreign Trade 1985 og 1990. Paris.

30. Johansen, H.C. 1989. A Century of Nordic Cooperation. *EUI Colloquium Papers* 135/89, Firenze, s. 8.
31. For en fremstilling af 'lavtarif-klubbens' initiativer 1952-55, se Asbeek Brusse, w. 1991. *West European Tariff Plans, 1947-57. From Study to Common Market*. Upubliceret Ph.d. afhandling. EUI, Firenze.
32. Det er dog tvivlsomt om dette tilsagn havde meget hold i virkeligheden, idet det er vanskeligt at forstille sig, at De Seks efter en forhandlingsproces over flere år, baseret på et kompliceret »trade-off« mellem landbrugs- og industriinteresser, ville lukke Europas største eksportør af landbrugsprodukter ind i varmen, uden at også England (største importør) blev medlem. Tilsagnet var snarere motiveret af et taktisk forsøg på at overtale England til at inkludere landbruget i FTA-forhandlingerne. Hvorvidt den danske regering indså, at De Seks' udtalelser var et diplomatisk træk beregnet på at binde Danmark til en samlet front overfor England, er her af mindre betydning, idet regeringens forespørgsel først og fremmest var beregnet på at pacificere oppositionen under valgkampen i foråret 1957. Se bl.a. UMA 73B66a: Udenrigsministeriet: »Resumé af samtaler i Bruxelles 10-7/3-57«. og UMA 73B66c: Udenrigsministeriet: »Referat af møde i Statsministeriet med erhvervsorganisationerne om Danmarks forhandlinger med De Seks 21/3-57« og UMA 73B66C: Frans Hvass til Erling Kristiansen 9/4-57.
33. Udenrigsministeriet. *Economic Survey of Denmark 1960*. København 1961.
34. Regeringen introducerede således de forbedrede afskrivningsregler (1959) som Industrirådet siden 1940'erne havde argumenteret til fordel for. Socialdemokratiet opgav dermed endeligt sin oprindelige politik, at investeringsfonde og afskrivningsregler efter svensk eksempel skulle fungere som instrument i konjunkturpolitikken – hvilket både industri og landbrug var stærke modstandere af. Samtidig med disse ny regler introduceredes en række egentlige industripolitiske initiativer. Se bl.a. Rasmussen, H/ Rüdiger, M. 1990. *Tiden efter 1945. Gyldendals Danmarks Historie*. (red. H.P. Clausen et al) bind 8, s.155 ff. og Engberg, J. 1986. *I Minesfeltet. Træk af Arbejderbevægelsens Historie siden 1936*. København.
35. UMA 73B66c/3: Direktoratet for vareforsyning: »Fællesmarkedernes indhold og plan«, 29/5-58.
36. De norske, danske og svenske socialdemokratiske medlemmer konstaterede her, at et stort frihandelsområde var et yderligere argument for dannelsen af en nordisk toldu-

- nion, idet en sådan kunne hjælpe med til at forsvare den »høje sociale standard« indenfor Norden mod destabiliserende påvirkninger udefra. Wendt 1959. Op.cit. s. 187.
37. Det drejede sig bl.a. om en række forbrugsgoder, der var afhængige af hjemmemarkedet og derfor stærkt beskyttet. Disse varer var af større national betydning end deres andel af den nordiske samhandel antydede, fordi de nationalt udgjorde en stor andel af produktion og beskæftigelse. Wendt 1959. Op.cit. s. 216 ff. Det var derfor varegrupper, der ville være stærkt udsatte i et stort frihandelsområde og deres inklusion i toldunionen ville sikre et vist minimum af beskyttelse.
  38. Vanskelighederne ved at forlige især det engelske og franske standpunkt og en langvarig politisk krise i Frankrig medførte i løbet af 1958 en periode af stilstand i forhandlingerne. De skandinaviske lande var specielt bekymrede for, at en aftale ikke ville kunne etableres før 1. januar 1959, hvor den første etape af EF's fælles handelspolitik ville træde ikraft.
  39. Frankrig hævdede at de skandinaviske lande indenfor disse varegrupper besad særlige naturlige forudsætninger og krævede beskyttelsemæssig kompensation. Papirmasse og produkter udgjorde mere end 10% af Sveriges og Norges samlede eksport, mens aluminium og jernlegeringer alene udgjorde næsten 10% af Norges samlede eksport. Derudover blev også det franske krav om »decalage«, d.v.s. en 3-5 årig overgangperiode mellem EFs og FTAs ikrafttrædelse betragtet som en trussel mod de skandinaviske eksportinteresser. UMA 73B66f: »Udenrigsministerens redegørelse i tinget 17. februar 1959 for situationen vedr. de europæiske markedsplaner.«
  40. Et nordisk kompromisforslag på landbrugsområdet blev i oktober afleveret i Paris. UMA 73B66C: Udenrigsministeriet: »Referat af udenrigsministerens møde med erhvervsorganisationerne om markedsplanerne 5/11-58.«
  41. Schweiz var allerede i oktober 1958 blev indbudt til at deltage i et UNISCAN møde for nærmere at drøfte frihandelsforhandlinger. UMA 73B66f: Udenrigsministeriet: »Referat af UNISCAN-møde i London 15 og 16 oktober 1958.«
  42. Muligheden for dansk kompensation for øget diskrimination på det tyske marked i EF var allerede på et tidligt tidspunkt blevet antydnet af Tyskland der var stærkt interesseret i at opretholde sin industrieksport til det danske marked. UMA 73B66f: Udenrigsministeriet: »Notat om drøftelsen med Dr. Sonneman 30/1-59.« En aftale blev indgået i december 1958. Lignende aftaler blev senere indgået med England, Sverige og Schweiz.
  43. Åbningen af de internationale kapitalmarkeder efter 1958 havde muliggjort en midlertidig finansiering af betalingsbalanceunderskuddet via udenlandsk låntagning. Men selv om låntagning var at foretrække frem for stop-go politikken så var denne ikke nogen holdbar løsning på længere sigt.
  44. Krag, J.O./Andersen, K.B. 1971. *Kamp og Fornyelsen*. København, s. 347.
  45. Arbejdsmændenes og Specialarbejdernes Fagblad 1962, s.510 (citeret fra Hansen 1968. Op.cit. s.28). For fagbevægelsen modstand mod EF, se også Engberg 1986, op.cit. 33)
  46. For en diskussion af disse forskelle, se bl.a Nørby Johansen, L. 1986. Denmark. i P.Flora (red.) *Growth to Limits. The Western European Welfare State since World War II*. Berlin. De Gryeter og Esping Andersen, G./Korpi, W. 1987. From Poor Relief to Institutional Welfare States: the Development of Scandinavian Social Policy. i R.Erikson (red.) *The Scandinavian Model. Welfare States and Welfare Research*. Armonk: Sharpe.
  47. For både Socialdemokratiet og de Radikale, der historisk havde beskyttet de små brug ved hjælp af udstykningspolitikken var dette et omtåleligt politisk spørgsmål.

48. For en diskussion af effekten af den engelske importafgift på solidariteten indenfor EFTA, se Krosby, P.H. 1966. Denmark, EFTA and the EEC. *The International Journal* 21(4), s. 508-20.
49. Fagerberg, J. 1987. Diffusion of Technology, Structural Change and Intra-Industry Trade: The Case of the Nordic Countries 1961-1983. i J. O. Andersson. *Nordic Studies on Intra-Industry Trade*. Åbo: Åbo Akademisk Forlag. og Fagerberg, J. 1986. *Norden og Strukturrendringene på verdensmarkedet. En analyse av de nordiske lands handel med hverandre og de øvrige OECD-landene 1961-1983*. Statistisk Sentralbyrå 86-18. Oslo.
50. Se note 29. Se også Wiklund, C. 1970. The Zig-Zag Course of the Nordek Negotiations. *Scandinavian Political Studies* 5, s. 307-336 og Stalvant 1982, Op.cit.
51. Wiklund 1970. Op.cit. s. 315.
52. Ibid, s. 315 ff
53. Ibid. s. 327 ff.
54. Stalvant 1982. Op.cit. 120-21. Ved forhandlingerne om optagelsesbetingelserne måtte Danmark således acceptere nogle administrative begrænsninger hvad angår det nordiske fælles arbejdsmarked.
55. Aardal, B. O. 1983. Economics, Ideology and Strategy. An Analysis of the EC-debate in Norwegian and Danish Organizations 1961-72. *Scandinavian Political Studies*. New Series 1. s. 36.
56. Udviklingen gav på en vis måde fagbevægelsen ret, idet landbruget i løbet af 1970'erne ved hjælp af EFs landbrugspolitik igen ydede et betydeligt bidrag til valutaintjeningen og således igen øgede dets politiske indflydelse. For en diskussion, se Buksti, J.A. 1983. Bread-and-Butter Agreement and High Politics Disagreement. *Scandinavian Political Studies* 6(4), s. 262-80.
57. Især indenfor højt teknologiske produkter som computere og semiconductors er den stigende importspecialisering meget tydelig. Fagerberg 1987. Op. cit. s 97 ff.
58. For en nærmere diskussion af denne udvikling, se Klausen, J. 1987. State-Capacity between International Markets and Corporatism: The Case of Denmark. *Scandinavian Political Studies* 10(4), s. 323-43 og Nielsen, K. 1989. Is Small still Flexible? – An Evaluation of Recent Trends in Danish Politics. *Scandinavian Political Studies* 12(4), s. 343-71.
59. For motiverne bag initiativet til det Indre Marked, se især Sandholz, W/ Zysman, J. 1989. 1992: Recasting the European Bargain. *World Politics* 42(1), s. 95-128 og Moravcsik, A. 1991. Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community. *International Organization* 45(10), s. 19-57.

Velferdsstaten – en nordisk modell?

Af Anne-Lise Seip

Tre problemer

I tidenes morgen, i 1842, skapte skandinavismens skjald, Danmarks Carl Ploug, en mektig profeti. Først så han tilbake på de onde hundreår:

»Længe var Nordens
herlige stamme
spaltet i trende
sygnende skud;
kraften som kunde
verden behersket,
tyggede sul fra
fremmedes bord.

Men fremtiden var løfterik:

Atter det skilte
bøjer sig sammen;
engang i tiden
vorder det ét;
da skal det frie
mægtige Norden
føre til seier
folkenes sag!

Plougs drøm døde ved Dybbøl. Men selv profetier som ikke slår til, kan bli sanne. Hadde vi ikke hundre år etter skilt oss fra det fremmede, og skapt en egen nordisk velferdsstat? Skulle ikke denne velferdsstat nettopp føre til seier folkenes, småfolks sak? Om dette treleddete problem handler dette foredrag.

Utgangspunktet er selvsagt ikke Plougs profetier, men moderne forskningsinyter om en skandinavisk modell. I en tid hvor mange, især i Norge, frykter at vi igjen skal komme til å tygge sul fra fremmedes bord, og miste vår velferdsstat, kan det være grunn til å se litt på hva som skiller nordiske velferdsstater fra andre stater som smykker seg med navnet. Er vi skilt fra det fremmede? Dernest må vi spørre om de nordiske velferdsstater har så mange indre likhetstrekk at vi kan snakke om en enhetlig nordisk modell. Ble det skilte føyd sammen? Og endelig må vi undersøke hvilken modell dette i tilfelle er. Lenge har vi tenkt at dette var sosialdemokratiets stat. Nå er det god latin å hevde at velferdsstaten ble middelklassens stat. De borgerlige partiene lurte sosialdemokratene til å gi bort sin linserett til høyresidens velgergrupper. Var det ikke »folkenes sag« som ble ført til seier?

Definisjon og analyse

Å definere begrepet velferdsstat kan ta et liv. Vi kutter overtvert. Vi skal snakke om de nordiske stater og Tyskland og England. Disse demokratiene har forpliktet seg til å skaffe sine borgere en viss økonomisk trygghet, og de har lovet dem hjelp under sykdom. I ulik grad har de også garantert for andre tjenester folk kan trenge, som bolig og utdanning. Dette er felles minstekrav til velferdsstater. Når vi snakker om ulike modeller, er det *måten* disse krav oppfylles på, som skiller dem. Vi setter skille etter *formen*.

Formen er et produkt av historiske prosesser. Noen var felles for vest-Europa. De skapte de strukturelle betingelser for selve velferdsstaten. Men andre prosesser var lokale og spesielle. De enkelte land valgte ulikt. Også de forskerne som mest fremgangsrikt har arbeidet med strukturelle forklaringer, slik som Flora-gruppen, fremhever at vi må studere nettopp denne »restfaktor«. Først da forstår vi hvorfor velferdsstaten ikke fant noen universell form, men snarere ble et sett med muligheter som man kunne velge mellom.

Valg blir styrt av verdier og virkelighetsforståelse, av interesser og av politiske maktforhold. Tradisjon legger føringer. Vi må se over skulderen til forrige århundre for å forstå det formen uttrykker. Normer og preferanser i det enkelte land gjør at »velferdsstaten« fremstår som noe mer enn tekniske løsninger på gitte problemer. Den er en samfunnsmodell det er verd å sloss om og for.

I. Norden og »det fremmede«

1. To utgangspunkter for Norden

Det problem som lå i bunnen av all sosialpolitikk var å skape *trygghet*. Trygghet for de små som ikke hadde ressurser i tunge tider, trygghet for de store, som ikke lenger stolte på nattvekteren alene. Hvordan trygghet skulle skapes, var det store debatt-tema ved inngangen til det Stefan Zweig har kalt »sikkerhetens århundre«.

Det var flere måter å gjøre det på. Men felles for alle var at *staten* fikk en rolle å spille. Dermed ble sosialpolitikken knyttet til spørsmålet om statens rolle og ansvar. All sosialpolitikk var inngrep i markedet. Her var duket for strid om hvor store de burde være, og om hvilke formål de skulle tjene. *Frihetens problem* ble aktualisert. Var frihet en negativ frihet fra inngrep, slik den gammelliberale Stuart Mill hadde tenkt? Eller var den positiv, en mulighet som kunne utnyttes når bare ressurser var for hånden, ressurser som samfunnet måtte sikre, slik Thomas Hill Green, de »ny-liberales« filosof, mente? To tankemåter ble trukket opp, som all velferdsstatsdebatt siden måtte forholde seg til. Den siste åpnet for et nytt problem: *fordelingsproblemet*. Hvem skulle yte og hvem skulle nyte? Skulle det gis etter innsats, eller omfordeles etter behov? Rettferdighetsbegreper kom under debatt, og likhetens problem ble koplet sammen med frihetens. Var likhet og frihet forenlig? Skillelinjer ble etablert som fikk betydning til våre dager.

Grunnproblemen ble til spørsmål om forsikringsteknikk. Hvem skulle betale, og hvem skulle være med? Ulike mønstre ble utformet.

Når det gjaldt finansiering, var der to hovedveier. Man kunne velge et *forsikringsystem* – det tyske mønster – eller et *forsørgelsessystem* som det offentlige finansierte. De nordiske land valgte ulike løsninger.

Norge ble påvirket av den tyske sosialforsikring. Ulykkesforsikringen og sykeforsikringen hadde tysk forbilde, forslaget om alderspensjon like så. Inntil 1918 var det tyske mønster en hovedstrømning i Norge.

Sverige hadde også mottatt budskapet fra syd, og de første forsikringsplaner kom på bordet i 1880-årene. Sverige lå også innenfor Bismarcks sfære.

Men der var ett avgjørende skille mellom tysk og norsk-svensk modell. Det oppstod i alderspensjoneringen. Her skapte Sverige og Norge selv en modell. Allerede i 1890-årene ble det i Norge klart at alderspen-

sjonen skulle bli en folkeforsikring, ikke en lønnsarbeiderforsikring. Også i Sverige ble det tyske mønster radikalt forandret, som Sven Olsson viser.² Etter lang debatt ble målet der en alderspensjon for hele folket. Og Sverige realiserte ideen, i motsetning til Norge. Det fikk i 1913 sin første variant av folkepensjonen. Den var forsikringsbasert, men med statstilskudd.

Sverige og Norge hadde valgt forsikring som hovedmønster. Men de hadde samtidig valgt en egen vei ved å gå inn for universelle ytelser. Her lå spiren til et hovedelement i en *»nordisk modell«*.

Hvem stod bak dette valg? I første rekke bøndene. Ideologisk lot det seg forsvare som et skritt for å samle nasjonen. Venstre i Norge spilte både på sosiale og på nasjonale strenger, noe de ofte gjorde under unionskampen: pensjoner til alle ville *»knytte Samfundsmedlemmerne mere sammen«*, het det, og det ville knytte dem til fedrelandet.³ Men bak de vakre tanker lå jordnære interesser. Bøndene i Norge ville bli kvitt sitt gamle system for alderdomsforsørgelse, kårordningen, som bestemte at når en gård gikk over til ny eier påtok han seg forsørgelsen av den gamle. Gamle på kår ble sett som en byrde. Alderspensjon ville derimot gjøre de gamle til *»en velseet støtte«*.

Bøndene var ingen tilfeldig interessegruppe. I Norge var de et hovedelement i et statsbærende parti, Venstre. Politiske maktforhold tilsa at de fikk det som de ville. I Sverige var det også bøndene som stod bak kravet om universell pensjon. Der kjempet de lenge forgjeves for dette krav. At deres *»syn vant frem, var, er det hevdet, et uttrykk for «en nyfunnet politisk betydning«*. De liberale var på jakt etter støtte i landdistriktene.⁴ En folkeforsikring ble resultatet.

Danmark valgte anderledes. Den danske aldersrenten av 1891 var ingen riktig folkepensjon. Den omfattet riktignok alle yrkesgrupper. Bøndene fikk sitt, som Jørn Henrik Petersen har vist.⁵ Men aldersrenten var behovsprøvd. Det er derfor tvilsomt om man kan si som historikeren Peter Baldwin at *»measures here were universalist, covering all regardless of class«*.⁶ Det kommer an på hva man legger i begrepet klasse: yrkesgruppe eller inntektslag.

Men Danmark introduserte en finansieringsordning som ble et annet viktig ledd i en *»nordisk modell«*. Danmark forkastet det tyske forsikringsmønster. Ytelserne ble betalt over skatten.

Universalisme og skattefinansiering er sett som de to viktige trekk ved en nordisk velferdsstatsmodell. *»The cornerstone of the unique Scandinavian welfare edifice was set in place already during the late nineteenth*

Ældre mennesker er mødt op for at få udbetalt alderdomsunderstøttelse. Den danske understøttelse, der blev indført i 1891, var behovsprøvet, til forskel fra den norske og svenske. (ABA)

century, not in the 1930s or after the Second World War», hevder Baldwin. I dette har han rett. Men kombinasjonen mellom skattefinansiering og universalisme, som senere ble viktig, ble ikke etablert så tidlig. Så om hjørnестener fantes, stod det ingen nordisk modell på dem. Ikke ennå.

2. To europeiske utviklingslinjer

Det europeiske mønsterland fremfor noe var Tyskland. Her ble sosialforsikringen skapt. Lønnsarbeiderne var målgruppe.

Hvorfor valgte Tyskland forsikring? Forsikring var ikke det Bismarck ønsket. Han ville gjerne knytte arbeiderne til det nye Riket med en statspensjon. Den statsfiendtlighet som forsikringstilhengerne viste andre steder, var fremmed for ham. I Tyskland levde forestillingen om en patriarkalsk og hierarkisk og korporativ stat.⁸ Men Bismarck måtte velge forsikringsprinsippet i alders- og invalideforsikringen fordi det tyske Reich ikke kunne pålegge direkte skatter. Derfor måtte han finne et annet fundament da han ikke fikk parlamentet med på tobakksavgift. Som det er sagt: Politikk begynner som praktisk utvei, og ender opp som prinsipp.⁹

Når systemer er etablert, har de imidlertid en egen tyngde, både mo-

ralsk og praktisk. Tyskland beholdt sine forsikringsordninger. Et karakteristisk trekk ved dem ble at yrkesstruktur og sosial lagdeling spilte seg i forsikringen. Funksjonærer og lønnsarbeidere skilte lag. Det førte til korporatisme og splittelse mellom lønnsarbeidere.¹⁰ Det førte også til økonomisk ulikhet: gode risikoer ble forsikret i samme pool. Det ble ingen overføring hverken mellom klasser eller mellom risikogrupper.

Weimarrepublikken etter første verdenskrig satte sosiale rettigheter inn i grunnloven av 1919. Landet kastet seg over sosialpolitikk med tysk grundighet. Utlandet så til med interesse, Norge fikk egen legasjonssekretær i Berlin som skulle følge med i den sosialpolitiske utviklingen. Det var i Berlin det foregikk.

Men rettighetsdeklarasjoner var ikke nok. Inflasjon og arbeidsløshet underminerte forsikringsprogrammene. Samtidig ble arbeidsløshetsforsikringen, som ble etablert i 1927, en kilde til politisk strid. Den striden veltet den siste demokratisk valgte regjering i 1930.

I 1930-årene blåste nye vinder. Vi sporer en tendens mot universalitet. For nazistene var det viktig å mobilisere massene. Sosialpolitikken ble brukt både til belønning, f.eks. i familiepolitikken, og til kontroll, f.eks. i arbeidsmarkedet. Tanken om å gjøre borgerne til takknemlige statsrentenister ble tatt opp i ny form. Robert Ley utarbeidet en plan om universell trygd. Alle skulle med, nazistenes honnrørd var »Volksgemeinschaft«. Leys plan strandet. Men for å uskadeliggjøre den, utvidet man sosialforsikringen til flere grupper.¹¹ Tendensen mot universalitet hadde funnet et uttrykk. Men den skattefinansierte »versorgungsstaat«, som tyske forsikringstilhengere fryktet, var slått tilbake.

England skapte ingen modell i første fase. Landet gikk som vanlig den pragmatiske vei, og valgte litt herfra og litt derfra. I 1908 fikk landet en alderspensjonslov som liknet den danske. I 1911 kom det inn i Bismarcks sfære med sin syke- og arbeidsløshetsforsikring. Men Lloyd George mente forsikring var en midlertidig ting. Skattefinansiering ville komme i fremtiden.

Lloyd Georges forventning om at staten skulle overta ansvaret for forsørgelsen ble i mellomkrigstiden virkelighet på en måte som ingen var glade for. Når forsikringene brøt sammen, måtte staten komme inn. Slik gikk det med arbeidsløshetsforsikringen. Men den statlige trygden fra 1934 ble forhatt gjennom sin harde behovsprøving og sine lave ytelser. Alderstrygden fikk på den annen side en overbygning av forsikring.¹² Den gav sine alderspensjonister bedre ytelser som en rett uten behovsprøving. Da krise gikk over i krig, var skattefinansiering det minst populære system.

I 1942 ble Beveridges kombinasjonsmodell lansert i England. Her var et nytt alternativ. Beveridge ønsket forsikring. Men den var radikalt forskjellig fra den tyske. For det første omfattet den alle borgere. Det løste båndet mellom inntektssikring og arbeid, som var så vesentlig på kontinentet. For det andre var det et »flatt« system. Alle betalte likt, og fikk likt. Det skilte forsikringen fra de graderte systemene på kontinentet, der innskudd og ytelse stod i forhold til hverandre. For det tredje var det et enhetlig, heldekkende system. Det dekket alle forsikringsformer, og ble administrert under ett. Det var noe annet enn de utallige tyske desentraliserte Krankenkasser eller franske Caisses familiales. Med Beveridgeplanen var det skapt en tredje vei. Planen forenet gamle elementer på en ny måte. Den kombinerte forsikring, det tyske, med universalitet, det svenske og norske, men forkastet gradering og prestasjonspremiering, og satset istedet på like ytelser, som i statsforsørgelsen.

Under krigen ble denne modellen mottatt med begeistring, særlig av vanlige folk og på den politiske venstresiden. Den gikk sin seiersgang på internasjonale konferanser, og ble noe å ta med for eksilregjeringer som trengte nye ideer å tilby når de kom hjem. Den ble lansert i det okkuperte Tyskland. Beveridgeplanen syntes å skulle bli den samlende modell. Slik gikk det ikke.

Tyskland gikk sin egen vei, og veien gikk delvis tilbake til det gamle sosialforsikringsystemet. Det var ikke besmittet hverken av nazistenes Volksgemeinschaft eller av fiendens ideer. Sosialdemokratene viste stor interesse for en universell »Einheitsversicherung«, et felles system med like ytelser. Denne interessen bleknet. Slik planen ble utformet av de allierte, hadde den ingen statssubsidier, den ville kreve høye premier, og gi lavere ytelser enn det de fleste hadde rett til fra før. Motstand ble mobilisert.¹³

Den allierte planen ble oppgitt, og initiativet gikk over til tyskerne selv. Det ble ikke lettere. SPD holdt på sin plan om et skattefinansiert flat pensjon til alle. Men fagbevegelsen ønsket noe mer. Den ville at lønnsforholdene skulle avspeiles i pensjonssystemet. Partiet gav seg. I 1950-årene gikk det inn for å dele systemet i to: universelle skattefinansierte flate ytelser i bunn, og et arbeidsmarkedsrelatert forsikringsystem på toppen.¹⁴

Men SPD var ikke regjeringsparti. Pensjonsreformen i 1957, den første store reform etter krigen, konsoliderte det tradisjonelle tyske system. Flere kom riktignok med, men rettighetene var fortsatt knyttet til deltakelse i arbeidsmarkedet. Det ble ingen universell, skattefinansiert

grunnsikring. Systemet hvilte på forsikringspremier. Men staten kom inn med subsidier, og pensjonene ble gjort dynamiske, de steg med pris- og lønnsnivå. Standard-trygghet ble sikret, opptjeningsprofilene ble avspeilet i ytelsene. Omfordeling var ikke et mål, tvert om. En syrlig kommentar fra Øst-Tyskland, som hadde fått et enhetlig og sterkt omfordelende system, lød: Im Westen nichts neues.¹⁵

Det er lett å forklare utviklingen i Tyskland med tradisjon og med etableret interesser. Det er også rimelig å forstå den som en reaksjon på nazistenes regimentering. Solidaritet som minnet om det påtvungne »Volksgemeinschaft« var ikke tillitvekkende. Men det foregikk i årene etter 1945 en verdidebatt som avdekker at her var flere mulige veier. SPD arbeidet for *planpolitikk*, og lanserte i 1957 en sosialplan. Partiet ønsket større utjevning, og svakere binding mellom arbeidsmarked og sosiale rettigheter. Medborgerrettigheter var deres modell. Partiene til høyre ønsket først økonomisk vekst. Den beste sosialpolitikk var en økonomisk politikk som gjorde offentlige sosiale tiltak overflødige, het det. CDU og CSU var splittet mellom stive markedsteoretikere og en sosialkristelig fløy. Politikken ble preget av kompromiss mellom dem. Staten skulle først og fremst støtte familien og de frivillige hjelpetiltak, etter det som kalles subsidiaritetsprinsippet.¹⁶ Partiene var også skeptiske til planlegging. Posisjonene kom til uttrykk i språket: de konservative ønsket Sozialer Marktwirtschaft, mens SPD snakket om Sozialistischer Marktwirtschaft. Det felles ord var imidlertid markedsøkonomi. SPD myket opp sin posisjon og formet i 1959 slagordet: Konkurransen når mulig, plan når nødvendig.¹⁷

Partiene til høyre vant kampen om språk og tanke. Den sosiale rettsstat, »sozialer Rechtsstaat«, var markedsøkonomiens korrelat. CDU spilte på frykt for ufrihet, formynderi og »Versorgungsstaat«. Sosialstaten ble utformet slik at statens rolle fremstod som sekundær, og slik at innsatsen i arbeidsmarkedet ble det sentrale.

Tyske sosialdemokrater gav likevel ikke opp sine reformønsker, og gjennomførte mange etter det fikk del i regjeringsmakten fra 1966. Men de var ikke istand til å gjøre alderspensjonen universell.¹⁸

England skulle etter krigen bygge ut sitt mønstersystem. Det viste seg problematisk. Når alle skulle betale likt, ble innskuddene lave. Konvoien kunne ikke gå fortere enn det langsomste skipet, ble det sagt. Ytelsene ble derfor også små. Løftet om »subsistence«, en ytelse til å leve av, ble gitt opp alt under krigen. Store grupper ble avhengige av behovsprøvet sosialhjelp i tillegg til trygd.¹⁹ Det var et paradoks siden Beveridge net-

topp hadde ønsket forsikringsformen for å skape uavhengige mottakere med *rett* til ytelser. På den annen side måtte mer velholdne gruppers forsikringsbehov dekkes i det private marked. Det var akkurat hva Beveridge hadde ønsket.

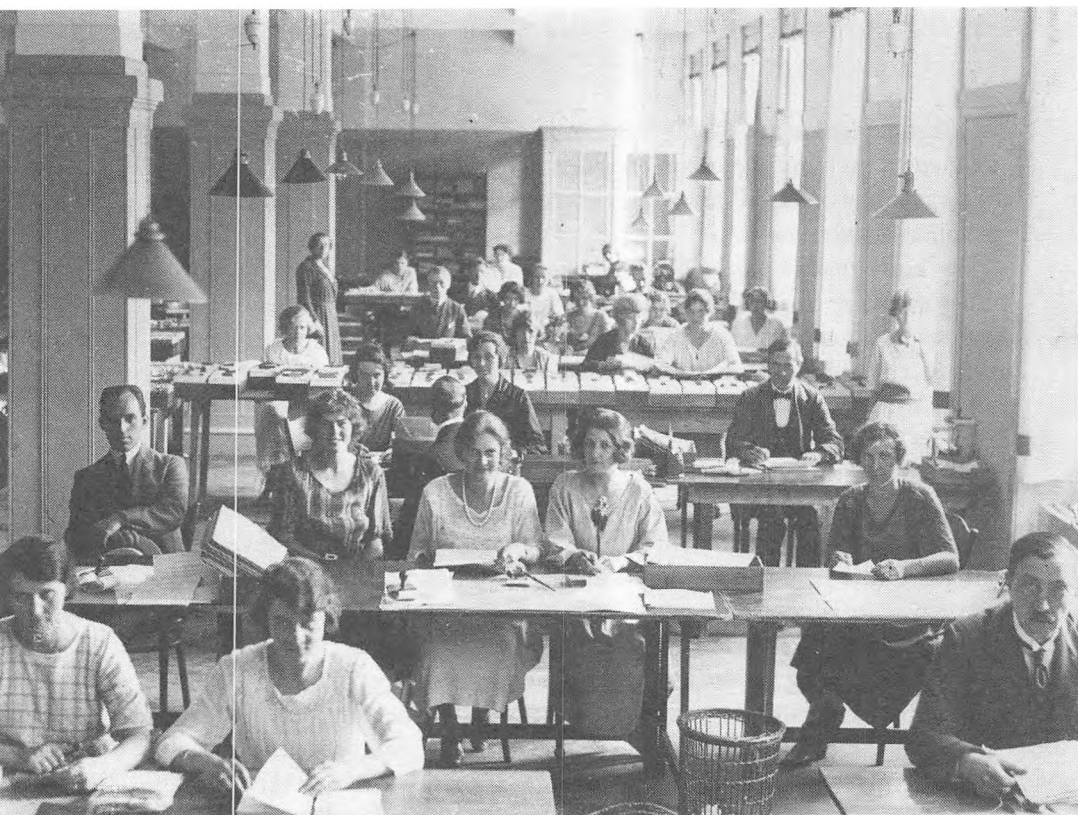
Det konservative parti i England aksepterte i årene etter 1945 den velferdsstaten det hadde vært med på å bygge. »The New Conservatism«, som onde tunger i partiet døpte »pink Socialism«, viste nok front mot dirigeringspolitikk i økonomien, men ville garantere »a basic minimum for all those who are handicapped in the battle of life«, som Quintin Hogg sa i 1948.²⁰ Men ut i 1950-årene var det endel som lurte på om man hadde behov for velferdsstat i det moderne samfunn. Kunne ikke enhver greie seg selv i »the affluent society«?

På venstresiden mente man derimot at det snarere var for lite velferd i velferdsstaten. Anthony Crosland hevdet i sin bok »Future of Socialism« fra 1956 at sosialpolitikken var regressiv. Han fikk følge av Labours sosialpolitiske teoretikere, Townsend, Abel Smith og Titmuss, som hevdet at de rike skodde seg på skatten og bygde opp private pensjoner, mens fattigdommen var blitt uttrydelig. De ville ha et mer omfordelende system. De konservative på sin side svarte at de ville holde oppe de sosiale ytelsene, men at de gikk imot det som ble kalt »crass egalitarianism«.²¹

Tiden for »krasse« egalitære systemer var imidlertid ved å renne ut også på venstresiden. Fra slutten av 1950-årene begynte planleggingen av et offentlig, inntektsgradert pensjonssystem i Labour.²² Fagbevegelsen var skeptisk. Men, som Richard Crossman sa, hvorfor skulle de holde på like pensjoner, når de ikke ville gjøre noe for å skape like lønninger? TUCs motstand ble overvunnet, og partiet gikk inn for et gradert, offentlig pensjonssystem. Begrunnelsen var at flat-rate systemet hadde spilt fallitt, at arbeidere burde ha like godt pensjonssystem som funksjonærer. Sparekapitalen burde forvaltes av det offentlige. For engelske sosialdemokrater var offentlig kapitalforvaltning et alternativ til sosialiseringlinjen.

Kampen om hvordan pensjonssystemet skulle utformes ble lang. Regjeringer skiftet, planer ble endret. Ideen om et gradert pensjonssystem ble tatt opp av de konservative, men de omformet den. De ville gjøre det lett å stå utenfor systemet, »to contract out«. De ville styrke de private pensjonsordninger på bekostning av det offentlige system, som bare skulle være en reserve for de få.

I 1975 fikk Labour sin Castle-plan gjennom: en universell grunnpensjon i bunnen, og inntektsgraderte tilleggspensjoner på toppen. Arbeidsgivere og staten bidro sammen med premiebetalerne. De private pensjo-

De kommunale Hjelpekasser var et alternativ til fattighjælpen, der for modtageren indebar udelukkelse fra andre rettigheder. Også denne form for offentlig støtte blev på mange måder oplevet som utilstrækkelig, men ved at modtage hjælp fra De kommunale Hjelpekasser bevarede man valgetten og valgbarheden. Billedet viser de kommunale hjelpekassers ekspedition i Bernstorffsgade i København 1992. (ABA)

nene kunne fortsatt »contract out«, men det statlige systemet ble gjort attraktivt. Men de private pensjonene hadde fått feste, og var kommet for å bli.²³

Labours modell var et brudd med Beveridges system. Flatrate var avløst av gradering. Det offentlige gikk inn i den delen av pensjoneringen som Beveridge hadde forbeholdt det private forsikringsvesen. Hvor kom denne løsningen fra?

3. Nordisk sosialreform og nordisk modell

Utspringet lå i Norden. Her var en modell utviklet fra midten av 1930-årene.²⁴ Bakgrunnen var det Walter Korpi har kalt »det historiske kompromiss«: I Norge, Sverige og Danmark var sosialdemokratiene kommet

til makten ved hjelp av partier til høyre for seg. Ja mer enn det, selve erkefienden, agrarene, var alliansepartner.

Sosialdemokratiene hadde strukket seg for å få regjeringsmakt. De måtte også strekke seg etter stemmer i nye grupper. By og land, hand i hand, het det i Norge. Arbeiderpartiet ble et »folkeparti«. I Sverige snakket man om »folkhemmet«. I parentes bemerket finner vi både slagordet om by og land, og begrepet Volksgemeinschaft i Hitler-Tyskland. Mye tilsynelatende likt tankegods fløt omkring i 1930-årene. Men forskjellen var vesentlig. De nordiske sosialdemokratiene måtte vinne flertall i valg. Slagord måtte bli politikk.

Målene for de nordiske sosialdemokratiene var de samme. Først: Folket i arbeid, bekjempe krisen. Ny økonomisk teori pekte på nye midler. Mål ble satt, og det vokste fram en tillit til at de kunne nås.

Det annet mål var å skape en anstendig trygghet. De sosiale sikkerhetsnett hadde vist seg svake. Folk var lei fattigkassa. De ønsket trygghet. Sosialreform ble et nordisk fenomen. Danmarks initiativ ble her inspirasjon for Norge.²⁵

Reform var ikke revolusjon. Man bygde pragmatisk på det kjente. Men landene nærmet seg hverandre. Alle land fikk nå en alderspensjon, Norge i 1936, Finnland i 1937.²⁶ Man kom også nærmere i prinsipper. Sverige beveget seg mot skatt. I Danmark ønsket Steincke derimot mer forsikring. Finnland fikk også forsikring, tysk innflytelse på finsk sosialpolitikk var sterk. I Norge var Arbeiderpartiet tilhenger av skatteprinsippet, men gav en symbolsk konsesjon til forsikringsmønsteret ved å innføre en egen alderstrygdsavgift. Den moralistiske striden om hvilket system som best fremmet ansvarsfølelse eller solidaritet, stülnet av. Tradisjonene smeltet sammen. Bak lå kanskje en realistisk erkjennelse av at skatt eller tvungen premie kunne være hipp som happ. Dette var et steg frem mot et mer moderne syn på finansiering.

En universell folkepensjon var imidlertid problematisk å få til. I Norge var ideen lagt på is i 1920-årene. Men skillet gikk ikke mellom næringsgrupper, men mellom inntektslag. Det gikk heller ikke mellom de fattige og resten, men mellom flertallet og en økonomisk elite. Bare toppen ble slått av egget. Det gjorde en utvidelse til et økonomisk spørsmål, og et tidsspørsmål, like meget som et prinsippsspørsmål. Det lettet overgangen til en full borgerrettsmodell etter krigen. At en slik modell var på vei inn, bar et forslag fra 1938 om universell barnetrygd bud om. Her lå Norge i forkant av Beveridge.

Det nyskapende element i 1930-årenes sosialpolitikk var imidlertid ik-

ke trygd. Det nye kom fra radikale økonomer, som ønsket å knytte sosialpolitikk og økonomisk politikk tettere sammen. Sosialpolitikken skulle bli produktiv og knyttes til planøkonomiske mål. Man burde satse på offentlige tjenester, på sosialt forbruk.

Tjenester kom ikke til å avløse kontantytelser, f.eks. barnetrygden, i den grad Myrdal og hans venner tenkte seg.²⁷ Men de kom til som et viktig supplement. Arbeidet i den svenske og danske befolkningskommisjonene, og i den norske barnetrygdkomiteen, gjorde familiepolitikk til et offentlig anliggende. Det førte allerede før krigen til konkrete tiltak for mødre og familier.²⁸

Tendensen til å vitenskapeliggjøre politikken var en viktig tråd i 1930-årenes tenkning.²⁹ »Fagstyrets« tid etter krigen ble forberedt. Økonomene skaffet seg ny prestisje ved å vise veier ut av krisen. De pekte på at det fantes redskaper, og at staten kunne og skulle bruke dem. Og etter som redskapene krevde faglært arbeidskraft, banet økonomene vei for seg selv inn i statsapparatet. Også på andre felt ble ekspertenes rolle styrket. Arkitekter og medisinerer leverte premisser for sosial reform i boligbygging og hygiene. Trettiårene var ti-året for standard-tenkningen. Kosthold og bolig måtte holde mål. Målene ble satt av fagfolk, og det offentlige måtte være garantist. Hva skulle en med standarder hvis de ikke ble etterlevet? Regulering måtte til, og regulering krevde offentlig styring. Denne tendensen til vitenskapeliggjøring, offentliggjøring og fagstyre var et alment europeisk fenomen. Men i de små, nordiske land var alliansen mellom politiske miljøer og ekspertertene særlig viktig. Den beredte grunnen for sterk statsmakt.

Lovgivningstiltak og debatt i 1930-årene ble avbrutt av krigen. Den ga nye kontaktflater. Den norske regjering i London studerte Beveridge. Det gjorde forøvrig også sosialdepartementet i Oslo under nazistyre, selvstøtt sammen med Ley-planen.³⁰ Alle land fikk de nye signalene. Fikk også Norden en Beveridge-bølge etter 1945?

Ja og nei. Den viktigste impuls fra Beveridge var kanskje betoningen av at sosial sikkerhet måtte hvile på visse forutsetninger: full sysselsetting, et nasjonalt helsevesen og barnetrygd. Dette ble nedfelt i det norske Fellesprogrammet fra alle politiske partier i 1945. Men dette falt jo sammen med nordiske ideer fra 1930-årene.

Utviklingen etter krigen bygde mer på det som var skapt før, enn på Beveridge. Sverige fikk sin pensjonsreform i 1946. Den gav like pensjoner til alle, men med et inntektsprøvet bo-tillegg. Det var strid i den sosialdemokratiske leir om modellen. Sven Olsson understreker at resulta-

Planerne for den sociale sikkerhed i Norden efter krigen omfattede børneforsorg, boligforhold og sundhedsvæsen. Børnetandplejen, som danske skolebørn skulle nyde godt af, udsprang heraf. (ABA)

Det var ikke en svensk Beveridge-versjon. Finland slo kanskje sterkere over, det bygde om sin pensjonsforsikring til en flat-rate universell alderspensjon i 1957. I Norge diskuterte man i Folketrygdmeldingen i 1948 om man skulle omforme de norske trygdene etter Beveridges modell. Dette ble avvist. Syketrygd og ulykkestrygd var bygd på gradering. Det ville være politisk umulig å senke de høyeste satsene. I alderstrygden holdt man på inntektsprøving, iallfall foreløpig. Norge avviste Beveridge.

I det første ti-år etter krigen ble avstanden mellom Skandinavia og England likevel bygget ned. *Medborger-modellen* for inntektssikring ble felles. Tendensen gikk i retning av universalitet i Norden. Både Danmark, Norge og Finland fikk universell grunnsikring i 1950-årene.

Men ikke før var grunnsikringen kommet, før nye planer viste nye trekk. Et forvarsel kunna spores i Norge i debatten om finansiering av alderstrygden. Forskjellen mellom forsikring og skatt var blitt akademisk, iallfall fra et økonomisk synspunkt. Men den hadde fortsatt psykologisk betydning. I Norge gjeninnførte Arbeiderpartiet, som alltid hadde ønsket skattefinansiering, premier i alderstrygden i 1957 for å gi folk en

følelse av at der var sammenheng mellom »det en betaler og de rettigheter som en erverver seg«, som det het.³¹

Var man på vei tilbake til en prestasjonsmodell? Tegn tydet på noe slikt. Gradering av ytelsene kom på programmet. Standard-trygghet ble akseptert. Man skulle bevare i pensjonssystemet den relative standard som arbeidslønnen hadde gitt grunnlag for. Sverige gikk foran. Pensjonsreformen ble presentert som en klasse-sak.³² Svensk LO hadde lenge kjempet for den.³³ Resultatet ble som vi kjenner: Sverige etablerte, under motstand fra de borgerlige, graderte tilleggspensjoner, Norge fulgte etter, men uten kamp. De borgerlige der så over Kjølens og stakk pipen i sekk. I Danmark ønsket LO seg det samme, men pensjonsreformen nådde ikke frem da man forsøkte seg i 1967.

Denne modellen: en grunntrygd som omfatter alle borgere, og offentlig tilleggspensjonering, ble den nordiske modellens kjerneelement. Sven Olsson hevder at det var denne modellen man så til ute. Først med den ble Norden et eksempel for andre. Jeg er enig. Modellen hadde betydning for Labours utforming av sin pensjonsmodell. Gaitskell var over i Sverige og tittet på den.³⁴ For Labour var tilleggspensjonene viktig. De tyske sosialdemokrater så også hen til modellen. For dem var medborgerretten, den universelle dekning i bunnen, det som fristet. Den svenske og norske modellen forenet borgerrett og grunntrygghet med arbeidsmarkedsbelønning i ett, enhetlig og offentlig system.

4. Hva særkjenner den nordiske modellen?

Men er den nordiske modell bare knyttet til pensjonssystemet? Samfunnsforskere tar et stort overblikk og fester seg ved flere hovedtrekk. Øyvind Østerud peker på »Blandingsøkonomi med stor offentlig sektor, omfattende statlige velferdsordninger og nært korporativt samarbeid mellom statsmakt og organiserte interesser«. Individuell velferd er «kollektivt ansvar, og oppnådd med politiske virkemidler, i motsetning til selektive, individualiserte og markedsregulerte ordninger».³⁵ Esping Andersen og Korpi peker på flere trekk: vekten på trygd fremfor sosialhjelp, utjevning av ulikhet i inntekt og status mellom borgere i og utenfor arbeidsmarkedet, og gode offentlige tjenester som fortrenger et privat tilbud. De legger også vekt på en høy grad av integrasjon mellom sosialpolitikk og andre politikkområder.³⁶ Ramsøy og Kjølrsrød mener at »Det er et spesielt nordisk mønster at det offentlige bærer nesten alle utgiftene til velferdstjenester. Markedet er lite fremtredende, og private finansierer

bare en mindre del av sine driftskostnader«. Velferdstjenester er »borgerrettigheter«. ³⁷ Vi må her føye til det trekk at mange av velferdstjenestene også er organiserte i et offentlig apparat, f.eks. på helsesektoren og i barnetilsynet. Her veier arven fra 1930-årene tungt. Det gjelder også den aktive boligpolitikken, ³⁸ og arbeidsmarkedspolitikken, hvor særlig Sverige har gått i brodden. ³⁹

Stikkordene for den nordiske modell må være at den er offentlig og borgerbasert. Den kontinentale modell er mer yrkesbasert, den britiske er også mer markedsbasert ut over en borgerbasert grunndekning. Private løsninger har større spillerom og frivillig tjenesteyting sterkere tradisjoner ute. Velferdsstaten i Norden ble mer *statlig* enn den ble andre steder. Hva var grunnen til det? La oss nærme oss problemet indirekte og først se litt nærmere på de nordiske land. Kan vi virkelig si at vi har etablert en enhetlig modell?

II. Ett Norden?

Den prosess som sosialreformen i 1930-årene satte igang, bygget bro over mange av de ulikhetene som lå der i utgangspunktet. Men ikke over alle. Mens Norge og Sverige kom hverandre nærmere på mange felter, ble Danmark »s'gu sin egen« på flere måter, Finland likeså. La oss se på noen trekk.

Merkesten er igjen pensjonssystemet. I Danmark står private pensjonsforsikringer sterkt. I Sverige og Norge tar de bare en liten del av de totale utgifter til pensjonsforsikringer (38% i Danmark, mot 11 og 6 prosent i Sverige og Norge). ⁴⁰ Et av målene med pensjonsreformen var å samle pensjonskapitalen på det offentliges hånd. Det skjedde ikke i Danmark. Det skjedde heller ikke i Finland, der tilleggpensjonene i 1970-årene ble yrkesbaserte og fondene akkumulert i private forsikringselskaper.

Holder vi borgerbaserte og offentlige ytelser og tjenester som kjenne tegn for en nordisk modell, faller likevel Danmark klart innenfor denne. Bent Rold Andersen, som vi vel trygt kan holde oss til, setter Danmark opp mot den kontinentale modellen nettopp ut fra disse kriterier. ⁴¹ Men Danmark og Finland har hatt en annen utviklingsvei enn Sverige og Norge, og i pensjonssystemet har det fått varig virkning.

Hvorfor ble det slik? De ulike utgangspunkter i forrige århundre kan bety noe. Den inntektsgraderte modell Sverige og Norge valgte i 1960-årene kan sees som en modernisering av de to lands gamle forsikrings-

modell. En slik tradisjon hadde Danmark ikke. Men det er rimelig å se etter andre faktorer. Og her kommer vi til vårt siste problem. Er den nordiske velferdsstaten sosialdemokratiets stat?

III. Sosialdemokratiets roller

At midten av 1930-årene innledet en epoke som skulle bli preget av sterke sosialdemokratier i Norden, er utvilsomt. Den norske samfunnsforsker Knut Heidar snakker om den sosialdemokratiske stat: »en skandinavisk statsform – aktivt regulerende, med svekket parlamentsmakt og sterke interessegrupper.«⁴² At sosialdemokratiet også stod bak velferdspolitikken i denne staten, har også vært barnelærdom. Men forskningen har i de siste år mer og mer rettet blikket mot de borgerlige partienes rolle. Fra en teori om at velferdsstaten var blitt bygd opp dels i kompromiss, dels i konsensus mellom partier på høyre og venstre fløy, gikk enkelte over til å beskrive de borgerlige partiene som pådrivere i den saken som skulle være mest grunnleggende for den nordiske velferdsstatsmodellen: universalitet i ytelser, altså borgerrettsmodellen. En sterk og talentfull talsmann for dette synet er Peter Baldwin, amerikaner av dansk avstamning. Han tar i sin bok »The Politics of Solidarity« fra 1990 et oppgjør med det han kaller »the laborist approach«, som særlig Walter Korpi, Gøsta Esping Andersen og Sven Olsson får stå for.

Baldwins metodiske utgangspunkt er at velferdspolitikken ikke er drevet frem av partier med sterke ideologiske bindinger, men av interessegrupper som har følt seg ubundet både av parti og av ideologi, når det gjalt. »Cui bono«? – hvem tjener på det – er spørsmålet han har stillet. Og overalt finner han at interessegruppe og parti ikke var det samme, og at interesser gikk fremfor partiloyalitet. I Norden ser han agrarinteressene bak den universelle modellen i utgangspunktet. De borgerlige partiene står bak den i etterkrigstiden. Det var ikke en solidaritet skapt av sosialdemokratiet.

Polemikk er her unødvendig. Sven Olsson har alt ført sverdet.⁴³ Men noen almenne refleksjoner er på sin plass. De vil måtte bli forankret i norsk materiale.

Først: selvsagt veide agrarinteressene tungt i Norden omkring århundreskiftet. Men en universell modell fikk også tilslutning fra sosialdemokrater. Branting støttet den svenske reformen i 1913. Norske sosialdemokrater gikk inn for en universell, skattefinansiert syketrygd. Det var et alternativ til en inntektsprøvet sykeforsikring. Den la utgiftene på

de lavere klasser selv, og førte til sosial utskilling. Det går godt an å spørre »Cui bono« også her. Arbeiderne hadde høyere sykkelighet, altså ville de vinne selv i et universelt system. Men også i andre sammenhenger ønsket arbeiderbevegelsen universalitet, selv der det ikke ville føre til økonomisk utjevning. Det gjaldt særlig tjenester på den kommunale sektor, som skolemåltider og fritt skolemateriell. Økonomisk omfordeling ble veid opp mot sosiale hensyn når systemer skulle velges.⁴⁴

Da sosialdemokratene kom til makten i Norge i 1935, gjennomførte de en inntektsprøvet alderstrygd. En universell alderstrygd var et fjernt fremtidsmål. På borgerlig side ble det derimot antydnet at alderstrygden kanskje kunne avskaffes igjen når private pensjoner var bedre utbygd.⁴⁵

Etter krigen ble rollene snudd. De borgerlige partiene programfestet og drev igjennom universalitet i alderstrygden, under motstand i regjeringen, som først ville heve pensjonene for de som alt var i systemet.⁴⁶ De borgerlige handlet klart ut fra en valgstrategisk interesse. Cui bono? De borgerlige partienes mer velbeslåtte velgere.

Men var Arbeiderpartiet mot å gi pensjon som borgerrett? Det kan hevdes at det var et spørsmål om å velge tidspunkt. Regjeringen holdt igjen av statsfinansielle grunner. Men partiet hadde også en venstrefløy som var skeptisk til slik universalitet, iallfall nå. Denne doble holdning til universalitet var felles for alle sosialdemokratier, og naturlig. Vi finner den igjen i Sverige, og i Danmark, der man i 1945 ikke ønsket universell folkepensjon.⁴⁷ Men universalitet ble lettere å akseptere med sterkere økonomisk vekst. Da der ble rom til både å heve pensjonene, og å gi dem til alle, ble det sosialdemokratisk politikk.

Men vi må se etter helheten mer enn etter enkelte kjennetegn når vi skal svare på om velferdsstaten ble sosialdemokratiets stat. Det »kompromiss« som ble inngått i 1930-årene, ga alle partier nye rammebetingelser. Sosialdemokratiene forlot det som er kalt »ghetto-strategien« og ble »folkepartier«.⁴⁸ Det gav dem strategisk interesse i å satse på formell, sosial likhet. Omfordelingen skjedde dessuten utenfor sosialpolitikken. De 30% som ble inkludert da alderstrygden ble universell i Norge, var en messe verd for et parti som avstreifet det gamle klassepreget og søkte tilslutning blandt nye funksjonærgrupper. Som Esping Andersen sier det: »Sosialdemokratiet må skape sin egen klassebasis i en kontinuerlig prosess«.⁴⁹ I en slik prosess måtte et begrep som solidaritet få ny mening. Veien fra klassesolidaritet til borgersolidaritet var lang. Men sosialdemokratiet kom frem.

Et annet kriterium er viktig når vi skal svare på om den nordiske vel-

ferdsstat også er sosialdemokratienes stat. Det er graden av offentlighet. Denne offentlighet, f.eks. i tilleggspensjonene, er hårdt tilkjempet. Fra sosialdemokratenes side hang den sammen med ønske om offentlig styring og plan, og offentlig ansvar. Motstanden kom fra de som så markedet som det beste. Hverken i Sverige eller Norge ønsket de konservative statlige løsninger. I Danmark og Finland vant den borgerlige modellen.

Også på tjenestesiden har offentlig utforming vært sosialdemokratisk program. Arbeiderne krevde offentlig sporvei. Arbeiderkvinnene krevde offentlige barnehjem, offentlige gamlehjem, offentlig tilsyn. Røttene går langt tilbake, både til municipalsosialismen, og til sosialdemokratisk samfunnsenkning i 1930-årene. I Norge fulgte de borgerlige etter krigen med på ferden. Men de ydet ofte en viss motstand, især de religiøse kretser som ønsket å beholde sterkere innflytelse for de frivillige organisasjonene og kirken.

Motstanden fra borgerlig hold, sterk eller svak, uansett område, var prinsipielt begrunnet. Disse prinsippene på borgerlig side ble tatt frem igjen da den ideologiske vinden snudde, og spørsmål igjen kunne stilles ved offentlige budsjetter og offentlige løsninger.

Det nasjonale nivå er ikke det eneste, ja kanskje ikke det viktigste sted å lete når man skal si hvem som har drevet frem velferdsstaten. Det var på lokalt nivå tingene skjedde først. Og her hadde ikke sosialdemokratiet monopol på gode gjerninger. Kirke og filantropiske organisasjoner drev velferdsproduksjonen. Men med arbeiderbevegelsen kom noe nytt til. Fagbevegelsen fikk sine egne selvhjelpskasser, som de hegnet om. Men i tillegg kom den politiske arbeiderbevegelse til å stille krav om ny politikk. Kommunene skulle bruke skattebetalernes penger til å skape felles goder. Der ble krevd, og der ble gitt. Alderspension, morstrygd, husleie-subsidier: I Norge var alt dette kommunale goder før de ble statlige. Bak velferdskommunen stod oftest sosialdemokratiet, sammen med de liberale. Municipalsosialismen ligger ved roten av velferdsstaten.

Sosialdemokratiet ble fra 1930-årene politisk maktfaktor i de nordiske land. De sosialdemokratiske partier kunne ta sine fagfolk og eksperter med seg inn i landets styre. Fagbevegelsen var sterk, og organisasjonsprosenten høy, høyest i Sverige. Men der var forskjeller. Sosialdemokratiske regjeringer var mange og sterke i Sverige og Norge, i Norge hadde sosialdemokratene alene regjeringsmakt i nesten 30 år. I Danmark og Finland var leiet et annet. Både danske og finske sosialdemokrater måtte søke kompromiss med borgerlige partier. Det gjorde deres velferdsstat mer preget av liberale ideer enn i de to andre land. Esping Andersen me-

ner dette er en viktig forklaring på at enkelte reformer, som universell og statlig sykeforsikring, kom sent i Danmark (1971). Til gjengjeld fikk Danmark med hele sitt store sosiale lovkompleks i 1970-årene svært generøse bistandsytelser.⁵⁰ Kanskje kan vi si at den danske og finske »Sonderweg« i seg selv er et bevis for at de nordiske velferdsstater er sosialdemokratienes stater: der hvor sosialdemokratiet har vært politisk sterkest, er modellen blitt »renest«.

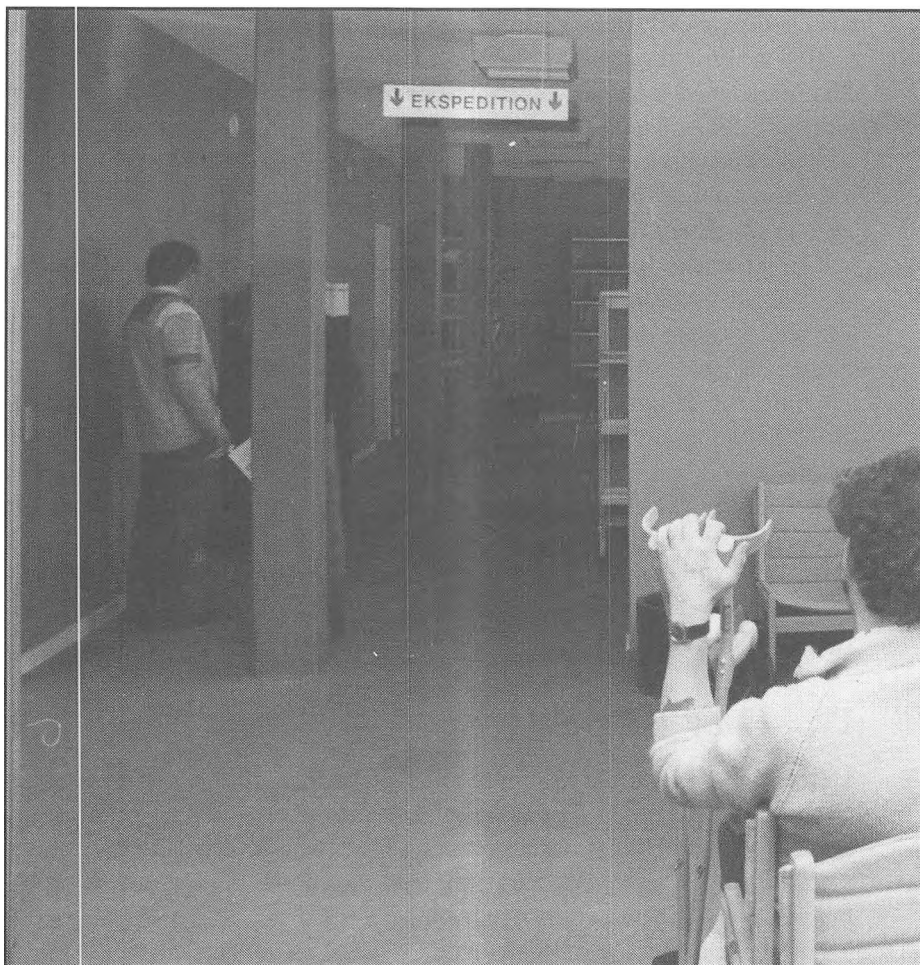
Der er andre, mer strukturelle forklaringer på utviklingen. Sverige hadde tradisjon for sterk statsmakt. I Norge var de frivillige sammenslutningene svakere og færre enn i Danmark og på kontinentet, og dette gjorde statlige løsninger nødvendige. Geografi er skjebne. Skulle noe gjøres nord for Trondheim, måtte det legges på stat eller kommune. Danmark hadde en annen sosial struktur, større småborgerskap, mer »kassevesen«, og en langt sterkere tradisjon for frie forsøk og bevegelser. Det er nok å nevne skolevesenet, der hundre blomster blomstret i Danmark mens norske sosialdemokrater kjempet for å holde oppe en enhetlig og offentlig skolestruktur. Sosialdemokratiene i Norden arbeidet under ulike forhold, og hadde ulike tradisjoner å forholde seg til. Men de var bærere av felles ideer om et kollektivt ansvar for en velferd uten klassepreg.

IV. Hvor går vi?

Den økonomiske krise som satte inn i 1970-årene, rokket ved tryggheten i velferdsstaten. Samtidig med at politikerne satte kronen på velferdstatsverket med kostbare sosiale reformer i alle nordiske land, ble grunnlaget i produksjonen i svakere. Samtidig som man lovet goder som en rettighet til flere, ble man bekymret for budsjettene.

Vi vet noe om hvordan det gikk.⁵¹ Tallet på arbeidsledige ble høyt, først i Europa, så hos oss. Det var unge som ikke kom inn på arbeidsmarkedet, eldre som gikk ut ti-år før tiden. Eldrebølgen reiste seg i horisonten.

Spørsmål ble stilt ved etterkrigstidens verdier. Frihet ble på nytt satt opp mot likhet. »The promotion of greater equality«, sa Margaret Thatcher, »goes hand in hand with the extension of the welfare state and State control over people's lives«. ⁵² I Labours nye manifest fra april 1991 er »equality« erstattet med »equality of opportunity«, et forsøk på å presisere et problematisk begrep.⁵³ Staten var ikke lenger en forretningsfører for våre felles nødvendigheter, men en fremmed makt. Overalt så man seg om etter private løsninger. Det var ikke bare Thatcher som prøvde seg

Trods økonomisk krise i Danmark fik arbejderpartierne med Socialdemokratiet i spidsen gennemført en sociallovgivning, der bl.a. resulterede i Bistandsloven. Den skulle i højere grad give mulighed for en individuel vurdering af de enkelte bistandsklienters behov. Sundbyvester socialkontor 1976. (ABA. Fotograf Waclaw Charewicz)

med mer marked og »velferdspluralisme«. Også i Norden gikk og går da-batten.

Står en nordisk modell for fall? Skal vi atter spise »sul fra fremmedes bord«?

Tiden vil vise. Vi kan få en kontinental modell sammen med felles-markedet. Men kanskje ønsker noen på kontinentet å nærme seg oss? I

Tyskland peker sosialdemokrater på at koplingen mellom sosial sikring og deltakelse i arbeidsmarkedet er et problem. Den rammer kvinner, og den rammer arbeidsløse. Forbindelsen mellom lønnsarbeid og sosiale ytelser bør løses, heter det.⁵⁴ Noen ser fortsatt hen til vår medborgermodell.

Ploug spådde at i fremtiden skulle det »frie mægtige Norden føre til sejer folkenes sag«. Men vi er ikke mektige. Det er også et stort spørsmål hvor frie vi er i dagens økonomi. Men vi har ennå mulighet for å definere hva som er folkenes sak, og finne ut hvordan vi best skal fremme den. Sammen med »fremmede«, eller i Norden.

* Artikkelen er holdt som foredrag på konferanse om Arbeiderbevegelsen og Velferdsstaten – den nordiske model efter 2. Verdenskrig, arrangert av Arbeiderbevegelsens Bibliotek og arkiv i Danmark, Nykøbing Falster 6 til 9 mai 1991.

Litteratur

- Alestalo, Matti og Uusitalo, Hannu, »Finland« in Flora et al., *Growth to Limits – the Western European Welfare State since World War II*, Berlin & New York 1986-87.
- Allden, L., Ramsøy, N. Rogoff og Vaa, M. (red.) *Det norske samfunn*, Oslo 1986.
- Baldwin, Peter, *The Politics of Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*, Cambridge 1990.
- Berben, Theo, Roebrok, Joop, Therborn, Gøran, *Beyond Correlations and Beside Policy: The Politics of the Welfare States*, Paper prepared for the IPSA Congress in Paris, July 15-20 1985.
- Bergh, Trond og Hanisch, Tore J., *Vitenskap og politikk. Linjer i norsk sosialøkonomi gjennom 150 år*, Oslo 1984.
- Bergh, Trond, *Storhetstid. Arbeiderbevegelsens historie i Norge 5*, Oslo 1987.
- Deakin, Nicholas, *The Politics of Welfare*, London 1987.
- Esping Andersen, Gøsta, *Politics against Markets. The Social Democratic Road to Power*, New Jersey 1985.
- Esping Andersen, G., Rainwater, L. and Rein, M. (eds.) *Stagnation and Renewal in Social Policy: the Rise and Fall of Policy Regimes*, New York 1987.
- Esping Andersen, Gøsta og Korpi, Walter, »Social Policy as Class Politics in Postwar Capitalism: Scandinavia, Austria and Germany«, i Goldthorpe, John H. (ed.) *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford 1984.
- Flora, Peter & Heidenheimer, Arnold J. (eds.) *The Development of Welfare States in Europe and America*, New Brunswick 1981.
- Flora, Peter et al, *Growth to Limits – the Western European Welfare State since World War II*, Berlin & New York 1986-87.
- Fraser, Derek, *The Evolution of the British Welfare State*, London 1973.
- Haave, Per, *Ernæringsproblemet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946. Profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo V-1990.
- Hennock, Peter, *British Social Reform and German Precedents*, Oxford 1987.
- Heidar, Knut, »Staten, politikken og det sivile samfunn« i Allden, Ramsøy og Vaa, (red.) *Det norske samfunn*, Oslo 1986.
- Heinze, Hombach und Scherf (hg.) *Sozialstaat 2000. Auf dem Weg zur neuen Grundlagen der sozialen Sicherung*. Verlag Neue Gesellschaft 1987.
- Hockerts, Hans Günther, »German Post-War Social Policies against the Background of the Beveridge Plan« in Wolfgang J. Mommsen (ed.) *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany, 1850-1950*, London 1981. *Independent* 17.4.1991.
- Källemark, Ann-Sofie, *More Children of Better Quality? Aspects of Swedish Population Policy in the 1930's*, Uppsala 1980.
- Marklund, Staffan, *Paradise Lost? The Nordic Welfare States and the Recession 1975-1985*, Lund 1988.
- Marshall, T.H. og Rees, A.M., *Social Policy*, London 1985.
- Nilsson, Gøran B., »Den sociala ingenjörkonstens problematik«, i *Nytt Norsk Tidsskrift* 1990:3.

- Nordby, Trond, *Karl Evang. En biografi*. Oslo 1989.
- Olsson, Sven, *Social Policy and the Welfare State in Sweden*, Lund 1990.
- Pedersen, Axel West, *Fagbevegelsen og folketrygden. LOs målsetninger, strategi og innflytelse i pensjonspolitikken 1945-1960*. FAFO-rapport nr. 110, Oslo 1990.
- Petersen, Jørn Henrik, *Den danske aldersforsørgelseslovgivnings utvikling*, Odense 1985.
- Petterson, Per Arnt, *Pensjoner, penger, politikk*. Oslo 1987.
- Ramsøy, Nathalie Rogoff og Kjølørød, Lise, »Velferdsstatens yrker«, i Allden, Ramsøy og Vaa (red.) *Det norske samfunn*, Oslo 1986.
- Rimlinger, Gaston, *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia*, New York 1971.
- Rold Andersen, Bent, i Larsen, Finn (red.) *Velferdsstatens krise og sosialpolitikken*, AOF, Kbh. 1983.
- Seip, Anne-Lise, *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740 til 1920*, Oslo 1984.
- Seip, Anne-Lise, *Om velferdsstatens framvekst*, Oslo 1981.
- Seip, Anne-Lise, Velferdsstaten Norge, i Allden, Ramsøy og Vaa (red.) *Det norske samfunn*, Oslo 1986.
- Seip, Anne-Lise og Ibsen, Hilde, Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv, i (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1989:4.
- Seip, Anne-Lise, Politikken vitenskapeliggjøring, i *Nytt Norsk Tidsskrift* 1989:3.
- Sørensen, Torben Berg, *Sosialpolitikk. Utvikling og funksjon*. Kbh. 1986.
- Sørensen, Øystein, *Samfunnsolidaritets til høyre*. Oslo 1991.
- Østerud, Øyvind, »Nasjonalstaten Norge – en karakteriserende skisse«, i Allden, Ramsøy, og Vaa, (red.), *Det norske samfunn*, Oslo 1986.

Noter

1. Flora og Heidenheimer 1981.
2. Olsson 1990:36 ff.
3. Seip 1984:263.
4. Baldwin 1989:90.
5. Petersen 1985.
6. Baldwin 1989:63.
7. Baldwin 1989:93.
8. Esping Andersen 1987, Esping Andersen og Korpi 1984:180.
9. Unwin, cit. Hennock 1987:210.
10. Esping Andersen og Korpi 1984:180, 181.
11. Selvstendige næringsdrivende ble inkludert, derimot ikke bønder, Baldwin 1989:188, Rimlinger 1971:134.
12. Unemployment Assistance Board 1934, Old Age Contributory Pensions Act 1925. Se Fraser 1973.
13. Hockerts 1981.
14. Baldwin 1989:203.
15. Baldwin 1989:206.
16. Esping Andersen og Korpi 1984:196.
17. Rimlinger 1971:165.
18. Esping Andersen og Korpi 1984:199, 201.
19. Ca. 30 % i 1960-årene, se Marshall 1985:105.
20. cit. Deakin 1987:48.

21. Ian Macleod 1958, cit. Deakin 1987:53.
22. Marshall 1985:107ff.
23. Marshall 1985:107ff, Baldwin:247.
24. Esping Andersen og Korpi 1984:185, »the Scandinavian model is of recent origin. Its implementation largely coincides with the political consolidation of social democracy between the 1930s and the first decades of the postwar period.«
25. Seip 1986.
26. Alle opplysninger om Finland fra Alestalo og Uusitalo i Flora et al. 1986-87.
27. Se Seip og Ibsen 1989 om barnetrygden og debatten om den i Norge. Berben, Roebrok og Therborn 1985:8 viser at forslaget om barnetrygd i Sverige opprinnelig var satt fram av Bondeförbundets Sten Wahlund som et alternativ til sosialdemokratenes forslag om naturalytelser til barnefamiliene.
28. Kälvermark 1980, Alestalo og Uusitalo 1986:87.
29. Bergh og Hanisch 1984, Haave 1990, Nilsson 1990, Nordby 1989, Seip 1989.
30. Sørensen 1991.
31. Seip 1981:55.
32. Berben, Roebrok og Therborn 1985 :14.
33. Baldwin 1990:213. Om norsk fagbevegelse se Pedersen 1990.
34. Baldwin 1990:241.
35. Øslerud 1986:28,29.
36. Esping Andersen og Korpi 1984:186, 187.
37. Ransøy og Kjølørød 1986:258,259.
38. Esping Andersen og Korpi 1984:188: »the social Democrats use the pension fund capital in an attempt to drive the market out of the housing sector, favoring the cooperative builders with credit at low interest rates for large scale housing construction. Until ... the 1970s, Swedish housing development was, by and large, part of the institutional expression of the principles of social citizenship.«
39. Se Esping Andersen 1987, og Esping Andersen og Korpi 1984:201. Sverige har også gått foran for å løse konflikten som oppstår i kjølvannet av den solidariske lønnspolitikken ved å opprette lønnstakerfond, som skal overføre den profit som ikke kommer lønnstakerne til gode til et fond, som igjen skal kjøpe aksjer for å gi arbeiderne kollektiv innflytelse over produksjonen, se Esping Andersen og Korpi 1984:189.
40. Esping Andersen 1984:177.
41. Rold Andersen 1983:30.
42. Heidar 1986:117.
43. Olsøn 1990:90ff.
44. Seip 1981:42ff.
45. Seip 1986:228 note 6.
46. Pettersen 1987:32ff.
47. Fremtidens Danmark, se Seip 1986:229 note 13.
48. Esping Andersen 1987.
49. Esping Andersen 1985:37,38.
50. Sørensen 1986.
51. Se Marklund 1988.
52. cit. Deakin 1987:180.
53. Independent 17.april 1991.
54. Heinze, Hombach und Scherf (hg.) 1987, Innledning.

De europæiske fagbevægelser: På vej mod år 2000¹

Af Richard Hyman

Indledning

1980erne var generelt set ikke noget godt tiår for fagbevægelsen; stigende ledighed, arbejdspladser der flyttede fra sektorer, hvor fagforeningerne traditionelt har stået stærkt, til områder med svagere traditioner for organisering, afspejlede sig i mange lande (dog ikke alle) i et fald i organisationsprocent. I nogle tilfælde – eksempelvis Frankrig, Holland og England – har tilbagegangen været alvorlig. Et barskere økonomisk klima, den internationale restrukturering af kapitalen, og nogle arbejdsgivers bevidste forsøg på at begrænse fagbevægelsens indflydelse har vanskeliggjort effektive kollektive forhandlinger. Politisk set har det udbredte, men dog på ingen måde universelle højresving, deflations- og dereguleringspolitikker som også socialistiske regeringer har gjort brug af, sat de foregående årtiers »ny-korporativistiske« samarbejde under pres. Internt i fagbevægelsen er der opstået nye spændinger og modsætningsforhold, tildels som en konsekvens af de ændrede politiske konjunkturer.

Hvad vil der ske i 1990erne? Skøn over fagbevægelsens muligheder er dybt afhængige af, hvordan man ser på den overordnede udvikling, i Europa og globalt; sandsynligheden for et økonomisk opsving; troværdigheden af de analyser som har forudsagt postfordismens gennembrud; alvoren i de miljømæssige trusler; brydningerne mellem integration og differentiering af økonomier; graden af politisk integration i EF og konsekvenserne heraf; den hast hvormed Europa som helhed omdannes og de enkelte lande integreres; de enkelte regeringers luner. Derudover afhænger udviklingen af, hvordan man vurderer fagbevægelsens interne dynamikker. I hvilken grad udgør de forskellige problemer, som fagbevægelsen er blevet konfronteret med i 1980erne, dele af en ond cirkel, som det er næsten umuligt at slippe fri af igen? I hvilken grad danner de nationale erfaringer fælles mønstre, som indikerer fælles bagvedliggende årsager til problemerne. Eller i hvilken grad er der signifikante forskelle

som antyder eksistensen af vigtige strategiske valgmuligheder, og dermed også muligheden for fortsat differentiering af de nationale forskelle i 1990'erne?

Denne artikel vil forsøge at besvare sådanne spørgsmål; først ved at se på de ændrede betingelser for fagbevægelsens virke, relationerne til arbejdsgiverne og staten, og problemer internt i fagbevægelsen. I et afsnit for sig diskuteres, hvilke implikationer overgangen til det indre marked i 1992 vil få, samt de nyligt indtrufne ændringer i Østeuropa.

Ændrede betingelser for fagbevægelsens virke

I 1980'erne blev det moderne i nogle kredse at sige »farvel til proletariatet« (Gorz 1982). Andre – som fulgte traditionen fra tidligere generationer af sociologer – erklærede at have opdaget fremkomsten af en »ny arbejderklasse«. Den fælles bagvedliggende tese er, at der er tale om en stigende polarisering på arbejdsmarkedet: For det første en nedgang i antallet af »massearbejdere«, dvs. de tillærte operatører indenfor de masseproducerende industrier. For det andet en stigning i antallet af funktionærer, højtuddannede og faglærte med relativt fordelagtige beskæftigelsesforhold, hvilket ofte afspejler en bedre position på arbejdsmarkedet. For det tredje en vækst i den sårbare gruppe af mennesker med løs eller ingen tilknytning til arbejdsmarkedet, »subproletariatet«. I mange lande betyder det, at de grupper der udgjorde arbejderbevægelsens kernetropper svinder. De nye grupper af arbejdere har, af forskellige grunde, altid været sværere at organisere.

Forsøg på at drage generelle konklusioner ud fra en kompleks og stadig pågående omstrukturering af arbejdslivet er dog ofte tendentiøse. Som hovedregel er de aktuelle tendenser en videreudvikling af ændringer, der har været længe undervejs; ændringerne er kun få steder udtryk for radikale opbrud i klassestrukturen. Dertil kommer, at de nationale forskelle er betydelige; for eksempel har tilbagegangen indenfor de traditionelle fremstillingserhverv været dramatisk i Storbritannien, men forsvindende lille i (Vest)tyskland. Ikke desto mindre tager man næppe fejl, hvis man forudsiger en stadig reduktion af arbejdskraftbehovet indenfor den traditionelle industri, en fortsat vækst indenfor servicefagene og en vedvarende vækst indenfor funktionærgruppen på bekostning af arbejdere i traditionel forstand (i mange lande er der i dag flere funktionærer end arbejdere²). Andre tendenser, som synes at være et led i en »lang bølge«, er kvinders stigende erhvervsfrekvens, væksten i atypiske arbejdsti-

der og ansættelsesformer (deltid, tidsbegrænset ansættelse og status som selvstændig), og flytning af arbejdspladser fra store virksomheder i byerne til mindre virksomheder udenfor centrene.

Den ændrede balance mellem den offentlige og private sektor (som følge af statslige politikker, bl.a. regeringsinitiativer til privatisering) har ligeledes stor betydning for fagforeningerne. I store dele af Europa ser det for øjeblikket ud til at det politiske klima vil fremme denne udvikling også i de kommende år.

I hvor høj grad har tendenser som disse medvirket til medlemstilbagegang i 1980'erne, og kan det forventes at de vil fortsætte ind i 1990'erne? Kelly (1990:34) har argumenteret mod tesen om den ændrede sammensætning af arbejdskraften som forklaring på fagforeningernes tilbagegang. I Storbritannien fik fagforeningerne stadig flere medlemmer frem til 1979 skønt ændringer i erhvervsstrukturen allerede var undervejs; og internationalt set har der været stærkt divergerende tendenser m.h.t. organisationsprocenten i 1980'erne på trods af parallelle ændringer i erhvervsstruktur og arbejdskraftsammensætning. Selvom der altså ikke er nogen simpel mekanisk forbindelse mellem erhvervsstruktur og fagforeningsmedlemskab, betyder det på den anden side næppe, at der overhovedet ingen sammenhæng er. Fagforeningerne har typisk haft vanskeligheder med at rekruttere på små og spredte virksomheder; med at organisere arbejdere i virksomheder med et stort gennemtræk; med at opbygge kollektive organisationer indenfor områder med individualiserede beskæftigelses- og karrieremuligheder, hvor arbejdsgiverne også forsøger at hindre organisering. – Alt sammen faktorer, som peger på den grundlæggende betydning som ændringer i erhvervsstruktur og virksomhedslokalisering har.

Mens strukturelle ændringer kan vanskeliggøre organisationsarbejdet, betyder det ikke nødvendigvis, at organisationsprocenten vil falde. Fagforeningerne kan udvikle nye og mere effektive organiseringsstrategier, eller andre ydre faktorer kan have en modsatrettet indflydelse. Arbejdsmarkedslovgivning og administrationen heraf eller arbejdsgivernes holdning til indgåelse af kollektive overenskomster kan i nogle tilfælde opmuntre til organisering; det sidstnævnte var uden tvivl en vigtig faktor bag fagforeningernes vækst i Storbritannien i 1970'erne. Eller fagbevægelsen kan være blevet en så selvfølgelig del af nationens liv, at både arbejdsgivere og arbejdere tager organisationerne for givne; det ser eksempelvis ud til at være tilfældet i Sverige. I den forbindelse kan det noteres, at i de europæiske lande hvor organisationsprocenten ved indgangen til

1980'erne lå over de 60, er organisationsprocenten enten forblevet den samme eller er endda steget. Hvor organisationsprocenten lå under 60, har der været medlemstilbagegang – af meget varierende omfang. Ser vi frem mod år 2000 kan vi formentlig konkludere, at *hvis* fagforeningerne i de europæiske lande vil undgå en generel tilbagegang, må de forøge deres egen organisatoriske kapacitet og/eller håbe på, at ydre faktorer kan modvirke effekten af de erhvervsstrukturelle ændringer.

De videre sociokulturelle implikationer af den ændrede sammensætning af arbejdsstyrken og den ændrede erhvervsstruktur har været genstand for en række spekulative kommentarer. På det helt almene plan har der været argumenteret for, at arbejderklassens normative og ideologiske tilslutning til kollektivismen har måttet vige for mere individualistiske aspirationer og værdiorienteringer; et skift som enten henføres til en universel (muligvis generationel) ændring af kulturen (Zoll 1988), eller til ændrede livsbetingelser for de ekspanderende kategorier af nye lønarbejdere. For nogle kommentatorer er fagbevægelsen i dag truet af en ny individualisme; andre mener, at ændringer i de ansattes holdninger nødvendiggør en ny type fagbevægelse. Som Kelly (1990) gentagne gange har påpeget, så er beviserne for at der er sket et radikalt skift i attituder meget lidt overbevisende. Argumentationen synes ofte at bygge på et idealiseret billede af den traditionelle arbejder, som proletaren der spontant slutter op om en kollektiv bevægelse og et lige så idealiseret billede af klassepolitik. Det er en forestilling, som der ikke findes noget historisk belæg for. Vi må derfor give Gallie (1988:478) ret, når han skriver, at der ikke er meget belæg for, at der skulle være sket nogen markante ændringer i arbejderklassens værdier.

Ikke desto mindre så bliver tesen om »en ny individualisme« taget alvorligt både af mange tænksomme fagforeningsledere og blandt forskere, i en række europæiske lande. Man kan sige, at i mange lande udgjorde mandlige arbejdere ansat i større virksomheder, og med forholdsvis ens forbrugsmønstre og boligforhold, grundlaget for fagbevægelsens institutionalisering i det 20. århundrede. Skønt dette stereotype billede af en arbejder på intet tidspunkt var repræsentativt for klassen, så er forskellen på dette billede og virkeligheden i dag ikke desto mindre meget større end førhen. Er konsekvensen heraf så, at en kollektiv identitet og forpligtethed i dag må bygges op om andre spørgsmål end før? Eller at fagbevægelsen må tage udviklingen ad notam og fremover søge at appellere til sit nye mere skeptiske og kritiske publikum? Et er sikkert, den dobbelte krise for den keynesianske socialdemokratisme og kommunismen

har undergravet den tidligere loyale basis af tilhængere – ligegyldigt hvilket europæisk land vi ser på, har enten den ene eller den anden tradition domineret landets fagbevægelse siden 1940'erne. Præcis hvordan, og hvilket alternativt grundlag der kan genopbygges i 1990'erne, er et spørgsmål som har fremprovokeret mange spekulationer, men indtil videre få solide analyser.

Et mere specifikt spørgsmål er, om arbejdsmarkedet er blevet yderligere segmenteret, og om en sådan tendens vil fortsætte ind i 1990'erne. Skal vi følge Kern og Schumann (1986), så vil gabet mellem arbejdsmarkedets vindere og tabere blive større, som en logisk følge af ændringer i teknik og arbejdsorganisation: Det vil sige i sig selv forstærke tendensen til sektionalisme indenfor fagbevægelsen og social afgrænsning – et »redde sig hvo der kan« som et muligt svar på den økonomiske krise. Selvom nogle forholder sig skeptiske overfor analyser, der ser fleksibilitet som fremtidens generelle løsen (fx Hyman 1991), så er spørgsmålet om arbejdsmarkedets og arbejdets differentiering og *den subjektive oplevelse af forskellene* åbenlyst vigtige i en analyse af fagbevægelsens fremtid. Igen ville det være forkert overfor en mytologisering af de gode gamle dages solidaritet blot at stille »nye dages« heterogenitet og potentielle splittelser. Identitetsforskelle knyttet til sektor, fag og lokalområde har altid udgjort det underliggende grundlag for de bredere kollektive sammenslutninger og mobiliseringer.

Et af fagbevægelsens svar på restruktureringen af arbejderklassen er at anerkende og åbenlyst tale om forskelle. Er dette skift i sig selv med til at skabe nye spændinger og konflikter indenfor den nationale fagbevægelse? Er den aggressive måde som EETPU³ fører sig frem på i England eller den nyvundne selvtillid blandt de fagforeninger, der ikke er med i LO i Norge eller COBAS aktioner i Italien typiske for fremtidens fagbevægelse? Sagt i bredere socio-kulturelle vendinger, betyder svækkelsen af et forenende klasseprojekt, at en opsplitning af interesserepræsentationen er uundgåelig? (Touraine 1986, Müller-Jentsch 1988)? Det eneste vi kan sige med sikkerhed er, at 1990'erne vil blive et tiår, hvor intet længere kan tages for givet.

Eksterne relationer

I løbet af 1980'erne blev efterkrigstidens aftaler mellem arbejde, kapital og stat sat på en prøve og nogle steder opsagt. Fagbevægelsens repræsentativitet bliver som regel anerkendt (eller fornægtet) af både regering og

arbejdsgivere. En sådan anerkendelse er tydeligst og måske mest sikker i systemer præget af »politisk udveksling« (Pizzoni 1978, Baglioni 1987), hvor gensidig anerkendelse hjælper med til at understrege begge parter autoritet. I neo-korporativistiske varianter af sådanne interaktionsmønstre, mekanismer, hvor der hersker et repræsentations monopol, konstituerer kollektive forhandlinger og topstyring af organisationerne tilsammen et tæt sammenvævet og særdeles velfungerende system. Helt generelt kan man argumentere for, at autoritet indadtil og anerkendelse udefra betinger hinanden (Martin 1962): Arbejdsgivere og regeringer behandler fagorganisationerne som seriøse forhandlingsparter, fordi de betragter dem som værende i stand til at sikre medlemmernes opbakning bag enhver aftale, der indgås; omvendt betyder anerkendelse udefra (især hvis der følger gevinster med) at medlemmernes tillid til deres organisation, som varetager af deres interesser, understøttes, og følgelig medlemmernes tilbøjelighed til at acceptere indordning under den officielle politik. Denne selvforstærkende dynamik i et system med »politisk udveksling« blev gentagne gange sat under pres i 1980erne. Økonomien satte i de fleste lande grænser for, hvad der kunne opnås. Organisationerne har i stigende grad måttet stille sig tilfreds med symbolske indrømmelser, alt imens det forventedes, at de kunne få deres medlemmer til at holde igen. Systemer med »politisk udveksling« har derfor i tiltagende grad vist tegn på ustabilitet (Baglioni 1987). Mange steder i Europa fulgte udviklingen en nedadgående spiral, hvor en svækket autoritet indadtil fulgtes med mindsket udefrakommende anerkendelse. Kun i Østrig synes fagbevægelsen at have undsluppet den onde cirkel. Processen forstærkes yderligere i visse tilfælde af en tilsvarende svækkelse af ledelsens autoritet indenfor arbejdsgiverorganisationerne; i det omfang firmaer (især de store transnationale firmaer) søger at indgå sær aftaler (eller at diktere arbejdsvilkårene udenom fagforeningerne), frarøves både fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer forhandlingsretten på området.

Det er indlysende, at det ændrede politiske klima også har mindsket

---

Den danske fagbevægelse har oplevet mange direkte splittelsesforsøg op gennem 1980erne. Billedet øverst viser en situation fra HT-konflikten i maj 1984, der var udsprunget af, at HT-chauffør Per Brandt nægtede at melde sig ind i SID og i stedet valgte Danmarks Frie Fagforening. Hans protest fulgtes af 39 andre chauffører, der ligeledes meldte sig ud af SID. Nederst ses, fra samme år, en faglig front i blokade mod restaurant La Cabana i Herning, der beskæftigede uorganiseret personale. Disse sager rejste diskussioner af eksklusivt aftalerne. (ABA. Fotografer Harry Nielsen og Per Daugaard)

den samfundsmæssige anerkendelse af fagforeningernes legitimitet (skønt der ikke er noget simpelt lighedstegn mellem konservativt ledede regeringer og opgivelse af systemer med »politisk udveksling«). Thatcher regimet i Storbritannien har været et ekstremt eksempel på en mere generel tendens: Fagbevægelsen bliver syndebuk for den økonomiske nedgang, »politisk udveksling« forkastes, fordi den indebærer, hvad der anses for at være en farlig anerkendelse af arbejderklassen som en klasse med egne interesser at varetage; i stedet sættes markedet, som en alternativ, mere potent mekanisme til at opnå tilbageholdenhed og moderation.

Hvad enten disse ideologisk betingede skift i regeringernes politik har et grundlæggende økonomisk rationale eller ej, så bliver konsekvensen ikke desto mindre, at fagbevægelsens rolle som formidler svækkes (Müller-Jentsch 1988). Om disse tendenser fortsætter og måske skærpes i 1990erne, afhænger først og fremmest af det generelle politiske klima, som fagbevægelsen i sig selv kun har begrænset indflydelse på.

Det er ikke let at skelne noget fælles mønster bag de nationale forskelle i udviklingen i 1980erne. Mens udelukkelse af arbejderbevægelsen fra indflydelse (Regini 1984) har været karakteristisk for nogle lande, er det langt fra en generel tendens. Neokorporativismen ser ud til at have overlevet uændret i Østrig, og lever også, skønt den har været under pres, i bedste velgående i Sverige. I Tyskland kan man ikke tale om »Kohlism« parallelt til Thatcherismen i Storbritannien, skønt begge er højreregerimer. I Italien og Spanien forsøger regeringerne klart at opnå en national politisk konsensus, som også omfatter fagforeningerne, som et svar på de økonomiske udfordringer. Man kan udskille to, til tider samvirkende, årsager til 1970ernes sociale orkestrering. Den ene var fagbevægelsens styrke, og som følge heraf nødvendigheden af at få fagbevægelsen med i formulering og udførelse af den nationale økonomiske politik. Det er klart, at fagbevægelsen generelt set ikke har samme styrke mere, skønt der er store variationer fra land til land. Den anden var en kulturelt betinget tilbøjelighed til at favorisere en form for social kontrakt og konsensuspolitik. En tilbøjelighed som ofte, men ikke alene, tilskrives katolicismen. Det komplekse samspil mellem materielle og ideologiske kræfter, formidlet gennem institutioner præget af den nationale historie, så vel som de enkelte fagbevægelsers evner til at lægge strategier og være lydhøre overfor omverdenen, vil uden tvivl skabe mange modsatrettede nationale udviklinger i 1990erne.

I 1980erne var det arbejdsgiverne, der mere eller mindre satte dagsordenen. Generelt blev mønstret fra USA med »Union-busting« ikke gen-

taget i Europa. Der har tværtimod i nogle Latineuropæiske lande været tale om marginalisering af den indgroede anti-fagforeningslinie, der engang var karakteristisk for den herskende klasse her. Det ser ud til, at de store arbejdsgivere i hele Europa i stadig højere grad indtager en pragmatisk holdning overfor fagbevægelsen – i nogle tilfælde som led i en strategi. Om fagforeningerne skal behandles som med- eller modspillere besluttet på grundlag af en eller anden form for rationel cost-benefit analyse. En holdning som fremover sandsynligvis vil vinde frem som normen.

Blandt de mere rationelt kalkulerende arbejdsgivere gør to tendenser sig gældende. Den ene er tendensen til, at arbejdsvilkår i stadig højere grad forhandles på virksomheds- eller firmaniveau fremfor på brancheniveau. Den anden tendens er udbredelsen af forskellige ordninger med medarbejderindflydelse, typisk igangsat og kontrolleret af arbejdsgiveren, som, implicit, før eller siden, vil sætte spørgsmålstegn ved fagforeningens status som repræsentant for de ansatte.

Disse tendenser vil uden tvivl blive mere udbredte i 1990erne. Spørgsmål af generel betydning for arbejdsmarkedsrelationerne som placering af arbejdstiden, introduktion af ny teknologi, uddannelsesordninger, fordeling af arbejdet og de interne arbejdsmarkeder er virksomheds- eller firmaspecifikke dagsordenspunkter. De konkrete arbejdsforhold vil også fremover i stigende grad blive forskellige fra virksomhed til virksomhed (Crouch 1986). Derimod er det mindre klart, om de mere decentrale reguleringer af arbejdsforholdene stadig vil være underlagt en betydelig central styring og koordinering – som det eks. stadig ser ud til at være tilfældet i Sverige. Det eneste, vi kan sige, er, at de nationale erfaringer vil blive forskellige i det nye tiår.

Fagorganisering og fagbevægelse

Generelt set har vi det sidste tiår set tendenser til opsplitning eller i det mindste en relativ svækkelse af de store fagforeninger og forbund. Mange vidt forskellige faktorer har bidraget hertil. Overalt har skift i erhvervsstrukturen, sammen med øget rekruttering i de ekspanderende sektorer, generelt svækket fagbevægelsens sammenhængskraft (Visser 1988). Det ses for det første af væksten i professionsforeninger og andre former for uafhængige foreninger, som ikke er med i nogen landsorganisation (Cella og Treu 1985); for det andet i det stigende antal professionsforeninger og foreninger for funktionærer som er tilknyttet mindre hovedorganisationer (fx TCO eller SACO/SR⁴ i Sverige og CGC i Frankrig).

Resultatet heraf er i nogle lande meget iøjnefaldende. I Sverige organiserer LO nu mindre end 60% af alle fagforeningsmedlemmer. En tilsvarende udvikling har fundet sted i Norge, hvor norsk LO, med de nye rivaler YS og AF², har måttet se sin andel af fagforeningsmedlemmer falde tilsvarende i løbet af det sidste tiår. I Storbritannien er antallet af medlemmer udenfor TUC³ fordoblet i det sidste tiår, således at de nu udgør en femtedel af alle fagforeningmedlemmer. Tendensen er dog ikke universel. Skønt også DGB⁷ i Vesttyskland blev udfordret af »segmetering, opsplitning og centrifugale kræfter« (Markovits 1986), har DGB op gennem 80'erne bevaret sin andel af fagforeningsmedlemmer på 83%. DGB har bevaret sin dominans i forhold til DAG⁸ blandt funktionærerne (Angestellte) og bevaret sit snævre forspring fremfor DBB indenfor gruppen af offentligt ansatte (Beamte). I de seneste år har en relativ (og ofte også absolut) medlemstilbagegang karakteriseret de kommunistisk dominerede landsorganisationer i Sydeuropa. Muligvis er CGT⁹ stadig den største landsorganisation i Frankrig, det samme gælder CGIL¹⁰ i Italien, men begge har klaret sig dårligere end deres rivaler. I Spanien er CCOO¹¹ blevet overhalet af sin socialistiske modpart. Det samme gælder muligvis CGTP (Intersindical)¹² i Portugal (hvor der også er betydningsfulde, uafhængige fagforeninger). Disse tendenser afspejler ikke blot den interne forvirring indenfor den europæiske kommunistiske bevægelse, men også støtte fra regering og arbejdsgivere til rivaliserende fagorganisationer. Svækkes den organisation, der traditionelt har været den ledende på nationalt plan, ser konsekvensen i første omgang ud til at være almindelig svækkelse af fagbevægelsens gennemslagskraft nationalt. Denne tendens kan dog i nogle tilfælde modgås ved et øget samarbejde mellem de forskellige landsorganisationer (som muligvis i sig selv fremmes af den mere ligelige numeriske balance mellem organisationerne). I de sidste år har vi set et sådant samarbejde i Italien, selvom det er foreløbigt og ustabilit; det har eksisteret i Spanien siden »Huelga general« (generalstrejken) i december 1988, og afspejler sig i det detaljerede program (Propuesta Sindical Prioritaria), som de to største landsorganisationer blev enige om i oktober 1989; og i Portugal signaleredes det samme (på trods af at det portugisiske kommunistparti er et af de mest stalinistiske i Vesteuropa) gennem en aftale i marts 1989.

Som allerede nævnt, er organisationsprocenten faldet i de fleste lande i det sidste tiår; kun i de tilfælde hvor organisationerne stod særlig stærkt i 1970'erne, har organisationsprocenten holdt sig, eller er endda steget. Forholdene varierer dog temmelig meget fra land til land. Medlemstabet

har været lille i Vesttyskland, begrænset i Italien (dog som Santi (1988) har vist, med det forbehold, at blev pensionerede medlemmer trukket ud af opgørelserne, ser billedet mindre lyst ud). I Storbritannien, Holland og i mindre grad Irland, har tilbagegangen været betydelig. Hvis vi undtager de lande, hvor statistikken er mindst pålidelig, finder vi den største tilbagegang i medlemstal i Frankrig (organisationsprocenten har altid været lav her). De fleste iagttagere sætter den i dag til omkring ti procent.

Hvad betyder den faldende organisationsprocent for fagbevægelsens repræsentativitet? Hvis, for eksempel CGT, som er den største franske landsorganisation, højst organiserer hver 20. franske arbejder, hvem repræsenterer CGT så egentlig? CGTs svar er, selvfølgelig, at når det gælder aktionsvilje, er antallet af betalende medlemmer ikke nogen god målestok for hvor mange, der vil følge fagforeningen (Mouriaux 1983). Men bruges andre målestokke, f.eks. valg af tillidsmænd og virksomhedskomiteer, så ser det ud til, at tilslutningen (især til de tre store landsorganisationer) er faldende. Frankrig er heller ikke unik i den henseende, selv om der også her er meget varierende erfaringer i forskellige lande. Hvis aktionsvilje på den anden side kan udledes fra deltagelsen i kollektive arbejdskampe, så har der også her været en nedgang i de fleste lande i 1980'erne (og ikke mindst i Frankrig, på trods af den militans som nylig er blevet udfoldet af uofficielle koordinationskomiteer). Alt i alt tyder det på, at fagbevægelsen i dag i mindre grad end tidligere kan siges at tale på arbejdsklassens vegne. Selv om det økonomiske opsving kommer i 1990'erne – hvilket er en meget optimistisk prognose – vil forskellene fra land til land formentlig blive store; i mange tilfælde vil kampen for at opretholde organisationernes repræsentativitet formentlig skærpes i 1990'erne.

Et andet afgørende spørgsmål er arbejdsdelingen mellem de enkelte fagforbund og landsorganisationerne. Det britiske system er en måde at ordne spørgsmålet på: TUC har næsten ingen magt over de tilsluttede organisationer og er afhængig af dem for bevillinger. Det engelske systems modpol er de kommunistiske landsorganisationer i Sydeuropa og ÖGB^B i Østrig, som alle besidder en betydelig kompetence i forhold til medlemsorganisationerne og hvor en stor del af medlemskontingentet automatisk tilgår landsorganisationen. De kommunistiske fagbevægelser blev bygget op som centraliserede organisationer, fordi de traditionelt blev anset for klasseorganisationer, med et politisk mål, der gik forud for særinteresser. De-stalinisering og overgangen til varetagelse af mere traditionelle fagforeningsopgaver som overenskomstforhandlinger, gav stør-

Ændringer i erhvervsstrukturen kan få konsekvenser for magtbalancen internt i fagbevægelsen. Således blev SID overhalet af HK i medlemstal i 1988. HK-personale i traditionelt arbejde i LO. (ABA. Fotograf Harry Nielsen)

re autonomi til underorganisationerne i løbet af 1970erne og 80erne, og denne tendens vil sikkert fortsætte.

De af de ikke-kommunistiske landsorganisationer, som førhen har udøvet stor autoritet, styrkede deres kontrol gennem centraliserede kollektive forhandlinger: De koordinerede, eller forhandlede i nogle tilfælde selv hovedoverenskomster for hele industrien. Når den centrale opgave med at forhandle overenskomster overgår til underorganisationer, undermineres landsorganisationens autoritet typisk (Clegs 1976). Sverige er måske det bedste eksempel på en sådan udvikling, hvor en tradition for centrale forhandlinger blev brudt, da arbejdsgiverne indenfor metalindustrien i 1983 brød den interindustrielle koordination og metalområdet herefter selv forhandlede sig frem til en overenskomst (Ahlén 1989; Fulcher 1987; Lash 1985). I andre lande har forskellige virksomheders for-

søg på at indgå virksomhedsspecifikke aftaler, hvor lønstruktur, indførelse af ny teknologi, nyfordeling af arbejdet og ændret arbejdstid ofte kædes sammen, udfordret den kontrol som både landsorganisationer og fagforbund udøver.

Ændringer i erhvervsstruktur og beskæftigelsesstruktur har også grebet forstyrrende ind i den traditionelle magtbalance i landsorganisationer, til fordel for forbund som har evnet at rekruttere medlemmer fra de nye vækstsektorer. I de fleste lande har metalarbejderne traditionelt haft rollen som fortrop (Kassalow 1987), hvor de overenskomster, de var med til at indgå, dannede mønster for resten af arbejdsmarkedet. De har – som i tilfældet IG Metall – udgjort krumtappen i den nationale fagbevægelse. I andre lande (Storbritannien, Danmark) hvor der ikke er nogen industriforbundsstruktur, har de ufaglærtes organisationer, i hvert fald numerisk set, været de dominerende. Men med væksten i servicefagene har kontorfunktionærernes organisationer overtaget den rolle. Eksempelvis blev Kommunal Sveriges største fagforbund i 1978. Ti år senere overgik HK SID i medlemstal i Danmark. Den vægt, som det giver fagforeninger indenfor servicesektoren, er en udfordring til gamle principper og prioriteter (Scheuer 1986) og har i nogle tilfælde resulteret i rådvildhed. Hvis konsensus om en række principper og prioriteter typisk har udgjort basis i fagbevægelsen hidtil (Regalia 1988), er der fare for, at landsorganisationernes autoritet vil forsvinde sammen med denne konsensus.

I en situation præget af usikkerhed og ændringer kan et mere generelt problem opstå: Forvirring og ubeslutsomhed blandt de ledere, som igennem årtier har vænnet sig til en situation med forudsigelige problemer og stabile rutiner. Stilles schleroseangrebne institutioner overfor uønskede udfordringer, kan det resultere i handlingslammelse eller i ad-hoc handlinger og kortsigtede taktiske manøvrer (Lipsig-Mummi 1989). Det er temmelig sikkert, at fagbevægelserne i 1990'erne vil vise store forskelle m.h.t. evnen til at komme med effektive bud på de udfordringer, samfundsudviklingen stiller dem overfor.

Muligvis vil udfordringer »fra neden« også slå skår i fagbevægelsens autoritet. Den økonomiske krise og den deraf følgende risiko for arbejdsløshed o.s.v. har i første omgang fået medlemmernes selvtillid til at dale. Men der er tegn på, at den er ved at vågne igen. Hvor fagbevægelsens centrale kontrol er blevet svækket – eller hvor den aldrig har været særlig effektiv – kan resultatet blive voksende splittelse med fremhævelse af de forskellige interesser. De enkelte fagforbund bliver til løse alliancer af halvautonome »Betriebsegoisten«, og landsorganisationerne kommer til

at spille en endnu mere marginal rolle. Måske er det det, vi har set indenfor den britiske fagbevægelse i 1980'erne? Eller vil grupper med højere status, som indenfor rammerne af solidariske aftaler har holdt igen, bruge den styrke de får, gennem vækst i medlemstal, som det har været tilfældet i Sverige, til at tilkæmpe sig større autonomi og på den måde forskubbe den hidtidige balance indenfor den nationale fagbevægelse. En tredje variant ses i Italien: Indenfor gruppen af faglærte og funktionærer i den offentlige sektor er der opstået COBAS (Comitati di Base) og for nylig »Rappresentanza Sindacali di Base«. Faktisk udgør disse grupper en uofficiel (men i stigende grad en institutionaliseret) parallel til fagorganisering⁴, og de ser ud til at have opnået en betydelig succes, ved at udfordre den ansvarlighed, som har været et centralt element i de officielle fagforeningers forhandlingsoplæg. Sådanne revolter demonstrerer blot, at de etablerede fagforeninger i praksis ikke repræsenterer den samlede arbejderklasse. Tilfælde som disse vil vi se flere af i 1990'erne. Vi kan derfor ikke bare se bort fra det spørgsmål Crouch (1990:359) stillede: Måske har fagforeningerne en fremtid, men har fagbevægelsen?

1992: Trussel mod eller chance for fagbevægelsen?

Med åbningen af det Indre marked efter 1992 har vi fået løfte om (eller blevet truet med), at et regime baseret på den frie bevægelse af kapital, arbejde, varer og serviceydelser vil blive etableret. Det indre Marked blev officielt beskrevet første gang i EF's hvidbog fra juni 1985 og enigheden om iværksættelse af processen konfirmeret gennem »The Single European Act« (SEA)⁵ og besluttet i de 12 medlemslande i 1987. Det er bemærkelsesværdigt, at dette meget omfattende og vidtgående projekt, hvorved man endelig vil søge at opnå det, der var det oprindelige mål med fællesmarkedet, ikke gav anledning til nogen særlig offentlig debat dengang, og den efterfølgende mediedækning har snarere tilsløret end været oplysende.

Fjernelsen af handelsbarrierer indenfor EF, afspejler, supplerer og styrker den globale omstrukturering af økonomiske relationer. Den internationale kapitalistiske verdensorden, som blev skabt efter 2. verdenskrig, er i dag stillet i skyggen af den globale omstrukturering af økonomiske relationer (hvilket nogen betegner som en krise for den fordistiske kapitalakkumulationsmodel). Nye former for afhængighed mellem de natio-

nale økonomier har båret ved til det deflatoriske pres på de enkelte lande, hvilket har ødelagt muligheden for en ekspansionistisk strategi i et enkelt land (som både Mitterand og Gonzales opdagede i 1980'erne). Etableringen af et stort set frit marked for varer og penge indenfor EF er en juridisk overbygning på en udvikling, der allerede har ødelagt de enkelte landes mulighed for en selvstændig økonomisk politik.

På afgørende områder er den formelle overgang til det indre marked resultatet af en kapitalistisk sammensværgelse. En række af de største europæiske virksomheder (organiseret i den europæiske Round Table of Industry) pressede, fra 1980 og frem på, for at få et indre marked, tilstrækkeligt stort til at kunne modsvare udfordringen fra Japan og USA. Deres diskrete agitation for gennemførelsen af det indre marked blandes med forhåbninger, som udgik fra politiske idealister og eurokrater om at gøre en ende på »fædrelandenes Europa«, og deres svækkelse, og transformere EF om til en ægte supranational magt. Konsekvensen heraf er genoplivelsen af europæisk enhed som en magtfuld, men også mangedydig ideologisk kraft – en enhed, hvis praktiske betydning er klart drevet til fordel for kapitalen.

Andre grupper i samfundet fandt først sent frem til, hvad deres svar skulle være på de nye udfordringer, fagbevægelsen var ingen undtagelse. Mens mange med tilknytning til den kommunistiske bevægelse forkastede »chefernes og de multinationales forenede Europa«, forholdt de fleste fagbevægelser i Europa sig mere positivt til udviklingen. Med variationer i graden af begejstring, var holdningen hos flertallet den samme, som i det britiske TUC (1988): Vi skal sørge for at få flest mulige goder og færrest omkostninger for arbejderne ved etableringen af det indre marked. Det afgørende var kravet om, at EF skal gribe regulerende ind overfor de potentielt truende sociale konsekvenser af en renlivet økonomisk liberalisme, reguleringer der skal erstatte national lovgivning, som efter 1992 kan anklages for at udgøre handelsbarrierer, og at EF skal forhindre, at den frie konkurrence underminerer den sociale standard i EF-lande, hvor arbejdernes rettigheder er veletablerede (sikre mod »social dumping«, som de vesttyske fagforeninger har kaldt det). For optimisterne blev den europæiske integration set som et springbræt for de europæiske arbejdere, hvor man håber på at kunne få gennemført lovgivning i Bruxelles og Strassbourg som egne regeringer har afvist.

Ideen om en social dimension til supplerung af den økonomiske integration, er faktisk nævnt i SEA-aftalen og er blevet fremført med styrke af kommissionens formand Delors, som en nødvendig betingelse for en

harmonisk fuldførelse af projekt 1992. De europæiske fagforeninger er, først og fremmest gennem ETUC¹⁶, blevet opfordret til at forfølge deres mål på de bonede gulve i Bruxelles, som er stedet for konsensus-opbygning og social dialog. Men med så meget anden eurosnak, er forestillingen om en social dimension uklar, prætensiøs, og indholdet heraf omstridt. For såvel mange EF kommisærer og regeringsmedlemmer (for hvem Thatchers åbenmundede kritik ofte udgjorde et kærkomment alibi), som for arbejdsgiverorganisationer, udgør en rendyrket markedsliberalisme den eneste sikre vej til sociale fremskridt; reguleringer ud fra sociale hensyn et handicap. Sådanne positioner står stærkt, givet det eksisterende beslutningssystem indenfor EF. Mens flertalsafgørelser har afløst den hidtil gældende vetoret på mange områder, er spørgsmål vedrørende lønmodtagernes rettigheder eksplicit undtaget herfra. Den eneste undtagelse herfra (artikel 118A) omhandler regulering på arbejdsmiljøområdet – en paragraf som, trods optimisternes forhåbninger om det modsatte, indtil videre er blevet reserveret til alene at omhandle arbejdsikkerhed¹⁷. Af samme betydning er princippet om subsidiaritet: EF skal kun gribe regulerende ind på områder, som rækker udover de individuelle medlemsstaters kompetence. Tænker man på, hvor forskellige de enkelte nationers måde at regulere arbejdsmarkedsforhold på er, får dette princip især stor betydning for reguleringen af arbejdsforhold.

Den triste historie om »det sociale charter« (Hall 1990; Wedderson 1990) illustrerer den udtalte anti-arbejderholdning bag de europæiske integrationsbestrebelse. Fra begyndelsen var udkastene til et socialt charter præget af ambitiøse målsætninger men vage formuleringer omkring midler. Disse udkast blev så vandet mere og mere ud i forhandlingsforløbet, i et mislykket forsøg på at opnå enighed (mange iagttagere vil her tilføje at målet, en effektiv regulering af sociale forhold, tilsyneladende blev ofret i en studehandel til fordel for den monetære union). Vagheden i formuleringerne, i det dokument som tilsidst blev godkendt af de tolv regeringer minus Storbritannien, blev understreget af det aktionsprogram, som fulgte dokumentet op. Heri anbefales og fremsættes forskellige forslag, men kun 17 direktiver foreslås. Af disse vedrører 11 detailspørgsmål om sundhedsrisiko og sikkerhed, mens resten er de rene teknikaliteter (kynikere vil her mene, at disse 17 direktivforslag på forhånd var på vej gennem EF-systemet). Større spørgsmål om faglige rettigheder og arbejdsforhold blev eksplicit gjort til nationale anliggender. Mange fagforeningsfolk frygter, at selv de mest beskedne forpligtigelser, som blev foreslået i aktionsprogrammet, ikke vil blive realiseret indenfor den angivne tidshorizont.

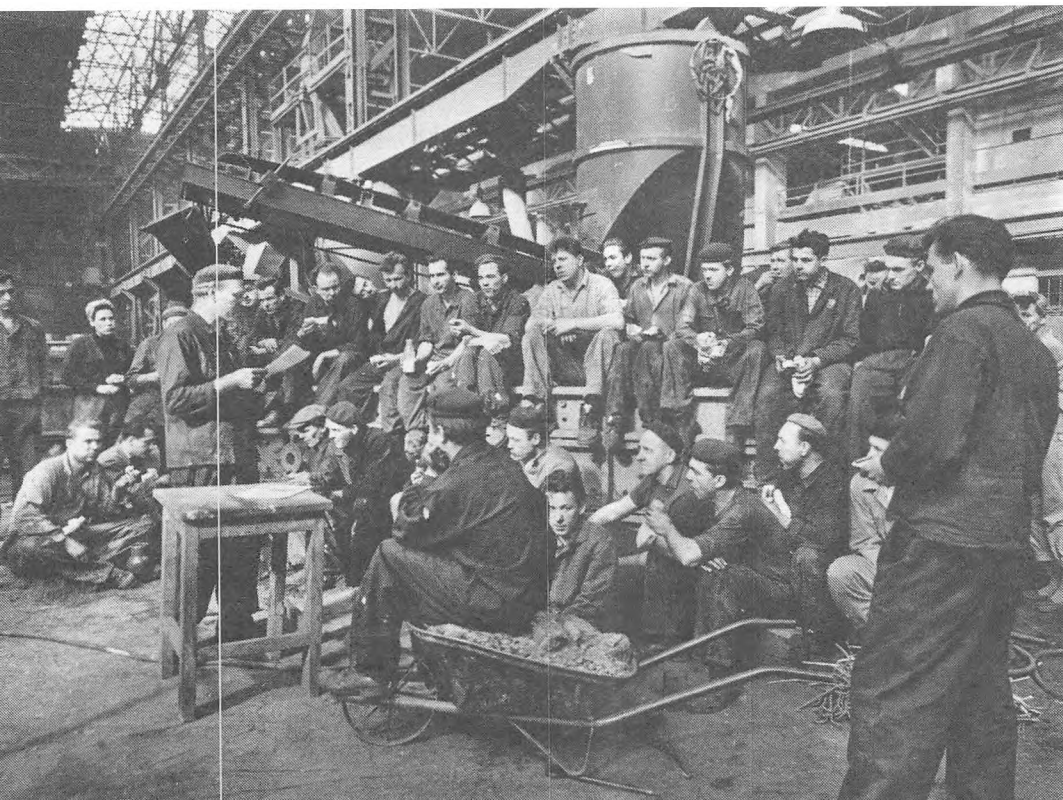
Den minimale indflydelse, som den europæiske fagbevægelse indtil nu har haft på den dagsorden, der er sat for 1992, vil mange mene er givet, med den forudindtagethed mod reguleringer omkring arbejdsforhold, som er indbygget i eksisterende traktater og den handlekraft fortalerne for økonomisk liberalisme og deregulering hidtil har kunnet opvise. Men denne situation afspejler også forskellene mellem de nationale fagbevægelser, både hvad angår struktur, ideologi og organisationsgrad. Og, allermest afgørende, må man drage den slutning, at der er underliggende interesseforskelle i forhold til omstruktureringen af den europæiske økonomi – en proces som nødvendigvis vil producere både vindere og tabere.

Det ser ud til, at den europæiske arbejderbevægelse i 1990'erne savner både strategier og ressourcer for at kunne modstå det dobbelte pres fra deregulering og den stigende polarisering på arbejdsmarkedet. De mest optimistiske prognoser, som med nogen realisme kan fremsættes, siger, at i år 2000 vil de forringede sociale forhold, som følger med 1992, have fremprovokeret et mere effektivt samarbejde mellem fagforeninger, på tværs af landegrænser og mere sofistikerede strategier; og at arbejderbevægelsen i Europa vil være en stemme blandt flere, i den folkelige bevægelse som arbejder for en ny social orden. Til den tid vil EF i øvrigt uden tvivl være blevet opslugt af det endnu større og indtil videre uklare projekt, som en bredere rekonstruktion af Europa udgør.

Fagbevægelsen i Østeuropa

Fagforeningerne i Østeuropa spillede fra 1920erne og frem rollen som forbindelsesled mellem arbejderklasse, parti og stat: Organisationer med en form for tvunget medlemsskab, ofte ledet af alderstegne apparatchicks, der både skulle disciplinere og uddele sociale goder til arbejderne. Prestrojka fra oven og forskellige folkelige rejsninger fra nedenunder, hele den pludselige opløsning af den fordums Sovjetblok, har haft dramatiske følger for fagbevægelsen. Skønt det stadig er uklart præcis hvilke følger, står det klart, at følgerne i de enkelte lande er meget forskellige.

I den ene ende af skalaen finder vi et land som Polen. Solidarnosc var allerede etableret i 1980 som en fagforening og protestbevægelse. Efter næsten et tiår som undergrundsorganisation, stod bevægelsen i 1988 frem som Jaruzelski-regeringens samtalepartner og en måned efter var den – oprindeligt modvilligt – at finde som en ledende kraft indenfor den første ikke-kommunistiske regering. Den pludselige overgang fra

En tillidsmand, repræsenterende den revolutionære fagbevægelse i Tjekkoslovakiet, orienterer om aktuelle spørgsmål i middagspausen på en større virksomhed. Sådan lyder oplysningerne til dette billede, givet af ROH inden omvæltningerne fandt sted i landet. (ABA)

oppositionel til statsbærende organisation, hvilket inkluderede barske foranstaltninger overfor arbejderne og hurtig omdannelse af industrien, har fremprovokeret interne konflikter indenfor den pluralistiske bevægelse. Udviklingen afspejler sig i et drastisk fald i antal medlemmer – nogle anslår fra ti til under to millioner. I dag er den tidligere officielle fagbevægelse OPZZ en uafhængig organisation (men har samtidig bevarer sin traditionelle funktion som formidler af billige ferier og sociale goder), og det er herfra modstanden mod den nye regerings nedskæringer udgår. Som konsekvens heraf har OPZZ i dag flere medlemmer end Solidarnosc. Solidarnosc har fået et problem, som også kendes fra afkoloniseringen: Valget mellem at fremføre medlemmernes utilfredshed eller støtte et regime, som er ved at drukne i verdensmarkedets krav. Et valg som har splittet Solidarnosc, muligvis endegyldigt.

Den politisk-økonomiske udvikling har, som på så mange andre om-

Ud af den gamle officielle fagbevægelses basis i Tjekkoslovakiet synes en ny demokratisk fagbevægelse at være opstået. 1. maj-demonstrationer hvor den gamle ledelse og socialismen hyldes. (ABA)

råder, været mangetydig og forvirrende i USSR. Store minearbejderstrejker i 1989 og 1991 i Kuzbass og Donbass regionen har udfordret den sovjetiske regering (Friedgut og Siegelbaum 1990). Kravene har både været bedre løn og arbejdsforhold, såvelsom økonomisk uafhængighed for minerne og krav om politisk reform. Denne militans hos minearbejderne og andre grupper af arbejdere, som indtager lignende nøglepositioner i økonomien, har haft en vis effekt – Gorbachov blev hermed provokeret til at udstede et virkningsløst strejkeforbud. Men på bare lidt længere sigt er fagforeningernes fremtid uklar. I følge opinionsundersøgelser i 1988 og 1989 er mindre end 10% tilfredse med de officielle fagforeningers virke (Shkurko 1991). Men skønt CCTU har miskrediteret sig selv, har forsøgene på at etablere uafhængige fagforeninger indtil videre kun været en delvis, lokal succes. Der er tegn på, at lokale fagforeningsledere har spillet en rolle i de uofficielle komiteer, som har ledet nogle af de

mange arbejdsstandsninger på enkelte virksomheder. Mens de officielle fagforeningers overlevelse herigennem kan sikres lokalt, så smuldrer disciplin og autoritet i de centrale organisationer samtidig. På lokalt niveau bliver konsekvensen måske også en højere grad af militant selvhævdelse end ønskelig.

I Ungarn er situationen igen helt anderledes. I 1988 og -89 skiftede den officielle fagbevægelse SZOT navn, som reaktion på den politiske og økonomiske omvæltning og deres egen manglende popularitet, og erklærede sig uafhængig af stat og parti. De fleste funktioner flyttedes samtidig ud i sektionerne. Disse reformer ser ikke ud til at have forhindret en kraftig afgang af medlemmer. Heller ikke de nye uafhængige fagforeninger, som er blevet grundlagt siden 1988, har haft nogen større fremgang. De organiserer først og fremmest funktionærer indenfor den offentlige sektor, og mange betragter lederne heraf, som ofte er tidligere SZOT funktionærer, med kynisme. Blandt de store grupper af industriarbejdere – som udsættes for privatisering, omstrukturering og andre af markedsøkonomiens prøvelser – synes fagforeningerne at være smuldret.

Situationen i Bulgarien har en vis lighed hermed. Den uafhængige fagforening Podkrepa søgte bevidst at efterligne Solidarnosc i Polen og var en del af den voksende opposition mod Zhivkova's regime. Men til forskel fra Solidarnosc blev den skabt på initiativ oppefra, først og fremmest af intellektuelle, og fik aldrig nogen bred tilslutning (Vulcher 1991). Skønt Podkrepa koordinerede de massestrejker, som bidrog til Zhivkova's fald i slutningen af 1989 og skabelsen af en ikke-kommunistisk regering et år senere, så har den ikke formået at blive en effektiv repræsentant for arbejdernes interesser. Også her ser det ud til, at den tidligere officielle fagbevægelse har modstået oppositionens udfordring. Måske bliver den endda styrket, nu da ledelsen ikke længere er forbundet med regeringen, der nu forfølger en liberalistisk økonomisk politik. Imens stiger antallet af arbejdere, der ikke er medlem af en fagforening.

I mindst to lande ser overgangsprocessen ud til at være forløbet mere glat. I Tjekkoslovakiet spillede de strejkekomiteer, som opstod under Jakes-regimets sidste dage, deres rolle i den succesfulde kamp for demokrati. Der etableredes en national komité, som på et tidspunkt udgjorde en potentiel rival til de officielle fagforeninger. Men i løbet af de næste måneder fik bevægelsen i basis omskabt den officielle fagbevægelse indeni, der blev valgt ny ledelse og bevægelsen erklærede sig politisk uafhængig. På den måde synes der at være opstået en forenet demokratisk fagbevægelse (MacShane 1990).

Det mest bemærkelsesværdige eksempel på en omformningsproces der forløb uden på noget tidspunkt at komme ud af kontrol, har vi i det tidligere DDR. I begyndelsen af 1990 gennemførte en særlig kongres i det miskrediterede FDGB, hvor flertallet for første gang var direkte valgte repræsentanter, en udrensning af den gamle ledelse og satte gang i en række organisatoriske reformer. En ny struktur blev etableret, modelleret over den vesttyske, og ofte med tæt forbindelse til de vesttyske søsterorganisationer. Alt andet end navnet FDGB blev ændret. I løbet af 1990 blev de to tyske fagbevægelser de facto forenet, idet nogle vesttyske fagforeninger arbejdede sammen med deres østtyske søsterorganisationer, mens andre simpelthen etablerede egne afdelinger i DDR. Samtidig med foreningen af de to Tyskland blev fagbevægelserne også formelt forenet.

Da omvæltningerne startede, var organisationsprocenten i Østeuropa exceptionelt høj – over 90%. Til en vis grad er forklaringen, at fagbevægelserne stadig varetog deres traditionelle velfærdsfunktioner. Da disse blev fjernet og arbejdsløsheden begyndte at vokse, var tab af medlemmer uundgåeligt. Ikke desto mindre forventes organisationsprocenten i de neue Länder at holde sig et godt stykke over de 35%, der i dag er gennemsnittet i vest. Holder forventningerne stik vil DGB's medlemstal på det nærmeste blive fordoblet; hermed burde DGB's rolle som toneangivende europæisk forbund blive endeligt bekræftet. Imidlertid svækkede DGB's vankelmodighed i spørgsmålet om fremtidens fagorganisering i DDR sidste år forbundets autoritet indadtil. Det var de enkelte forbund (Industriegewerkschaften) ikke landsorganisationen, som gjorde alt arbejdet med at omstrukturere deres østtyske søsterorganisationer. Ironisk nok kan en af konsekvenserne af den revolutionære omvæltning i øst således blive et politisk skifte indenfor den vesttyske fagbevægelse.

Over hele Østeuropa bliver den klassiske kapitalismes budskab: »Friede, lighed, ejendom og Bentham¹⁸« modtaget med åbne arme, i form af et frit marked, politisk pluralisme, privatisering og Adam Smith Institut. Der er fire forudsigelige konsekvenser heraf. For det første er det slut med den fulde beskæftigelse (i Kina døbt »breaking the iron rice-bowl«), arbejdsløsheden vil vokse, og det vil formentlig øge de geografiske, etniske og kønsmæssige uligheder. For det andet vil forskellige subsidier forsvinde: Statstilskud til fødevarer, boliger, transport, sundhedsvæsen o.s.v. vil blive skåret ned eller forsvinde, d.v.s. et angreb på den sociale løn. Det vil med stor sandsynlighed resultere i inflation og voksende sociale forskelle. For det tredje vil der, delvis som en følge af de to første, opstå et mere gennemskueligt klassesystem, skønt det ironisk nok er

de samme personer – de gamle herskere der har fået stukket penge til side – der bliver til de nye kapitalistiske herskere. Polakkerne kalder fænomenet *uwtaaszczewie nomenklatury*, andre bruger ordet *entreprachiks*. Eller som Keane siger det (1990:106): »De kommunistiske ledere er ved at blive til entrepenører! Casino kapitalisme afløser kommunistisk korruption!« For det fjerde er vestlige transnationale firmaer ved at sætte sig på Østeuropa, lidt på samme måde som de opererer i de dele af den tredje verden, hvor der er frit slag for det private initiativ. Under disse omstændigheder vil arbejderne i Østeuropa opleve et uventet stort behov for beskyttelse, på et tidspunkt hvor deres traditionelle fagforeninger (som ikke er ægte fagforeninger) er splittede og miskreditterede. Om alternative forsvarsmekanismer kan etableres allerede i 1990erne, vil i høj grad afhænge af, om deres kolleger i vest udviser solidaritet eller ej – og om de gør, er ikke til at forudsige.

Konklusion

At forsøge at generalisere på baggrund af kompleksiteten i de nationale erfaringer er noget af en udfordring. Det er det, der er så spændende – og frustrerende – ved komparative undersøgelser. Nogle konklusioner kan dog drages af diskussionen ovenfor. Som Müller-Jentsch (1988) har argumenteret for, står fagbevægelsen internationalt set overfor en trefoldig krise, vedrørende interesseaggregering, opbakning fra lønmodtagerne og repræsentativitet. Hvordan vil disse faktorer påvirke hinanden i 1990erne? Vil virkningen af det indre marked, integrationen af de vestlige økonomier og omvæltningerne i Østeuropa være en tilskyndelse til samarbejde indenfor den europæiske fagbevægelse? Eller vil der tværtimod, fordi graden af ændringer i de forskellige lande berører arbejderbevægelsen i de forskellige lande på forskellige måder, blive tale om det modsatte? Kan vi forvente, at udviklingen vil bevæge sig i henholdsvis gode cirkler og onde cirkler indenfor de enkelte landes fagbevægelser, og dermed føre til øget forskellighed?

Svaret må blive, at vi i 1990erne vil se tendenser til både konvergens og divergens. Den forskel i organisationsgrad, der eksisterer allerede i dag, må forventes at blive øget. Den mest sandsynlige udgang på omstruktureringen af de europæiske økonomier er, at vi i 1990erne vil få en øget polarisering mellem vindere og tabere. Den forskellige organisatoriske styrke som fagbevægelsen i de enkelte lande besidder i dag, kan ikke undgå at influere på virksomhedsejeres og regeringers vilje til at behand-

le fagforeningerne som seriøse forhandlingspartnere, hvilket igen vil influere på fagforeningernes evne til at tiltrække og fastholde arbejdernes loyalitet.

Men selvom forskelle i evnen til at fastholde medlemmer, og dermed grundlaget for at kunne optræde med styrke øges, kan de europæiske fagbevægelser i andre henseender blive mere homogene. Lidt firkantet sagt, har fagbevægelserne i Europa traditionelt arbejdet ud fra en af tre grundlæggende strategier: Et forsvar for egne interesser og fremsættelse af reformkrav relateret til branche/sekto, varetagelse af klassens interesser gennem politisk samordning eller en radikal, politisk-oppositionel bevægelse (de britiske fagforeninger er unikke i forsøget på at gøre alle tre ting på en gang). Forskellige mål og forskellige forståelser af egen rolle har skabt forskellige nationale bevægelser (og indenfor hvert land ofte flere konkurrerende bevægelser, ofte i konflikt med hinanden), med forskellige funktioner og forskellige opbygninger. En engang opstået organisationstruktur har dernæst været medvirkende til, at nationale karakteristika er blevet bevaret og videreført.

Man kan sige, at de forskellige typer af fagbevægelser i 1970'erne og 80'erne blev underlagt forskellige typer pres udefra. Den kommunistiske fagbevægelses politiske radikalisme blev mere og mere til tom retorik, presset på dem førte i visse tilfælde til en adskillelse af parti og fagbevægelse. Sammenbruddet for de østeuropæiske regimer og de vestlige kommunistpartiers desorientering (eller opløsning) som følge heraf, har betydet et farvel til fagbevægelsen i den ortodokse kommunistiske skikkelse. De fagbevægelser, som har været bundet op på en reformisme, som har rettet sine krav til staten, er løbet ind i andre problemer: Øgede forskelle i interesser og identitet blandt egne medlemmer, og i mange tilfælde en øget modvilje mod eller svigtende evne hos de andre sociale partnere til at indgå sociale kontrakter. Som konsekvens heraf har fagforeningerne i stigende grad måttet indrette sig på at varetage særinteresser og på decentrale forhandlinger.

Begge disse typer af fagbevægelser, som traditionelt har optrådt på hele klassens vegne, har derfor, af forskellige grunde, mere og mere måttet koncentrere sig om at opfange de mange forskellige interesser. For et tiår siden rejste Ross (1981) spørgsmålet: Hvad progressivt er der ved fagbevægelsen? Er et positivt og optimistisk svar på spørgsmålet endnu svære at give i dag end dengang? Måske er det for tidligt at afsige dødsdommen over fagbevægelsen i sin gamle rolle som renlivet forkæmper for og forsvarer af arbejdernes interesser. I en modsætningsfyldt og usikker

økonomisk situation, er mange af de fagforeninger, som traditionelt først og fremmest har bygget på den styrke som medlemmernes placering i økonomien gav dem, præget af svindende selvillid. Et succesfyldt forsvaret selv for snævre interesser på arbejdspladsen, kræver tydeligvis, at fagforeningen opererer i en situation og indenfor et rum, som er skabt gennem politisk arbejde på makroniveau og strategier for udvikling på længere sigt. Endvidere har de fleste fagforeninger, i slutningen af det 20. århundrede, indset, at arbejdslivet ikke kan adskilles fra alle de andre spørgsmål, som fagbevægelsen arbejder med, og det må nødvendigvis komme til at afspejle sig i de enkelte fagbevægelsers programmer.

Derfor vil en foreløbig konklusion være, at de europæiske fagforeninger, med hensyn til målsætninger og karakter, formentlig vil tilnærme sig hinanden. Det er måske for tidligt at tale om en ny type fagbevægelse, men skal den sættes på en simpel formel, så må det blive »firmafagforeninger med en social samvittighed«.

Oversat af Marianne Rostgård. Tak til Herman Knudsen, AUC, for hjælp med oplysninger om de forskellige fagbevægelser m.v.

Referencer

- Ahlén, K. (1989), Swedish Collective Bargaining under Pressure, *British Journal of Industrial relations*, 27, 3, s.330-46.
- Baglioni, G. (1987), Constants and Variants in Political Exchange, *Labour*, 1, 3, s-57-91.
- Cella, C.P. og T.Treu (1985), National Trade Union Movements, in: R.Blainpain (ed.), *Comparative Labour Law and Industrial relations*, Kluwer, s. 197-228.
- Clegg, H.A. (1976), *Trade Unionism under Collective Bargaining*, Blackwell.
- Crouch, C. (1986), The Future Prospects for Trade Unions in Western Europe, *Political Quarterly*, 57,1, s. 5-17.
- Crouch, C. (1990), »Afterword« in: G.Baglioni og C.Crouch (eds.), *European Industrial Relations*, Sage, s.356-62.
- Friedgut, T. og L.Siegelbaum (1990), Perestroika from below: The Soviet Miners' Strike and its Aftermath, *New Left Review* 181.
- Fulcher, J. (1987), Labour Movement Theory Versus Corporatism, *Sociology* 21,2, s. 231-52.
- Gallie, D. (1988), Employment, Unemployment and Social Stratification, in: D.Gallie (ed.) *Employment in Britain*, Blackwell.
- Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class*, Pluto Press.
- Hall, M.J. (1990), *Breaking the Impasse?*, Federation News, 40,1.
- Hyman R. (1991), Plus ça Change?. The Theory of Production and the Production of Theory in: A.Pollert (ed.), *Farewell to Flexibility?*, Blackwell. Også trykt i *Årbog for Arbejdsmarkedsforskning nr. 1*, Center for Arbejdsmarkedsforskning, Aalborg Universitetscenter 1990.

- Kassalow, E. (1987), *Trade Unions and Industrial Relations: Toward the Twenty-First Century*, Proceedings of the Industrial relations Research Association 1985.
- Keane, J. (1990), *The Polish Laboratory*, *New Left Review* 179.
- Kelly, J. (1990), *British Trade Unionism 1979-89*, *Work, Employment and Society*, Special issue, May, s.29-65.
- Kern, H. og M.Schumann (1986), *Das Ende der Arbeitsteilung?*, Verlag C.H. Beck.
- Lash, S. (1985), *The End of neo-Corporatism? The Breakdown of Centralised Bargaining in Sweden*, *British Journal of Industrial relations*, 23,2.
- Lipsig-Mumme, C. (1989), *Canadian and American Unions Respond to Economic Crisis*, *Journal of Industrial relations*, 31,2.
- MacShane, D. (1990), *Eastern promise?*, *International labour Reports*, 40.
- Markovits, A.S. (1986), *The Politics of West German Trade Unions*, Cambridge.
- Martin, R.M. (1962), *The Authority of Trade Union Centres*, *Journal of Industrial relations*, 4,1.
- Mouriaux, R. (1983) *Les syndicats dans la société française*, Fondation nationale des Sciences Politiques.
- Müller-Jentsch, W. (1988), *Industrial relations Theory and trade Union Strategy*, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 4,3.
- Pizzorno, A. (1978), *Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict*, in: C.Crouch og A.Pizzorno (eds.), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, Macmillan, s.277-98.
- Regalia, I. (1988), *Democracy and Unions: Towards a Critical Appraisal*, *Economic and Industrial Democracy*, 9,3.
- Ragini, M. (1984), *The Conditions for Political Exchange*, in: J.H.Goldthorpe (ed.), *Order and Conflict in Contemporary capitalism*, Clarendon s. 124-42.
- Ross, G. (1981), *What is progressive about Unions?*, *Theory and Society*, 10,5.
- Santi, E. (1988), *Ten Years of Unionization in Italy*, *Labour*, 2,1.
- Scheuer, S. (1986), *Social Structure and Union Character*, *Acta Sociologica*, 29,1.
- Shkurko, S. (1991), *Die sowjetischen Gewerkschaften – Relikt oder reformkraft in der Perestroika*, in: F.v.Auer (ed.), *Vom Widerstand zur Gestaltung*, Tälheimer s.57-67.
- Touraine, A. (1986), *Unionism as a Social Movement*, in: S.M.Lipset (ed.), *Unions in Transition*, Insitute for Contemporary Studies, s.151-73.
- Streeck, W. (1988), *Editorial Introduction*, *Economic and Industrial Democracy*, 9,3.
- Trades Union Congress (1988) *Maximising the Benefits, Minimising the Costs*, TUC.
- Visser, J. (1988), *Trade Unionism in Western Europe: Present Situation and Prospects*, *labour and Society*, 13,2.
- Vulchev, R. (1991), *Problems and Dilemmas of the Opposition Trade Union in Post-communist Society*, mimeo.
- (Lord) Wedderburn, K.W. (1990), *The Social Charter, European Company and Employment Rights*, Insitute for Employment Rights
- Zoll, R. (1988), *Plädoyer für eine individualistische Gewerkschaft*, mimeo.

Noter

1. Artiklen er oversat fra »European Unions: Towards 2000«, som vil blive trykt i *Work, Employment and Society*, dec. 1991. Den trykkes her i årbogen i en dansk version med tilladelse fra Richard Hyman.

2. I den engelske tekst bruges modstillingen »manual workers« overfor »salaried/white collar occupations« (oversætterens anmærkning).
3. EETPU: Electrical, Electronic and Plumbing Trades Union. Elektrikerens Fagforbund i Storbritannien.
4. TCO er en forkortelse af Tjänstemännens Centralorganisation, SACO af Sveriges Akademikers Centralorganisation og SR af Statstjänstemännens Riksförbund.
5. YS er en forkortelse af Yrkesorganisationernes Sentralforbund, stiftet 1976, organiserer offentligt ansatte og privatansatte funktionærer, men også enkelte manuelle arbejdere, svarer nogenlunde til det danske FTF. AF er en forkortelse af Akademikerens Fællesorganisation, stiftet 1974, svarer til det danske AC.
6. Trade Union Congress: Det britiske LO.
7. Deutscher Gewerkschaftsbund: Det tyske LO.
8. Deutsche Angestellten Gewerkschaft, en landsorganisation der især organiserer privatansatte funktionærer.
9. Confédération Générale de Travail. Fransk landsorganisation tæt knyttet til det franske kommunistparti.
10. Confederazione Generale Italiana del Lavoro. Italiensk LO, knyttet til det tidligere kommunistparti.
11. Comisiones Obreras, spanske LO, knyttet til kommunistpartiet og den arbejdspladsbaserede modstand mod Franco-regimet.
12. Confederação General dos Trabalhadores Portugueses (intersindical). Det portugisiske LO, knyttet til kommunistpartiet.
13. Österreichischer Gewerkschaftsbund. Østrigsk LO, enhedsorganisation med socialdemokratisk dominans.
14. I den engelske tekst bruges her udtrykket »craft trade unionism« (oversætterens anmærkning).
15. SEA-aftalen benævnes herhjemme som oftest »EF-pakken«.
16. The European Trade Union Confederation. En sammenslutning af europæiske landsorganisationer, på dansk »Den europæiske faglige sammenslutning« (EFS).
17. I den engelske tekst bruges her udtrykket »health and safety« (oversætterens anmærkning).
18. Jeremy Bentham, engelsk nationaløkonom, arbejdede ud fra Adam Smiths liberalistiske økonomiske teorier.

Fra fagligt jerntæppe til markeds-strategi

Fagbevægelsens Europa-politik siden 1945

Af Preben Sørensen

Som det øvrige samfund har dansk fagbevægelse oplevet store omvæltninger i sin internationale politik- og virksomhed efter 2. verdenskrigs ophør og frem til i dag.

Hvor også et fagligt jerntæppe blev sænket mellem Øst- og Vesteuropas lønmodtagerorganisationer i slutningen af 1940'erne, er hele dette modsætningsforhold nu under stærk nedbrydning, samtidig med at også fagbevægelsen mere og mere må agere som en aktiv partner i et forpligtende EF-samarbejde på vej mod Det indre Marked.

I det følgende skildres nogle generelle træk i denne udvikling herunder de deraf følgende ændringer af fagbevægelsens politik og organisation herhjemme i Europa, med hovedvægten lagt på udviklingen for LO-området.

Ingen ny foreteelse

I takt med de seneste årtiers vækst i det internationale samarbejde, gennem EF og senest ved demokratiserings-udviklingen i Øst-Europa er også behovet vokset for en koordinering og et praktisk samarbejde omkring de organisatoriske og fagpolitiske opgaver for fagbevægelsen på mellemlandsplan. Det skal dog samtidig erindres, at denne vilje til internationalt samarbejde mellem lønmodtagerne ikke er nogen ny foreteelse. Gennem århundreder har arbejderne vandret over landegrænser for at finde bedre leve- og arbejdsvilkår, både af bitter nødvendighed og måske som vandrende håndværkssvende.

Solidariteten mellem arbejderne og deres organisationer på tværs af landegrænser er også et velkendt begreb op gennem arbejderbevægelsens historie. Allerede i forrige århundrede var der talrige eksempler på hjælp over grænserne, når arbejderne måtte kæmpe for deres ret.

Ret unikke sammenslutninger var de skandinaviske fagforbund, som for visse forbunds vedkommende kun eksisterede som sådanne. Skandinavisk Sadelmager- og Tapetserer Forbund blev som det sidste skandinaviske forbund først opløst i 1940'erne. Billedet er fra dets 3. kongres i København 21.-23. juni 1896. (ABA)

Således ville de 40.000 familier, der direkte blev ramt af arbejdsgivernes månedlange lock-out i Danmark, 1899, næppe havde klaret sig gennem, hvis ikke udenlandske broderorganisationer og private borgere i andre lande havde støttet dem med pengemidler under konflikten.

Fælles start

Den internationale fagbevægelse fik sit gennembrud for ca. 100 år siden, hvor især de faglige organisationer i Tyskland og England kom til at spille en betydelig rolle og også virkede inspirerende på etableringen af de faglige organisationer i Danmark.

Det faglige og politiske samarbejde i Norden var dog først og fremmest igangsættende for oprettelse af LO-organisationer og fagforbund i de enkelte lande.

I Norden opbyggede man til og med skandinaviske forbund, hvor det sidste (det skandinaviske sadelmager- og læderarbejderforbund) først blev opløst i 1940'erne.

På brancheplan udvikledes et stort antal fagsekretariater på nordisk, europæisk og verdens-plan, som varetager de fælles interesser for de nationale medlemsforbund både i forhold til virksomheder og arbejdsgivere, men også i forhold til internationale organer og institutioner og ILO (Den internationale Arbejdsorganisation) og andre FN-organer. Ikke mindst i de senere år har de europæiske fagsekretariater fået en stigende betydning, som kontaktorgan og pressionsgruppe i forhold til EF-samarbejdet.

Jerntæppet

Medens det nære nordiske faglige samarbejde mellem LO-organisationerne fortsatte uændret efter 2. verdenskrig, var der på det internationale

Det faglige verdensforbunds forretningsudvalg samlet til møde i Moskva i juni 1946. Eiler Jensen ses som nr. 4 stående. Forbundet var en enhedsorganisation for fagbevægelsen i øst og vest. (ABA)

område en kort periode fra 1945-49, hvor fagbevægelsen i øst og vest fandt sammen i én enhedsorganisation WFTU (Det faglige verdensforbund).

Modsætningerne skærpedes dog hurtigt mellem de kommunistiske og de vestlige landsorganisationer. Således fremkaldte Marshall-hjælpen i 1948 en strid i verdensforbundet, da østlandene på Moskvas ordrer måtte sige nej hertil, skønt f.eks. Tjekkoslavakiet faktisk havde ønsket denne hjælp.

Ved et møde i verdensforbundets ledelse i januar 1949 foreslog britisk LO (TUC) at standse organisationens virksomhed, og på nordisk fagbevægelses vegne udtalte DsF-formanden, *Eiler Jensen*, at »man i nordisk fagbevægelse allerede længe havde haft en fornemmelse af, at verdensorganisationen aldrig havde nået at blive en international faktor i faglige spørgsmål, man var i Norden af den mening, at tiden måtte være inde til en rekonstruktion«.

Dette mislykkedes dog, og i december 1949 stiftedes i London *Frige Faglige Internationale* (FFI) som en ny, friere og demokratisk Internationale og med dansk fagbevægelse som aktivt medlem fra starten.

I takt med nedbrydningen af demokratiet i alle de østeuropæiske lande i denne periode, sænkede sig også et fagligt jerntæppe mellem fagbevægelsen i Øst og Vest, også på europæisk plan.

De to faglige Internationaler blev udbygget hver for sig, og bilaterale forbindelser mellem fagbevægelsen i øst og vest var kun sporadiske – hovedsageligt på fagforbundsplan. Ved de årlige ILO-samlinger var der dog lejlighed til at mødes på tværs af jerntæppet, men ved konferencerne i Geneve var der de samme skillelinier som til daglig i det faglige, internationale arbejde.

Europæisk organisation

Til fremme af FFI's mange opgaver blev der oprettet regionale afdelinger i flere verdensdele. Således blev den europæiske regional organisation ERO etableret i 1951, og den gennemførte de kommende år et øget samarbejde om løsning af særlige europæiske problemer.

Oprettelsen af Fællesmarkedet og EFTA gjorde det imidlertid nødvendigt med ændringer af denne europæiske samarbejds-model i fagbevægelsen. Fra 1968 blev ERO derfor nedlagt, og i stedet skabtes et samarbejde mellem de samvirkende fagorganisationer inden for de to handelsområder, hvor dansk fagbevægelse på dette tidspunkt jo havde hjemme i et EFTA-land.

Fagbevægelsen og EF-medlemsskabet

Både fagpolitisk og organisatorisk satte udsigterne til EF-udvidelsen med Storbritannien, Norge, Irland og Danmark, skub i udviklingen i landenes fagbevægelse nationalt og mellemnationalt.

I årene frem til det danske EF-medlemsskab i 1973 fandt der således omfattende overvejelser og debat sted i fagbevægelsens rækker, der kulminerede med en ekstraordinær LO-kongres i Ålborg den 18. maj 1972, hvor der vedtoges en resolution med 524 stemmer for og 406 imod, der anbefalede dansk EF-medlemsskab, på grundlag af regeringens forhandlingsresultater om medlemsoptagelsen.

I LO blev der i løbet af 1971 taget en række initiativer til en afklaring af fordele og ulemper ved medlemsskabet: Der blev stillet et stort antal spørgsmål til Markedssekretariatet, man foreslog (og fik gennemført), at udenrigsministeriet ansatte den senere LO-økonom *Preben Nielsen* som arbejds- og socialattaché i Bruxelles, man nedsatte LO's eget markedsudvalg, og ved årets slutning foretog LO's forretningsudvalg en studierejse til Bruxelles for yderligere at blive orienteret.

I samme periode foretog de danske fagorganisationer et stort antal studierejser til EF-hovedkvarteret for at blive orienteret om forholdene, ligesom DASF (Specialarbejderforbundet) holdt en ekstraordinær kongres om medlemsskabet i april 1972 og med knebent flertal (345 for – og 297 imod) vedtog en udtalelse *imod* EF-tilslutningen, selvom bl.a. forbundsformand *Anker Jørgensen* støttede medlemsskabet.

LO-beslutningen

Ved den ekstraordinære LO-kongres måneden efter var der som nævnt et klarere flertal for at anbefale EF-medlemsskabet. Det kom til udtryk efter en daglang debat med 25 indlæg, hvor både LO-formanden *Thomas Nielsen*, der talte for medlemsskabet, og Metal-formanden, *Hans Rasmussen*, der talte imod, fik lige lang taletid bevilget!

Thomas Nielsen understregede bl.a., at med et dansk nej til Fællesmarkedet, må der gennemføres en endnu stærkere stramning af finans- og pengepolitikken fulgt op af en devaluering. Samtidig må den industrielle udvikling fremskyndes stærkt og afvandringen fra landbruget forøges. Dette vil erfaringsmæssigt medføre beskæftigelsesvanskeligheder og forringede løn- og arbejdsvilkår for fagbevægelsens medlemmer.

– Jeg mener ikke som formand for fagbevægelsens hovedorganisation

Frie Faglige Internationale blev stiftet i 1949 som afløser for Det faglige verdensforbund, som ikke kunne overleve de politiske efterkrigsspændinger. Billedet er fra et møde i New York, hvor det danske LO bl.a. var repræsenteret af den daværende formand Eiler Jensen og den senere Thomas Nielsen. (ABA)

at kunne tage ansvaret for en sådan udvikling. Jeg ser i Danmarks deltagelse i det udvidede EF og en styrkelse af det faglige samarbejde tværs over grænserne, det bedste udgangspunkt for en videre udvikling af samfundet i overensstemmelse med arbejderbevægelsens fundamentale interesser. Derfor ja til dansk EF-medlemskab, sluttede LO-formanden.

Forbundsformand *Hans Rasmussen* ville ikke »sælge den demokratiske socialisme for grisehoveder eller andet, som skal sendes sydpå. Forudsætningerne for medlemskabet er bristet. EF er et bureaukrati – hele formen strider mod min livsholdning. Fagbevægelsen bliver i høj grad reduceret til høringsorganer i EF«, sagde smedeformanden som anbefalede at stemme nej til kongresresolutionen om medlemskabet, som LO's forretningsudvalg med 17 stemmer imod og 3 havde anbefalet til kongressens godkendelse.

I resolutionen understreges det bl.a., at optagelsesforhandlingerne og fagbevægelsens egne undersøgelser har klargjort at medlemskab ikke

forringer Danmarks sociale tryghedsordninger, ligesom der lægges vægt på, at det nordiske samarbejde kan fortsættes og udbygges efter dansk EF-tilslutning.

NFS og EFS

På det nordiske felt havde fagbevægelsen den 14. marts samme år besluttet at danne en faglig samarbejdsorganisation (NFS) for 4,5 mill. fagorganiserede i de nordiske lande.

Den nye organisations formål blev formuleret således: »Sikring af beskæftigelse og indtægt, forbedring af miljøet, øget indflydelse i produktionslivet og på styringen af samfundslivet i almindelighed. De nordiske landsorganisationer vil konsultere hinanden vedrørende stillingtagen til europæiske og internationale fagpolitiske anliggender«.

NFS blev etableret med sekretariat i Stockholm og med *John Svenningsen*, dansk LO, som sin første generalsekretær.

I takt med EF/EFTA-afgørelserne tog norsk- og dansk LO initiativ til en konference i Geneve i juni 1972 med deltagelse fra 16 landsorganisationer fra vesteuropæiske lande og repræsenterende 28. mill. lønmodtagere.

Det blev her besluttet at etablere Den europæiske faglige Samarbejdsorganisation (EFS) ved en stiftende kongres nogle måneder senere.

Europæisk dimension

Siden EF-medlemsskabet i 1973 spiller den europæiske dimension således en mere afgørende rolle for dansk fagbevægelse både nationalt og internationalt. Udviklingen er blevet yderligere forstærket siden beslutningen om Det Indre Markeds etablering fra 1992, blev taget.

Både LO og fagforbund oplever i disse år et stærkt arbejdspress for at kunne følge med i og få bedst mulig indflydelse på EF's udvikling, hvad enten det gælder den generelle situation omkring lønmodtagerindflydelse og udviklingen af den »*sociale dimension*« eller de mere specifikke problemer inden for de enkelte *brancheområder*.

I forhold til andet internationalt samarbejde er der den afgørende forskel, at EF's beslutninger om direktiver og andre forordninger er *bindende* for medlemsslandene, og brud herpå kan påklages ved EF-domstolen. Da endvidere EF's beslutninger har et langt *videre* og mere *afgørende* indhold end beslutninger i f.eks. Nordisk Råd og forskellige FN-organer,

kræver det en aktiv involvering af mange *andre* dele af fagbevægelsens led, end de der specielt beskæftiger sig med internationale forhold.

Dette har stillet de faglige organisationer overfor store opgaver i relation til en *udvikling* og samtidig *koordinering* af EF-opgaverne inden for de forskellige brancheområder og organisationsled – et arbejde, der fortsat er i fuld gang og har været det siden beslutningen om EF-medlemskabet blev taget.

Fagbevægelsen og EF

I LO-publikationen »*EF, det indre marked og den sociale dimension*«, blev dansk fagbevægelses position, målsætning og strategi tydeliggjort bl.a. i et forord af LO-formand Finn Thorgrimson og LO-sekretær Bent Nielsen:

- * Set i et historisk perspektiv er dagens og morgendagens EF på helt afgørende punkter anderledes, end det EF, som Danmark blev medlem af i 1973. Situationen – bl.a. på grund af ydre omstændigheder – er en anden. Samarbejdets karakter – både i bredden og dybden – har udviklet sig.
- * Sammenfattende kan konstateres, at den sociale dimension i EF-samarbejdet, i dag har en anderledes og særdeles afgørende betydning. Især ved gennemførelsen af EF's indre marked. Og at situationen og vilkårene for fagbevægelsens virke for at sikre og forbedre lønmodtagerens løn-, arbejds- og levevilkår også er ændrede. Den europæiske dimension spiller en større rolle i dag, og udviklingen stiller nye udfordringer for fagbevægelsen, politisk, organisatorisk og strategisk. Forudsætningen for varetagelsen af medlemmernes interesse og for at få indflydelse på EF-udviklingen er bl.a. evnen til fagligt-organisatorisk samarbejde i europæisk fagbevægelse også på medlemsplan.

Praktiske erfaringer

- * For dansk fagbevægelse er det en ubetinget fordel, at det danske velfærdssamfund, byggende på arbejderbevægelsens menneske- og samfundssyn, er værdier og kvaliteter, der efterstræbes i de øvrige EF-lande. Men også hvad angår praktiske erfaringer fra EF-samarbejdet, står dansk fagbevægelse godt rustet. Fra starten af dansk medlemskab i 1973 har LO deltaget aktivt i EF's beslutningsproces. For eksempel

ved repræsentation i »Det økonomiske og sociale Udvalg«. »Den stående Beskæftigelseskomité« og en lang række andre EF-komiteer og udvalg.

- * Tilsvarende gør sig gældende for den nationale, danske beslutningsproces. Med i ballasten hører de positive resultater på arbejdsmiljøområdet. Det er i høj grad gennem en aktiv faglig og politisk dansk indsats, at arbejdsmiljøet nu er prioriteret højt i EF-samarbejdet.
- * Da EF-Fællesakten trådte i kraft i juli 1987, stod dansk fagbevægelse beredt. LO's forretningsudvalg traf i foråret 1987 beslutning om en forstærket informations- og koordinationsindsats i LO-systemet.
- * Dette indebar bl.a. nedsættelse af *LO's Markedsudvalg*, *LO's Koordinationsudvalg* og *9 EF-arbejdsgrupper*, samt *etableringen af et EF-sekretariat i LO*.

Bag beslutningerne i LO lå en helt klar opfattelse af, at det ville være nødvendigt med en konstruktiv og offensiv indsats for at sikre danske lønmodtageres interesse ved gennemførelsen af EF's indre marked, og at arbejdspresset ville blive stort, hed det bl.a. i forordet.

Det sociale charter

Det sociale charter, som blev vedtaget på EF-topmødet i 1989, har konkret udmøntet sig i direktivforslag, som skal sikre arbejdstagernes rettigheder, når Det indre Marked er etableret januar 1993.

– Indtil videre kan det fastslås, at kommissionens direktivforslag ser rimelige ud. Både med hensyn til indhold, men også med hensyn til den måde, som de skal gennemføres på nationalt. Generelt er der udsigt til, at også danske lønmodtagere vil få gavn af kommissionens direktivforslag, hedder det i LO's årsberetning 1990/91.

Den sociale dimension er dog ikke et afsluttet kapitel, når det indre marked er etableret i 1993. Det er vigtigt for fagbevægelsen af fastholde, at når der tales om den politiske union og den politiske udvikling af EF, så handler det ikke blot om sikkerheds- og udenrigspolitik, men også om en videreudvikling af den sociale dimension om det ydre miljø etc.

Det er først og fremmest vigtigt at få gennemført den sociale sokkel, dvs. minimumsbestemmelser om arbejdsmarkedsrettigheder for lønmodtagere.

– LO kan generelt bifalde udviklingen af et europæisk arbejdsmarkedssystem, når det drejer sig om at styrke parternes roller, herunder fag-

bevægelsens rolle, og dermed også behovet for kollektive overenskomster, og for at være organiseret. Der er således lagt op til, at parterne skal spille en mere aktiv rolle i udviklingen af et europæisk arbejdsmarkeds-system, fastslås det i LO-beretningen.

Den sociale dialog

En social dialog, i form af drøftelser mellem EF-kommissionen, fagbevægelse og arbejdsgiverorganisationer er etableret. I dette forum drøftes bl.a. det tidligere nævnte direktivforslag, inden de bliver fremsat, således at arbejdsmarkedets parter synspunkter kommer frem.

Inden for rammerne af den sociale dialog er også indgået aftaler om uddannelse mellem EFS og UNICE (Europæisk arbejdsgiverorganisation), der er indgået en aftale mellem arbejdsgiverorganisationen for offentlige virksomheder på europæisk plan og EFS, (ingen offentlige danske virksomheder er dog medlem af CEEP) og aftalt en fælleserklæring mellem EFS og UNICE om fleksibilitet på arbejdsmarkedet.

Der er nedsat en politisk ad hoc gruppe, der har til opgave at undersøge, hvorledes der kan indgås europæiske overenskomster.

I oktober 1990 udgav LO et memorandum om fagbevægelsen og EF's regeringskonferencer. I dette memorandum understreges bl.a. behovet for flertalsafgørelser på det sociale og arbejdsmarkedsmæssige område samt regler om det ydre miljø.

LO's memorandum er i overensstemmelse med det memorandum, som regeringen og Socialdemokratiet udarbejdede, og som danner grundlag for de danske synspunkter under regeringskonferencen.

Ny struktur i EFS

På EFS-kongressen i maj 1991 blev der vedtaget en ny struktur for at sikre en mere effektiv organisation bl.a. af hensyn til den hastige EF-udvikling.

Den nye struktur indebærer, at den tidligere program- og finanskomité er blevet erstattet af en styregruppe. Denne består af generalsekretæren, de to vicegeneralsekretærer samt 15 repræsentanter, hvoraf de tre repræsentanter er fra fagsekretariatene og 1 fra EFS's kvindekommité. Styrekomiteen skal mødes 8 gange om året, og skal udover de tidligere opgaver, varetage beslutninger, som kræver en hurtig reaktion fra EFS, men disse beslutninger skal senere forelægges Eksekutivkomiteen.

Udover diskussionen om et mere effektivt EFS, var de interessante nye strømninger på kongressen, med hvilken hast integrationen i Europa skulle ske, med pres på de organisationer, som ikke var så interesserede i en hurtig integration. Der var vidtgående ønsker om, at Europa-parlamentet skulle have lovgivende beføjelser.

Vedr. den politiske union var LO i klart mindretal, men desuagtet var LO-formand *Finn Thorgrimsons* tale til kongressen, at Danmark ønskede en konføderation – altså et samarbejde mellem suveræne stater i Europa, og at man i udviklingen ikke måtte glemme de nationale parlamenter.

Det lykkedes at opnå enighed om en generel resolution med hovedtitlen: Europæisk fagbevægelse i centrum af forandringerne i en verden i forandring.

Norden og Europa

Udviklingen i EF og i Østeuropa har også lagt kraftigt beslag på virksomheden i den nordiske faglige samarbejdsorganisation (NFS) i de seneste år.

I særlig grad har samordningen af arbejdet i de mange arbejdsgrupper af forskellig art inden for såvel EF, EFTA og EFS stillet store krav til NFS – ikke mindst i lyset af det forestående indre marked, EF-EFTA forhandlingerne samt Sveriges medlemsansøgning til EF.

Udviklingen i Østeuropa har også lagt kraftigt beslag på NFS's arbejde. Styrelsen har godkendt retningslinier for de lande og områder, den faglige støtte i første række skal satse på, og et direkte samarbejde er indledt med de faglige organisationer i de tre baltiske lande.

Styrelsen har på forslag fra dansk LO vedtaget at etablere et Nordisk-Baltisk Forum, der skal styrke kontakten mellem fagbevægelsen i Norden og i de baltiske lande.

Klar med Øst-politik

For dansk fagbevægelse har udviklingen i Østeuropa betydet, at man i endnu højere grad må tænke internationalt og tilrettelægge dette arbejde ud fra denne nye del af den i forvejen forstærkede europæiske dimension.

Det var på denne baggrund, at LO's forretningsudvalg i 1990 godkendte et egentligt handlingsprogram for dansk fagbevægelses politik i Central- og Østeuropa. Blandt de væsentligste punkter heri indgik:

- * Det er fagbevægelsens opgave at bidrage til den demokratiske reformproces i Central- og Østeuropa og dermed også bidrage til udviklingen af en fri, demokratisk og slagkraftig fagbevægelse, der kan sikre arbejderne værdige arbejds- og lønforhold.
- * Det faglige samarbejde mellem Vest- og Østeuropa må udvikles for at undgå social dumping og misbrug af arbejdskraften fra de multinationale selskabers side.
- * Samarbejdet i Europa skal udbygges politisk, socialt og økonomisk bl.a. ved udbygning af Helsinki-aftalen – og Europarådet må udvides til at omfatte landene i Central- og Østeuropa.
- * Central- og Østeuropa skal udvikles socialt og økonomisk for at give befolkningerne et værdigt levestandard og derigennem forebygge sociale konflikter. Det kan kun ske ved, at demokratierne i Vesten overfører økonomiske ressourcer til gennemførelse af reform-processen i Østeuropa, så landene kan udvikle sig til ligeværdige, demokratiske og handelsmæssige partnere.

Både LO og fagforbundene er aktivt involverede i en fælles bistand til fagbevægelsen i flere østlande, til faglige tillidsmandsuddannelser, faglig lederuddannelse, etableringen af nye arbejdsretssystemer, informationsvirksomhed og teknisk udstyr.

Dette samarbejde koordineres gennem Fagbevægelsens Øst-Europaudvalg, og foruden fagbevægelsens egne økonomiske bidrag (og mandsskabsnæssige bl.a. ved underviserbistand i Danmark og i Østlandene) er der nu også åbnet op for projektstøtte fra de statslige midler til demokratiseringen af disse lande.

Nye veje

Som verdens bedst organiserede – og fungerende fagbevægelser har skandinaviske fagbevægelser et særligt ansvar for at støtte udviklingen i Østeuropa og prøve at anviser disse landes faglige organisationer nye og mere demokratiske veje at gå, i det fremtidige arbejde.

Det pålægger også fagbevægelsen i bl.a. Danmark øgede arbejdsbyrder og økonomiske forpligtelser, men det er ikke nogen ny situation i det internationale arbejde. Gennem de forløbne årtier har dansk fagbevægelse fastholdt en aktiv og stadig forøget international indsats ikke mindst i forhold til faglig støtte til U-landenes fagbevægelser.

Også nationalt vil udviklingen i det internationale samarbejde kræve

øget samspil mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet og mellem de faglige organisationer internt.

Senest er det således besluttet, at Europa- og EF-politikken bliver et væsentligt punkt i det udvidede samarbejde mellem AC, FTF og LO.

Grundholdningerne i fagbevægelsens internationale virksomhed har ikke ændret sig, men de store forandringer i Europa har naturligt nok betydet væsentlige ændringer i den faglige prioritering- og virksomhed på disse områder.

»Med landenes stigende gensidige økonomiske afhængighed og kapitalens internationalisering kan stadig flere problemer af største betydning for det enkelte menneske kun løses i fællesskab med andre nationer. Forureningsbekæmpelsen, en effektiv bistand over for udviklingslandene, forøgelse af samhandlen med Østlandene hører til denne problemkreds, som i de kommende år må stå i centrum for internationalt samarbejde«.

En resolution fra LO-kongressen i november 1991? Nej – den er såmænd fra den ekstraordinære EF-kongres i LO i 1972 og viser klart, at trods alle omvæltninger er der fortsat grundlæggende problemer at løse for den faglige og politiske arbejderbevægelse.

Kildehenvisninger:

Kampens Gang, 1973

De udelukkede, AOF, 1989

Løn og Virke, 1971-72

Verden og Vi, 1990

LO-bladet nr. 27- og 28/91

LO's årsberetning 1990/91

Historien om asbest

Af Sussi Handberg

Forureningen kender ingen grænser, og mange miljøproblemer er globale. Det er derfor nødvendigt med et internationalt samarbejde på miljøområdet. Spørgsmålet er, om EF er en samarbejdspartner for Danmark i bestræbelserne mod en bæredygtig udvikling. Eller om de 12 EF-lande har så forskellige udgangspunkter for at gennemføre miljømæssige forbedringer på baggrund af forskelle teknologisk, reguleringsmæssigt og politisk, at en fælles miljøpolitik først og fremmest vil gavne de mest tilbagestående lande i EF. I et bæredygtigt udviklingsperspektiv er det afgørende, at de mest innovative kræfter samles i lokomotivet. Spænder EF ben for denne mulighed?

De politiske beslutningsprocesser i EF er meget lidt gennemskuelige på det generelle plan. Derfor har jeg valgt at analysere beslutningsprocessen omkring reguleringen af ét miljøproblem – asbest. Analysen kan give et indblik i de forudsætninger og kriterier, der ligger til grund for EF-lovgivningen på miljøområdet.

Disse kan kort karakteriseres som en styrkeprøve mellem de kræfter, der ønsker at fjerne de tekniske handelshindringer, for at sikre varenes fri bevægelighed – harmoniseringen – og de der ønsker at prioritere hensynet til arbejdsmiljøet og det ydre miljø højt – niveauet for harmoniseringen.

Asbestreguleringen vil blive sammenholdt med andre miljøeksempler fra EF. Til sidst vil strategien for en bæredygtig udvikling blive diskuteret.

I analysen af et stofs reguleringshistorie er det vigtigt at forstå de historiske forudsætninger, den teknologiske udvikling og de miljømæssige forhold, der skal reguleres.

Hvad er asbest?

Asbest har været kendt langt tilbage i historien¹. Så langt tilbage som 2.500 f.K. er asbest fundet i lertøj i Finland. De gamle ægyptere brugte asbestklæde ved balsamering. Herodot beskriver asbestklæde 450 år f.K.,

og den græske geograf Stabo omtaler asbestvæger i tempellamper. På græsk betyder asbest uuds lukkelig.

Plinius den Ældre beretter for 2000 år siden om, hvordan asbest blev indvævet i de kongelige ligklæder. Dragterne gjorde det lettere at opsamle asken af de afdøde. Samme Plinius beskriver, som den første, lunge sygdomme blandt slaverne, der vævede asbestklæde. Der skulle imidlertid gå 1900 år, før disse iagttagelser omkring asbestens sundhedsskadelige virkninger igen begyndte at dukke op.

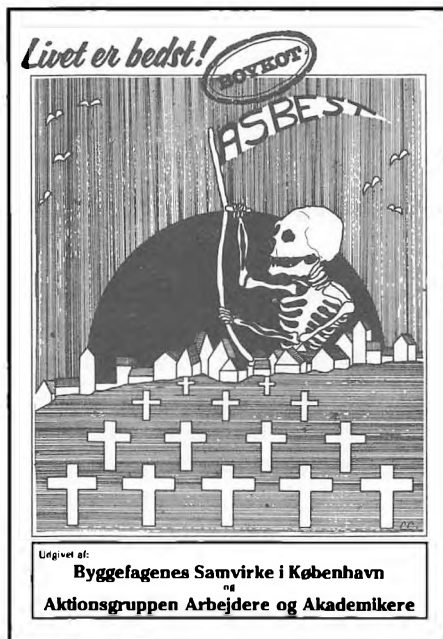
Fra middelalderen har vi beretninger om, at Karl den Store overbeviste rivaler om, at han besad magisk kraft ved at kaste asbestklæde på ilden uden at det brændte. Marco Polo omtaler asbesten under rejsen til Sibirien, hvor han så klæde fremstillet af et mineral fra bjergene, der blev vævet til tråd.

Også i de nordiske lande kendes asbest. I den gamle litteratur anvendes navne som »bjergør«, »bjerglæder« og »bjergkork«. Beretningerne om asbesten viser, at det magiske stof var kendt for ikke at kunne brænde. De gamle navne beskriver et porøst og elastisk materiale. Dette magiske, porøse og elastiske mineral kunne ved mekanisk bearbejdning spaltes til fiberstørrelse. Fibrene blev spundet og vævet til forskellige former for klæde.

Asbesten blev genopdaget i midten af forrige århundrede, hvor det industrielle behov for varmeisolering voksede. Store skovområder langs den nye jernbanelinie »Quebec Central Railway« blev hærget af brand. Vej og vind lagde efterhånden områderne bare, og asbesten så dagens lys. Dette skabte grundlaget for udviklingen af asbestindustrien i USA og Canada. Den unge H.W. Johns begyndte i USA i 1858 at eksperimentere med asbestens varmebestandige egenskaber. Han opfandt nye tagmaterialer ved at blande sækkelærred, jute, asbest og beg samme. Asbest var et billigt råstof, let tilgængeligt i åbne brud og snart udvikledes nye produkter, asbesttekstiler, isoleringsmaterialer og andre byggematerialer, der efterhånden udnyttede asbestens andre egenskaber: styrke, smidighed og uforgængelighed. Johns gik i kompagniskab med en anden initiativrig asbestproducent C.B. Manville. Sammen realiserede de den amerikanske drøm asbestimperiet – Manville Corporation – der i 1982 havde 24.000 ansatte og ejede mere end 50 fabrikker og miner i Canada og USA. Johns døde i 1898 af »støvlunger«, en diagnose, der sandsynligvis dækker over asbestose. Samme år beskrives den første mistanke om sundhedsfaren ved asbestarbejde i tekstilindustrien i England.

På mindre end 100 år ekspanderede asbestproduktionen. Asbesten blev vidundermaterialet, der modsvarede de industrielle behov for isole-

ring af skorstene, kedler; forstærkning af cementindustriens byggematerialer og rørdbygning til transport af vand, olie, gas; lejeforminger, bremsebelægninger, pakninger, tekstiler mv. Efterspørgslen på asbest voksede drastisk igennem hele dette århundrede og toppede foreløbigt i 1980 med en verdensproduktion på 4.591.933 tons asbest. Frem til midten af 80'erne faldt verdensproduktionen med ca. ½ million tons, men er siden steget igen. Faldet skyldtes først og fremmest den øgede bevidsthed i den industrialiserede del af verden om sundhedsfarene ved asbest, mens de sidste 6 års øgning primært er sket i 3. verden.

Asbest er sundhedsskadelig

Asbest er nok det enkeltstof, der idag er bedst undersøgt for dets helbredsskadelige virkninger. Skadevirkningerne knytter sig til de meget fine spaltede fibre, der ved indånding kan nå ud i de yderste forgreninger i lungerne, hvor de ikke kan nedbrydes af kroppens almindelige forsvarsmekanismer. Der opstår arvæddannelse, som medfører lungeforandringer – ofte mindsket lungekapacitet – og der kan eventuelt udvikles kræft.

Helt tilbage til midten af 30'erne har det været kendt, at asbest er asbestose- og kræftfremkaldende. Internationale undersøgelser har op gennem 50'erne og 60'erne bekræftet dette. Ved asbestcementproduktionen på Dansk Eternit-Fabrik viser forskningsresultater², at der i perioden 1928-84 er fundet 80% overrisiko for at få lungekræft. Undersøgelsen afliver myten om, at det kun er tidligere tiders høje asbestudsættelse, som er sundhedsskadelig, omend risikoen vokser ved høj eksponering. Selv korttidsudsættelser for asbest kan medføre øget risiko for kræft. Andre undersøgelser viser, at der også er fundet øget risiko for kræft i andre organer.

Ovenstående billede bekræftes af en lang række internationale under-

søgelse, ligesom det er konstateret, at den indirekte asbesteksponering – »nabopåvirkningen« – ved at bo i nærheden af en asbestkilde eller leve sammen med en asbestarbejder øger risikoen for, at der siden udvikles lungeforandringer og evt. kræft.

Reguleringen af asbesten i Danmark

Produktion og anvendelse af asbest i Danmark blev, i en erkendelse af de sunhedsmæssige problemer, forbudt i 1980, men med dispensation til Dansk Eternit-Fabrik og Rovlunds fabrikker, de to eneste afgørende asbestproducenter i Danmark. Først dispensation til 1985, dernæst til 1990. Men fagbevægelsen og »bedstemødrene« overhalede folketinget indenom. Mange husker sikkert avisberetningerne i 1985 og 86 om forældre og bedsteforældre i børnehaver, skoler mv. der krævede asbestlofterne fjernet, ja enkelte steder greb man til selv at nedtage asbestlofterne ofte under tvivlsomme sikkerhedsmæssige forhold. Byggefagene vedtog at boykotte arbejdet med asbest, enkelte steder udviklede det sig til strejker og faglige kampe.

Kræftundersøgelsen på Dansk Eternit-Fabrik² blev kendt i befolkningen. Således kunne aviserne i foråret 1986 skrive: »Totalt forbud mod asbest rykker nærmere«. Dispensationen til Dansk Eternit-Fabrik blev derfor ophævet fra 1988. Lignende forbud blev dog allerede gennemført i Sverige i 1976 og i Norge i 1984. Således fremstår de skandinaviske lande, som de eneste i verden, der idag har et næsten totalt forbud mod produktion og anvendelse af asbest (endnu er enkelte små produkter undtaget).

Andre lande er på vej med en vis opstramning omkring asbestanvendelsen særligt i Tyskland, og i USA har man vedtaget et forbud mod anvendelse af asbest fra 1986 i byggeriet, men det er stadig tilladt at producere asbestcementprodukter, blot de eksporteres. Det skandinaviske forbud både mod produktion og anvendelse af asbestholdige produkter, retter sig både mod arbejdsmiljø og ydre miljø, og kolliderer med EF's asbestpolitik.

Parallelt med en omfattende diskussion af asbest i EF, som vil blive beskrevet nedenfor, gennemfører Danmark således et generelt forbud mod asbest.

Spørgsmålet er, om Danmark kan opretholde dette forbud i EF's indre marked?

Reguleringen af asbest i EF

I 1982 blev diskussionen om asbestens sundhedsskadelige virkninger taget op i EF. Baggrunden var den store mængde af lægevidenskabelig dokumentation, der påviste asbestens skadevirkninger, men også at de enkelte lande i EF fulgte vidt forskellige politikker på området. I 1983 udsendte ministerrådet 2 direktiver om asbest. Begge direktiver bygger på Romtraktatens artikel 100 om fjernelse af tekniske handelshindringer. Sigtet er at gennemføre konkrete og harmoniserede foranstaltninger omkring asbestproduktionen og anvendelsen af asbest.

Det første direktiv (83/477/EFØ) »Om beskyttelse af arbejdstagere mod faren ved under arbejdet at være udsat for asbest« omhandler ensartede støvgrænser og bedre registrering af sundhedsfaren ved asbest. Det er en klar forbedring af forholdene i EF-landene syd for alperne, men ikke for Danmark. Direktivet er imidlertid et minimumsdirektiv, hvorfor Danmark har kunnet gennemføre skrappe regler vedr. beskyttelse af asbestarbejderne.

I bilag 2 til direktivet fremgår det, at EF er klar over, at asbest kan fremkalde såvel asbestose som forskellige kræftformer.

Samtidig udsendte ministerrådet et andet direktiv (83/478/EØF) »Om harmoniseringen af markedsføringen og anvendelsen af visse farlige stoffer og præparater«, der indeholder asbest. Direktivet indeholder et forbud mod anvendelse (ikke produktion) af blå asbest, der udgjorde en meget lille del af asbestanvendelsen i EF. Dernæst fastsætter direktivet mærkningsreglerne for samtlige asbestprodukter, hvilket betød en klar forringelse af de danske mærkningsregler og fratog os vores selvbestemmelse på området. I direktivet understreges det, at de forskellige særlovgivninger, som de enkelte lande har, indvirker på EF's funktion (læs: tekniske handelshindringer), hvorfor de skal harmoniseres.

Dette direktiv er et maximumdirektiv, fordi det udfylder et rammedirektiv om mærkning og emballering, som EF vedtog allerede i 1967. Disse vedtagelser fulgte med, da Danmark kom ind i EF i 1973. Og i 1983 blev dette direktiv udvidet til også at omfatte kræftmærkningen. EF ønsker imidlertid ikke asbest kræftmærket, det vil være en teknisk handelshindring, til trods for at EF i ovenstående bilag 2 erkender kræftfaren, og WHO har anerkendt asbest som kræftfremkaldende. EF vil end ikke idag mærke asbest som kræftfremkaldende.

Asbestanvendelsen i EF

Den voksende offentlige debat om asbest har betydet et generelt fald i asbestanvendelsen i EF, hvilket fremgår af nedenstående tabel (perioden 1976-84). EF-Kommissionen har ikke siden oplyst om det samlede forbrug af asbest i EF, men en undersøgelse af enkeltlandene viser, at asbestanvendelsen stadig er dalende i en række af de nordlige EF-lande, mens anvendelsen øges i Grækenland og Italien, der har egne asbestminer og i Frankrig, Spanien samt Portugal.

1976	1981	1984
991.030	607.000	477.888
	heraf:	
	Belgien	34.882
	Danmark	13.536
	Tyskland	74.432
	Grækenland	15.211
	Spanien	47.472
	Frankrig	70.170
	Irland	5.687
	Italien	131.033
	Luxembourg	0
	Nederlandene	8.357
	Portugal	8.126
	Det Forenede Kongerige	41.556
	EF i alt	450.462

Fig. 1.

Asbestanvendelsen i EF.

I totaltallet er Østrig samt Schweiz medregnet. EF-kommissionen oplyser, at 80% af asbesten anvendes til byggematerialer, men at der iverdigt findes over 2.000 forskellige produkter, hvor asbest indgår.

Asbest og ydre miljøforhold

I december 1985 gennemførte EF-kommissionen et direktiv (85/610/EFØ) om »Begrænsning af markedsføring og anvendelse af visse farlige stoffer og præparater (asbest)«. Dette forbud omhandler legetøj, pulverform i detailhandel, cigaretfilter, fernis og maling. Samtidig fremsatte den et forslag til »Forebyggelse af miljøforurening med asbest«. Dette direktiv (87/217/EØF) støttedes i en uændret form af Parlamentet i februar 1987. I den mellemliggende tid var der foregået et hektisk og dramatisk udvalgsarbejde, der illustrerer de interessemodsatninger, der kæmper i EF; De handelsmæssige/økonomiske interesser i forhold til de sundheds-/miljømæssige interesser.

Under forsæde af det engelske parlamentmedlem Hughes fra den soci-

alistiske gruppe, var der fremkommet en række ændringsforslag til Kommissionen, der hver for sig blev vedtaget i udvalget. Samlet lagde disse ændringsforslag op til en betydeligt mere radikal politik overfor anvendelsen af asbest. EF skulle således forpligtige sig til over en 10-årig periode at nedtrappe anvendelsen af asbest, hvorefter et egentligt forbud mod asbestanvendelse skulle træde i kraft. En politik, der ligger tæt op ad USA's politik på området. Da disse ændringer kom til samlet afstemning i udvalget, blev de afvist af flertallet, der istedet anbefalede Kommissionens forslag. Hughes nedlagde herefter posten som formand for udvalget.

Kommissionens forslag lægger op til en øget kontrol med fremstillingen og anvendelsen af asbestprodukter ved at begrænse omfanget af asbestudledning i vand, luft eller jorden gennem anvendelse af bedst mulig teknologi. Den løbende tilpasning til den videnskabelige og tekniske udvikling skal ske gennem et udvalg af eksperter fra medlemslandene. Udvalget udtaler sig med kvalificeret flertal, dvs. 54 stemmer ud af 76 mulige. Her har Danmark 3 stemmer.

Den politiske kontrol er hermed fjernet fra ministerrådet og dermed fra det danske arbejdsmarkedsudvalg, og beslutningerne lagt over i embedsmandssystemet. Blandt de tekniske eksperter har miljømæssige og sundhedsmæssige vurderinger traditionelt en mindre bevågenhed end de økonomiske/tekniske hensyn. Og Danmark skal mønstre 54 stemmer for at få strammet reglerne omkring asbestanvendelsen. Hvis f.eks. Italien, Frankrig og Grækenland, der tilsammen har 25 stemmer, fastholder en modvilje, kan de forhindre en stramning.

Hvorfor vandt Kommissionen?

Begrundelsen for at følge Kommissionen var:

1. At hverken Kommissionen eller Parlamentet under debatten om asbest i 1982 anså det for nødvendigt med et forbud, og at der ikke siden dengang er fremkommet ny viden og erkendelse, der skulle retfærdiggøre et forbud. I den mellemliggende tid er der bl.a. kommet kræftundersøgelsen i Danmark², der viser den høje kræftdødelighed i asbestcementindustrien. Undersøgelsen er epokegørende, fordi asbestcementindustrien ikke tidligere har været genstand for en så omfattende undersøgelse, men EF-Kommissionen finder åbenbart ikke, at den er værd at nævne.

2. At sigtet med direktivet er en kontrolleret behandling af asbest lige fra udvindelsen, via fremstillingen og anvendelsen til bortskaffelsen af affaldet.

Under debatten i Parlamentet fastholdt Hughes mindretallets standpunkt. Han gjorde gældende, at Kommissionen ikke havde svaret på spørgsmålene om omfanget af miljøforureningen med asbest. F.eks. ved man ikke i EF, hvor meget asbestaffald, der findes, eller hvor mange tons asbest, der frigives ved produktion og anvendelse. Disse tal er beregnet i USA. I England er der i årene 1968-78 registreret 2.654 dødsfald som følge af mesotheliom (kræftsygdom, der kun kan forårsages af asbest). Tallet er stigende. Endelig påpegede han, at asbestindustrien i EF havde gjort meget for at overbevise om, at der ikke fandtes erstatningsstoffer for asbest, til trods for, at der i USA idag anvendes en lang række erstatningsprodukter.

Flertallet i Parlamentet fastholdt Kommissionens indstilling med den begrundelse, at et forbud indenfor 10 år ville betyde usikkerhed og store økonomiske byrder for firmaerne. Erstatningsprodukternes langtidsvirkninger er endnu ikke afklaret, og desuden vil asbestfibrene altid være der. Mange stammer fra naturlig forvitring fra bjergene.

Grækenland, Spanien og Portugal bakkede ivrigt op. Netop de lande, hvor miljøbeskyttelsen er dårligst, og hvor asbestproduktion og anvendelse øges.

Iøvrigt sluttede Kommissionen med en flot bemærkning om, at den ikke tillagde debatten og dermed udvalgsarbejdet i Parlamentet nogen betydning. Kommissionen ville udsende det direktiv, der var formuleret i 1985, uanset ændringsforslagene der fremkom.

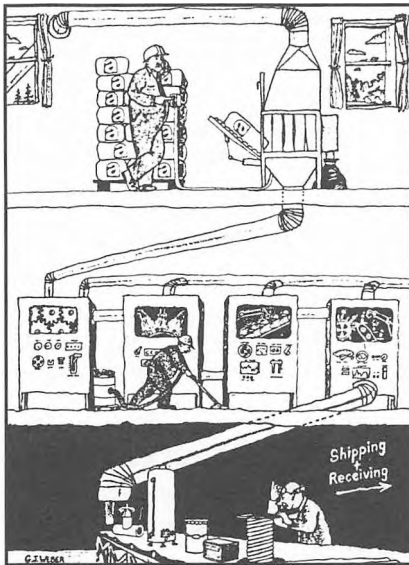
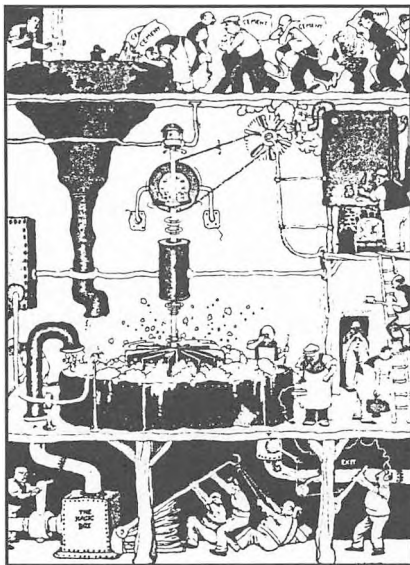
EF's erklærede holdning på asbestområdet i 1987 kan i korthed sammenfattes således:

Asbestholdige produkter må ikke mærkes, således at de advarer mod kræftfaren. Det er en teknisk handelshindring.

Asbest udgør ingen væsentlig sundhedsmæssig fare, blot det er bundet til f.eks. cement. Derfor handler det om at udvikle teknologi, der fremstiller asbestcement i lukkede produktionssystemer.

EF's asbestpolitik blev vurderet af den svenske regering i et notat af 19.12.88 om mulig integrering af de svenske arbejdsmiljøregler og EF's direktiver på området. Regeringen konstaterede, at EF's syn på asbesten afviger væsentligt fra det svenske og en tilpasning af de svenske regler til de nuværende EF-direktiver om asbest: »Bedöms således inte vara möjlig.«

»Before and After« EF's opfattelse af asbestens farlighed.

Cementarbejdernes fagforening i Aalborg

Næste gang asbesten kommer til debat i EF-regie er i forbindelse med direktivet om byggematerialer (89/196/EFØ). Hertil knyttes en lang række standardiseringsudvalg, hvor der bl.a. skal fastsættes standarder for asbestcement i EF. Cementarbejdernes Fagforening i Aalborg, der har flere hundrede syge og invaliderede medlemmer samt mange enker efter medlemmer, der har arbejdet på Dansk Eternit-Fabrik, besluttede på den baggrund at få afklaret om Danmark kan opretholde sit forbud mod produktion og anvendelse af asbestholdige produkter i EF's indre marked.

Efter grundige undersøgelser af direktivet om hygiejne, sundhed og miljø, der skal være retningsgivende for byggematerialerne, kom cementarbejderne til den konklusion, at asbestholdige byggematerialer godt kan godkendes i EF, blot materialerne opfylder bestemte tekniske egenskaber.

Fagforeningen udtrykte derfor store betænkeligheder ved direktivet og sendte et brev d. 7.6.88 til arbejdsminister Henning Dyremose. Cementarbejderne spurgte bl.a. om:

»Er det rigtigt, at de væsentlige krav til byggematerialerne kun indeholder generelle og upræcise krav til det ydre miljø og ikke indeholder krav til sikkerheden og sund-

heden i arbejdsmiljøet, og at disse krav godt kan opfyldes, selvom der anvendes asbest?

Er det rigtigt, at et dansk forbud mod asbest i arbejdsmiljøet (beskyttelse af arbejdstageren) kan opfattes som teknisk handelshindring, således som EF-domstolen tidligere har udtalt? Vil Danmark i givet fald anvende miljøgarantien for at undgå asbestprodukter indenfor landets grænser?»

Ministeren bekræfter i sit svar, at direktivet for byggematerialer ikke på nuværende tidspunkt regulerer,

»hvilke råmaterialer, der skal anvendes i produktionen af byggevarer. Dette får som konsekvens, at det hverken kan tillades eller forbydes at anvende asbest til sådanne formål, hvilket efter gældende EF-retslige principper betyder, at den enkelte nationalstat selv fastsætter krav til materialevalg.«

Ministeren skriver videre, at han ikke kan forestille sig, at vi ikke kan opretholde forbuddet mod asbest, fordi forbuddet er begrundet i hensynet til arbejdernes sundhed. Han erkender, at byggevarer ikke er blandt de asbestprodukter, som EF forbyder at anvende, men:

»Jeg er sikker på at udviklingen får i den rigtige retning, og at EF inden længe vil fastsætte et generelt forbud mod anvendelse af asbest i byggevarer. De gode danske erfaringer med et totalt asbestforbud vil naturligvis virke accelererende på denne udvikling.«

Ministeren slutter:

»På baggrund af disse betragtninger, mener jeg nok, at vi i Danmark har vægtige argumenter for at fastholde forbud mod anvendelsen af asbest i byggematerialer. Såfremt Kommissionen mod forventning skulle opfatte det danske forbud som teknisk handelshindring og ønsker at prøve sagen ved EF-domstolen, så føler jeg mig overbevist om, at Danmark, også efter sagen er afsluttet, vil kunne fastholde forbuddet.«

Cementarbejdernes Fagforening blev ikke overbevist af dette svar. De gik derfor videre med sagen dels fagligt dels politisk. Den danske repræsentation i standardiseringsudvalget har også hele tiden fastholdt det danske særstandpunkt – et forbud mod asbestcement – ligesom fagbevægelsen har gjort et ihærdigt lobbyarbejde for at påvirke beslutningerne i retning af et forbud.

På spørgsmål fra Jens Peter Bonde d. 30.5.90 i EF-parlamentet:

»Vil EF-kommissionen give Danmark lov til at beholde totalforbuddet mod asbest i byggematerialer, selv om der vedtages en fælles EF-standard for asbestcement, jf. en artikel i Det Fri Aktuelt, mandag den 21. maj 1990?»

Svarer Kommissionen d. 27.6.90 at:

»spørgsmål om begrænsning eller forbud mod asbest i byggevarer behandles i det stående udvalg, som blev oprettet i henhold til dette direktiv (89/106/EØF) (standardiseringsudvalget). I øjeblikket og indtil der er truffet afgørelse om gennemførelsesdokumenterne herom, ændres den nuværende situation i medlemslandene ikke.«

Standardiseringsudvalget har endnu ikke afsluttet arbejdet, men det forlyder, at der er enighed i udvalget om at klassificere de enkelte byggematerialer under hensyn til de enkelte landes beskyttelsesniveauer, således at f.eks. Danmark skulle kunne opretholde et forbud mod asbest i byggematerialer. Det skulle med andre ord betyde, at miljøhensynene kommer til at gå forud for varenes fri bevægelighed. Det er intet mindre end en revolution, hvis en sådan klassificering godkendes endeligt.

Asbest og asbest

Efter debat i EF-parlamentet er der fremsat en række ændringsforslag til Kommissionens plan om bedre »beskyttelse af arbejdstagerne mod farerne ved under arbejdet at være udsat for asbest«. EF-parlamentets ændringsforslag er betydeligt mere vidtgående end Kommissionens. Hvorvidt EF-Kommissionen retter sig efter EF-Parlamentets vedtagelser vil den endelige direktivtekst vise. Forslaget fra Kommissionen indebærer en sænkning af støvgrænsen og en forpligtigelse til at udlevere støvmasker mv. ved reovering og nedrivning af asbest, når støvgrænsen er over et »aktionsniveau«.

Den officielle asbestpolitik går ud på ikke at forbyde asbest, men blot kontrollere asbestproduktionen og anvendelsen. Og som Kommissionen bemærker:

»Dette forslag har begrænsede konsekvenser for konkurrenceevnen og beskæftigelsen.«

I Kommissionens forklarende note skriver den, at der forsøges i udviklingen af erstatningsstoffer for asbesten, men at kvaliteten af disse fibre på nuværende tidspunkt ikke altid kan konkurrere med asbestfibre, samt at der på nuværende tidspunkt er over 1.500 dødsfald om året i EF som følge af asbesteksponering på arbejdet.

Det er korrekt, at der ikke på alle områder er fundet erstatningsstoffer for asbest endnu, men på de helt afgørende områder indenfor asbestcementindustrien er det lykkedes. Det viser alene Dansk Eternits sidste regnskabsår. Der redegøres ikke nærmere for de 1.500 dødsfald, men ud fra andre beregninger synes dette tal endog meget lavt.

Til sidste skriver Kommissionen at:

»Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland er i færd med at gennemføre forbud mod brug af asbest på arbejdspladsen.«

Det virker besynderligt, at det skulle have forbigået Kommissionens opmærksomhed, at Danmark faktisk har haft et forbud både mod produktion og anvendelse af asbest side 1988!

En lille historie

Den 24/25 maj 1989 kunne følgende læses hos telegrambureauet Europa:

»The European Commission will begin removing asbestos, which can cause lung cancer, from its Brussels office in august. The job will take at least one year, and some of the 2.000 civil servants who work there will have to be moved.«

Den bygning, hvor EF-kommissionen har til huse – Berlaymont-bygningen i Bruxelles – er brandsikret ved påsprøjtning af asbest. Kommissionen ønsker udtrykkeligt asbesten erstattet af et andet materiale, hvorfor hele bygningen skal renoveres. D. 19.8.89 udbydes arbejdet i licitation.

I den forbindelse stille en række spørgsmål i EF-parlamentet bl.a. om mulige erstatningsstoffer for asbest.

Hertil svarer kommissionen:

»Kommissionen har ikke kendskab til nogen forskning i materialer til erstatning af asbest i bygninger, ej heller til resultater af en sådan forskning. Derimod forskes der i udvikling af byggematerialer, der indeholder asbest, men som produceres på en sådan måde, at de ikke afgiver asbestfibre ved normal brug.«

Igen synes Kommissionen at lukke øjnene for, at erstatningsprodukter for asbest er udviklet i Danmark.

Der er åbenbart nogen i EF, der ved, at asbest er farligt. Når det drejer sig om deres egne arbejdsmiljøforhold, skal bygningen renoveres for asbest og erstatningsprodukter findes, men når Kommissionen udtaler sig generelt, skal asbestprodukterne blot udvikles.

Dilemmaet i EF's miljøpolitik

Denne lille historie er i virkeligheden meget god til at illustrere det skisma EF befinder sig i: Hensynet til mennesker og miljø i forhold til varernes fri bevægelighed.

Dette dilemma i EF's miljøpolitik viser sig tydeligt i karakteren af de direktiver, der vedtages. Så snart det drejer sig om at stille krav til de en-

kelte varer, er det et maksimumsdirektiv. I asbesthistorien er det direktivet om mærkningsbestemmelserne og byggevaredirektivet. Maksimums-direktiverne lægger loft over, hvor god miljøbeskyttelsen må være, de vedtages med kvalificeret flertals. Anderledes forholder det sig omkring de mere generelle miljøbestemmelser, det er minimumsdirektiver. I asbesteksemplet er det direktiverne om arbejdsmiljø og ydre miljø. Minimumsdirektiverne lægger et laveste niveau for miljøbelastningen og vedtages ved enstemmighed. Det vil med andre ord sige, at de lande med de bedste miljøkrav kan nedstemmes, mens de lande, der ønsker at forhindre et fremskridt, kan nedlægge veto. Det er en uholdbar situation i forhold til målsætningen om en bæredygtig udvikling. EF's korte historie kan opvise en række eksempler på, at Danmark skulle dukkes på miljøområdet, når det drejer sig om miljøkrav til stoffer og dermed varer.

Eksempler – mærkning af organiske opløsningsmidler, kræftfremkaldende stoffer og forhåndsgodkendelse af kemiske stoffer:

Godt 4.000 mennesker har fået anerkendt hjerneskade som følge af arbejdet med opløsningsmidler i Danmark. EF vil imidlertid ikke anerkende denne sammenhæng og kalder den »nordisk syge«. Ligesom på asbestområdet har Norden en fælles politik på dette område. WHO har anerkendt hjerneskade som følge af opløsningsmidler i 1985, og det amerikanske arbejdsmiljøinstitut har gjort det samme i 1987. Men EF nægter stadig. Det betyder, at der ikke må foregå mærkning af stoffer, der kan medføre hjerneskade i EF. Der må heller ikke advares med advarselstrekant. F.eks. mærkes terpentiner kun som brandfarligt, men ikke sundhedsfarligt, til trods for at ca. halvdelen af alle hjerneskader p.g. af opløsningsmidler i Danmark er forårsaget af terpentiner. Danmark havde imidlertid nået at lovgive for visse opløsningsmidler før 1983, men blev herefter tvunget til at følge EF-bestemmelserne, hvilket medførte store forringelser i mærkningen. I 1987 besluttede Folketinget at gennemføre en selvstændig mærkning af en række opløsningsmidler som »hjerneskadende« og en række stoffer som »kræftfremkaldende«. Også på kræftområdet halter EF sørgeligt efter. Idag vil EF anerkende mindre end 50 af de 250 stoffer, som WHO anser for kræftfremkaldende.

Danmark fastholdt sit særstandpunkt under henvisning til den såkaldte beskyttelsesklausul, men blev efter indstilling fra Kommissionen nedstemt og tvunget til at ændre mærkningsreglerne i overensstemmelse med EF. Regeringen ønskede ikke at anvende miljøgarantien.

Miljøbevægelsen og fagbevægelsen har gang på gang krævet en forhåndsgodkendelse af de mange kemiske stoffer, der kastes ind på marke-

det i en erkendelse af, at de skadelige virkninger først viser sig år efter, at stofferne har været anvendt. EF udformede et maksimumsdirektiv, der pålagde producenterne af de kemiske stoffer at indlevere en række oplysninger til myndighederne, der herefter har 45 dage til at vurdere om oplysningerne er tilstrækkelige til at stoffet kan markedsføres. Danmark skærpede imidlertid direktivet således, at alle stoffer, der ikke tidligere havde været på det danske marked, skulle anmeldes. Dette reagerede producenterne straks overfor, og der blev anlagt sag mod EF-domstolen. Danmark blev dømt til at fjerne den danske anmeldelsesordning i 1987. Regeringen rettede sig efter domstolen. Forhåndsgodkendelsen af nye kemiske stoffer på det danske marked er hermed vanskeligjort.

Er miljøkravene på vej frem i EF?

Der kunne nævnes andre eksempler indenfor levnedsmiddelområdet, hvor især visse allergifremkaldende stoffer er tilladt i EF og dermed i Danmark, mens Norge og Sverige har indført forbud. Her er der visse tegn på, at også Tyskland er ved at røre på sig. EF's holdning til tungmetaller er et andet område, hvor der er forskelle i vurderingen af de miljømæssige sundhedsskader.

Disse og mange flere eksempler viser, at EF i sin praktiske politik har taget et udbredt hensyn til varenes fri bevægelighed og mindre hensyn til miljø og sundhed. Spørgsmålet er imidlertid, som nævnt under asbesthistorien, om der er en ny udvikling undervejs?

Ser EF sig nødsaget til at tage de miljømæssige konsekvenser mere alvorligt om ikke andet så i en erkendelse af, at miljø, kvalitet og en kvalificeret arbejdskraft bliver de fremtidige konkurrenceparametre på verdensmarkedet?

Miljøproblemerne er ved at være så påtrængende, at EF må åbne op for en anden holdning. Spørgsmål om affald og emballage, om genanvendelse og kildesortering banker på rundt om i de industrialiserede centre i EF – også her synes Tyskland at spille en fremtrædende rolle, der måske endda kan vise vejen for Danmark.

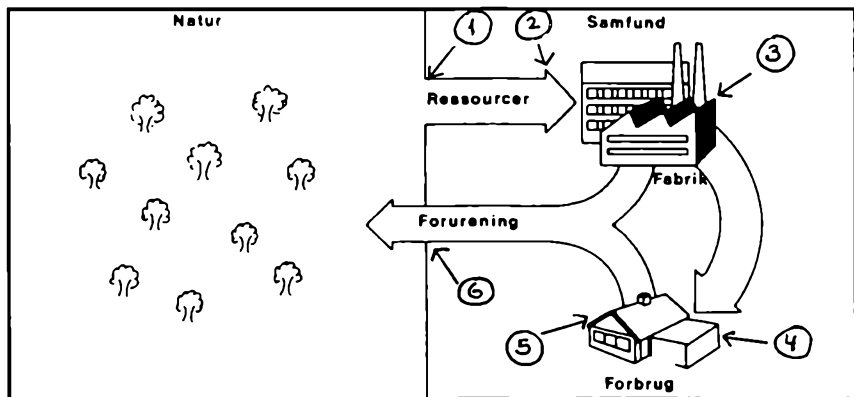
Diskussion af biludstødningen er måske et andet eksempel på en lignende tendens. En række alvorlige smogtilfælde i USA og Japan medførte, at de to lande i henholdsvis 1975 og 1977 stillede krav til begrænsning af bilernes skadelige udstødning – påsætning af katalysator og blyfri benzin. De skærpede miljøkrav i USA og Japan fik bilindustrien i EF til at reagere, og det lykkedes dem at få deres respektive regeringer til at slå

for, at holde de nye miljøkrav udenfor EF. Dette holdt helt frem til 1985, hvor EF måtte acceptere, at der kunne sælges blyfri benzin i EF. Miljøkravene fra USA kom til at gælde i EFTA-landene, men ikke i EF. EF blev dog nødt til at give sig, og der blev indgået et kompromis. Men i april 1989 forkastede EF-Parlamentet dette kompromis og forlangte USA-standarderne indført. Kommissionen måtte bøje sig for presset, men kravene indføres først fra 1993. Er det EFTA-landene, der har tvunget denne udvikling igennem? Eller er EF begyndt at erkende, ca. 18 år efter USA, at det er nødvendigt med miljømæssige tiltag også på bilområdet?

Sammenholdes dette eksempel med udviklingen i asbestreguleringen, kan det med lidt forsigtighed konstateres, at der i EF-kredse – også tæt på Kommissionen – er en større åbenhed overfor de miljømæssige aspekter, ikke mindst når efterspørgslen på markedet udvikles i den retning.

Niveauet for harmonisering

Analysen af asbestreguleringen i EF kan sættes ind i et større perspektiv ved hjælp af en stofkredsløbsbetragtning. Ved stofkredsløbet for asbest forstås udvekslingen af asbest mellem natur og samfund, som illustreres nedenfor i fig. 2:

Kilde: Per Christensen, Naturkampen nr. 52, 1989 (mine tal).

Ved tallene 1-6 opstår der asbestforureninger af det omgivende miljø og de mennesker, der arbejder med asbesten: 1) ved udvindingen, 2) under transporten og første forarbejdning, 3) under oparbejdningen af asbesten og fremstillingen af asbestholdige produkter 4) ved anvendelsen af as-

bestprodukterne, 5) ved naturlig (vind og vejr) og menneskelig slitage af produkterne, 6) ved bortskaffelsen.

EF's asbestpolitik er primært baseret på indgreb overfor 2 og 3 – udviklingen af mere og mere kontrollerede produktionsprocesser. Men som det ses af figuren vil asbestforureningen fra 1,4,5,6 fortsætte, ja endog tiltage, efterhånden som der anvendes mere og mere asbest på verdensplan. Forureningen flyttes fra fremstillingsfasen til anvendelse og forbrug. Det radikale modbillede er Skandinavien, der har baseret sin asbestregulering på 1-6. Dog vil vi adskillige år fremover have asbestforurening som følge af tidligere tiders forbrug.

Stofkredsløbsbetragtningen viser, at viden om forureningsrisici og konsekvenser skal udvikles på alle områder, hvor miljøet påvirkes (1-6). Den hidtidige forskning på asbestområdet har hovedsageligt været knyttet til arbejdsmedicinske undersøgelser af arbejdere, der har været udsat for høje doser af asbest i arbejdet og beboere i umiddelbar nærhed af asbestkilder (2,3). Forebyggelsen af asbestforureningen er derfor forbundet med en samfundsmæssig stillingtagen til graden af asbestforureningen i såvel produktions- som anvendelsesledet.

Det har hidtil været forholdsvis omkostningsfrit for producenterne af asbest at forurene. Det koster meget lidt at tømme naturen for ressourcer, at forurene miljøet, at invalidere mennesker. Ud fra privatøkonomiske grunde har det godt kunne betale sig at satse på en forbedret asbestcementteknologi. Men ud fra et bæredygtigt udviklingsperspektiv er det ikke nok at udvikle lukkede produktionsanlæg og binde asbesten til cement. Stofkredsløbet skal lukkes.

En bæredygtig udviklingsstrategi

Der er nok ingen tvivl om, at den øgede erkendelse af de sundhedsmæssige skader i forbindelse med anvendelsen af asbest, vil betyde en opstramning, måske om nogle år et forbud mod anvendelsen af asbest. Spørgsmålet er, om der også vil blive gennemført et forbud mod produktion af asbestholdige produkter, eller om det stadig vil være tilladt at fremstille asbestholdige produkter, blot de eksporteres f.eks. til den 3. verden, hvor asbestproducenterne satser millionbeløb på at øge anvendelsen af asbest.¹

En bæredygtig udviklingsstrategi kan ikke gå hånd i hånd med sådan en dobbeltmoral, den skal istedet modsvares af renere teknologi og i sidste ende af renere livsformer ikke kun hos os selv, men globalt.

Ved renere teknologi forstås en bedre husholdning med råstofferne, anvendelse af mindre forurenende produktionsprocesser ved f.eks. at finde erstatningsstoffer og renere produkter, hvis enkeltdele indgår i stofkredsløbene fra vugge til grav.

Det er ikke just denne strategi, der har ligget til grund for EF's miljøpolitik. I spørgsmålet om kræftfremkaldende stoffer og opløsningsmidler skulle Danmark bankes på plads, fordi vi ønskede forbud og anvisning af substitutionsmuligheder. I forhold til asbest er det ikke udviklingen af erstatningsprodukter, der fremmes gennem forskningspolitiske tiltag og ressourcetilførsel.

Forlydendet om en ændret holdning i asbestspørgsmålet, viser forhåbentlig, at EF ikke længere vil forsøge at stække de lande, der har opnået bedre miljøforhold.

Det burde i givet fald være signalet til os om at »speede op« og finde sammen med andre lande, vi har mere til fælles med, end med de fleste lande i EF. »Klub-strategien« er den blevet kaldt, hvor vi internationalt finder sammen om f.eks. havforurening (Østersø- og Nordsøkonventionen), omkring CFC (Montreal-protokollen), bilers udstødningssgas (Stockholm-klubben), asbestpolitik internationalt (ILO og Verdensbanken), forhindring af dumpning af lavradioaktivt affald (mange lande imod de store i EF) og vort eget nordiske samarbejde om harmonisering af arbejdsmiljøet på højest mulige niveau. EF har gjort forskellige forsøg på at forhindre, at enkeltlande kan deltage i de internationale forsamlinger med egne stemmer og holdninger, men har endnu ikke haft stort held med det.

»Klub-strategien« kan samle de mest fremadrettede lande og initiativer omkring enkeltsager, som kan bruges til at trække de øvrige EF-lande med, således at EF ikke formår at spænde ben for en udvikling, hvor miljø, kvalitet og en kvalificeret arbejdskraft bliver de afgørende konkurrenceparametre, baseret på de enkelte landes egen selvbestemmelse.

I det perspektiv kan vi indgå i innovative miljølokomotiver og blive trukket med af andre, til gavn både for de mest tilbagestående lande – også i EF – såvel som os selv.

Noter

1. Se herom i Sussi Handberg »Asbest – Det kriminelle tidsrum?«, Cementarbejdernes Fagforening i Aalborg, 1990.
2. Edith Raffn et al.: »Kræfttrisiko og dødelighed blandt ansatte på en dansk asbestcementfabrik.« Cancerregisteret, Kbh. 1986.

Den italienske kommunismes lange krise

Af Gert Sørensen

Det er sjældent, at man kan få svar på spørgsmålet om et fænomens opvindelse ved at henvise til, hvornår det optræder første gang under en bestemt betegnelse. I eurokommunismens tilfælde vil det ikke være fyldestgørende eksempelvis at slå ned på året 1975¹, da det italienske, franske og spanske kommunistparti deklarerede et tættere samarbejde, hvis mål det var over for den vesteuropæiske offentlighed at fremstå som et overbevisende alternativ dels til den realiserede socialisme i Østblokken og dels til socialdemokratismen i Vesten. Hæftede man sig specielt ved et sådant sammenfald mellem fænomen og betegnelse, kunne man meget vel forledes til at tro, at eurokommunismen markerede et afgørende brud med de respektive nationale traditioner, og endvidere at den pågældende terminus var de involverede partiers egen opfindelse. Man ville da overse for det første den lange forhistorie, og for det andet, at hvad der blev lanceret som en ny strategi, langtfra var en ny tilgang til de problemer, som de nationale kommunismer stod i og i grunden havde stået i lige siden Tredje Internationales oprettelse i 1919. Historien om den italienske kommunisme eller om enkelte udvalgte faser i en politisk kultur, som styrede et bestemt lederlags analyser og valg, vil kunne belyse disse forhold.

Komintern, 1935-36

Det dobbelte perspektiv

Debatten om enhedsfront på Kominterns verdenskongresser op igennem tyverne var allerede et indicium på, at den russiske model for en magtovertagelse ikke uden vigtige modifikationer kunne overføres til de langt mere sammensatte vestlige samfund. Lenin selv var klar over vanskelighederne; og det afspejlede sig bl.a. i hans overvejelser over det parlamentariske demokratis fremtid. I 1920, året før enhedsfront blev den nye lin-

Repræsentanter for europæiske kommunistpartier til III Internationale 2. kongres i 1920, hvor det »doblede perspektiv« for udviklingen af kommunismen i de vestlige samfund begyndte at tegne sig. I midten ses franskmændene Sadoul og Cachin, derefter Sinovjef og fra Tyskland Levi. Billedet er hjembragt af Marie Nielsen ligeledes delegeret på kongressen. (ABA)

je, skrev han, at den borgerlige parlamentarismes epoke *historisk* havde overlevet sig selv, og at »det proletariske diktators epoke« nu var påbegyndt. Men, måtte han indrømme, selvom parlamentarismen historisk havde udtømt sin funktion, havde den langtfra alle steder udspillet sine *politiske* muligheder². Dette sidste havde den kun i Rusland men endnu ikke i en række centrale europæiske lande. Hvad man her kunne ane konturerne af, var det berømte »doblede perspektiv«, der snart blev marxismen-leninismens måde at tænke enheden i historien bagom de nationale forskelle.

Omkring 1928-29 og Kominterns VI kongres blev »enhedsfronten« imidlertid atter opgivet. Bag denne ændring lå to vigtige analytiske elementer: for det første skulle kapitalismen være indtrådt i sin kritiske »tredje periode« efter en relativ stabilisering i de foregående år, og for det andet indledte Internationalen sin ligeledes tredje periode med Stalins konsolidering af sin magt. Den tvivl, man havde kunnet spore hos ledende repræsentanter for de ikke-russiske kommunistpartier (fx hos Togliatti, der havde overtaget ledelsen af PCd'I efter Gramscis fængsling i '26),

om hvorvidt det var rigtigt at opgive den hidtidige alliancepolitik, hvor snæver den så end var, blev således hurtigt afløst af disciplinering og konformisme³.

Men fra midten af trediverne blev det stadig tydeligere, at identifikationen af socialdemokratisme og fascisme, der var et af resultaterne af det stalinistiske omsving, var lidet operativ i Vesteuropa. Teorien havde da også på det tidspunkt løst sin opgave, der mere syntes at have bestået i at stække den indre opposition i Sovjetunionen og i den kommunistiske verdensorganisation end i at forhindre Hitlers magtovertagelse i Tyskland. Der kan være grund til at fokusere på dette efterfølgende linjeskift, eftersom det afspejlede vanskeligheden ved internt i den marxistisk-leninistiske kultur at komme fri af den problemstilling, som Lenin allerede tidligt havde skitseret, da han påpegede, hvad han opfattede som en forskel i historisk modenhed mellem Øst og Vest.

Denne oprindelige nuancering blev imidlertid ved sin reaktualisering kraftigt udfordret på sin anvendelighed. Af flere grunde. Det perifere Vest, set i forhold til den verdenshistoriske begivenhed, som den russiske revolution blev anset for at være, kunne nemlig fremvise nye eksempler på politisk originalitet. Derimod syntes det centrale Øst at have elimineret den sidste rest af politisk virksomhed og kaldte det socialisme, efterhånden som Trotsky og Bucharin og andre fra den gamle revolutionsgarde forsvandt fra scenen.

Aktionsenhed i Frankrig og Italien

I august 1934 indgik de to italienske eksilpartier PCd'I og det socialistiske PSI en pagt om actionsenhed⁴. Begge partier havde dog måttet flytte deres respektive hovedkvarterer til Paris; og de havde kun ringe fodfæste i et Italien, hvor Mussolinis regime solede sig i en folkelig opbakning som på intet tidspunkt tidligere. Større succes fik en tilsvarende pagt i Frankrig mellem det kommunistiske PCF og det socialistiske SFIO, der var blevet indgået allerede måneden forinden⁵.

Disse initiativer var dog ikke uden videre egne påhit men udløbere af de nye signaler, der kom fra Moskva. Her var Komintern, efter flere års pause siden den sidste verdenskongres, begyndt at forberede den syvende i rækken. Den sjette lå seks år tilbage, og fascismen og krigstruslen var imellemtiden blevet så meget mere alvorlig, at en revision af tesaerne nu mentes nødvendig. Internationalens bulgarske præsident Dimitrov havde indset dette og forsøgte hen på sommeren '34 at genlancere den gamle

Lenin taler i Kreml med de italienske delegerede på Kominterns 2. kongres. (ABA)

parole om enhedsfront, ikke offentligt men i et internt papir. Hovedspørgsmålet var holdningen til socialdemokratiet: var det således korrekt at klassificere dette som udtryk for socialfascisme; og var det ikke mere perspektivrigt at vende tilbage til »enhedsfront« og give alliancepolitikken et bredere indhold, så at det ikke handlede om »nedefra« at demaskere aktionspartnerens påståede forræderi mod klassen, sådan som det i det væsentlige havde været tilfældet i 20'erne.

Men typisk for den pluralistiske situation, som de vesteuropæiske kommunister opererede i, igangsatte selv den mindste taktisk-strategiske åbning i Moskva en kæde af handlinger, hvis konsekvenser snart førte hinsides de nye, udvidede rammer. Allerede den 9. oktober 1934 lagde PCF's Maurice Thorez på et møde i den socialistiske-kommunistiske koordinationskomité op til en parole om en egentlig folkefront, der desuden appellerede til det radikale midterparti, hvis Herriot endog var minister i den siddende højreregering under Flandin. At de franske kom-

munister på dette punkt overskred den begyndende nytænkning i Internationalens regi, fremgik af, at Thorez kort efter fik det råd af en fremtrædende repræsentant for et »broderparti« at opgive enhver idé om folkefront. Denne repræsentant var efter al sandsynlighed ingen ringere end Togliatti, der foruden at være PCd'I's ubestridte leder også var nr. 2 og lige under Dimitrov i Kominterns nomenklatur⁷.

Det lykkedes dog de franske kommunister at få deres linje anerkendt af Kominterns eksekutivkomité's præsidium inden årets udgang. Men denne accept betød imidlertid ikke, at »folkefront« uden videre gled ind i Internationalens sprogbrug. Dertil var der flere grunde. For det første blev den i Frankrig først hen i juli 1935 omsat i praktisk politik efter måneder med diskussioner og uenigheder mellem og internt i de implicerede partier og organisationer. Og for det andet syntes det stive Kominternapparat slet ikke gearret til at opfange de impulser, der udgik fra et politisk meget mobilt Frankrig. Det syntes altfor langsommeligt, hvis ikke ligefrem uvilligt til yderligere at ændre på de fornyelser, der allerede havde været igennem en lang modningsperiode.

Det var dog ikke første gang, at vesteuropæiske kommunister vovede sig længere ud, end der egentlig var rygdækning for. Italienerne var således allerede i 1924 i kølvandet på den såkaldte Matteottikrise, dvs. fascisternes drab på den socialistiske deputeret Giacomo Matteotti, der nær havde kostet Mussolini magten, indgået i et tættere politisk samarbejde med de øvrige antifascistiske partier; PCd'I trak sig dog hurtigt ud af denne konstitutionelle opposition, da der ikke kunne opnåes bred tilslutning til et fælles minimumsprogram, og med det resultat, at regimet overlevede og uhindret kunne indlede sit diktatur.

I sin hovedtale på Kominterns VII kongres (25. juli-20. august 1935) gik Dimitrov ikke længere end til at acceptere enhedsfront med socialdemokraterne i det øjemed via et »fælles sprog« med de store masser at bryde »den revolutionære avantgardes isolation«⁸. Togliatti fastholdt ligeledes temaet enhedsfront i sin tale om imperialisternes krigsforberedelser og Internationalens opgaver, kongressens næstvigtigste; der var heller ingen henvisninger til hans eget partis erfaringer under Matteottikrisen, hvilke der i øvrigt var i mange af hans taler fra efter krigen⁹. Og i det omfang det nyeste franske eksperiment blev omtalt, var det ikke under betegnelsen folkefront; fremhævet blev i stedet Frankrigs revolutionære traditioner fra Robespierres jakobinisme over Pariserkommunen og frem til det seneste opsving, om hvilket det hed afslutningsvis, at for at undgå en gentagelse af fx Kommunens nederlag, »er det nødvendigt at have ar-

bejdernes, bøndernes og de småborgerlige massers, altså det franske folks støtte:«¹⁰

Togliatti i Spanien

En af de konklusioner, som det ligger lige for at drage af Togliattis indlæg er, at nytænkningen mere handlede om at forsvare Sovjetunionen mod den kombinerede krigs- og fascismetrussel end om at give de øvrige kommunistpartier et større råderum i deres respektive nationale sammenhænge. Det indtryk blev understreget af, at mordet på Leningradkommunisternes meget populære leder Kirov, 1. december 1934, havde givet Stalin en undskyldning for at indlede sin terror mod »de indre fjender«; og ingen kunne vide sig sikre på ikke at tilhøre denne tvivlsomme kategori, når selv en italiensk immigrant, der arbejdede på en ostefabrik og forsøgte at introducere sit hjemlands gorgonzola, anklagedes for sabotage, da de første, uundgåelige blågrønne årer blev synlige¹¹. Men det vil være forkert kun at hælde til en sådan ensidig udlægning, i hvert fald i den udstrækning Togliatti var blandt dem, der ikke blot var med til på højeste plan at formulere den nye linje, men som også søgte at

14. april 1931, den spanske republik bliver proklameret. (ABA)

omsætte den i praksis, da han i sin egenskab af Kominterns udsending engagerede sig direkte i det spanske kommunistparti, PCE's rolle under den spanske republiks borgerkrig mod de fascistiske oprørsgeneraler.

De spanske kommunister, det socialistiske PSOE og en række republikanske partigrupper havde i januar 1936 dannet en egentlig folkefront, hvortil anarkister og borgerlige grupper senere sluttede sig, og som viste sig stærk nok til at yde modstand endnu tre år mod en militært overlegen modstander. Og at dømme efter en længere artikel af Togliatti fra oktober samme år, bakkede denne eksperimentet op og læste den flydende og eksplosive spanske situation efter en model, der måtte forekomme at bygge på en meget bred fortolkning af resultaterne af VII verdenskongres, omend den aldrig af Togliatti selv opfattedes som værende for bred. Mens Togliatti blot lidt over et år tidligere indtrængende talte om enhedsfront, var dette tema nu ændret til »folkefront«.

Overskridelse eller ej. Selvom Togliatti gjorde en imponerende karriere i Moskva og i alle henseender var i stand til at gebærde sig i disse omgivelser, var engagementet i Spanien uden tvivl en kærkommen anledning til at komme lidt væk fra det hede klima af gensidig mistænkeliggørelse. Under alle omstændigheder viser artiklen om »de særlige træk ved den spanske revolution« en intellektuel smidighed, som det var vanskeligt for ikke at sige umuligt at genfinde i kongresindlægget. Således bemærker man tilstedeværelsen af et vokabular, der specielt for den italienske kommunismes vedkommende er mættet med fremtid.

Den spanske republik kunne ikke, ifølge den italienske leder, defineres som et »arbejdernes og bøndernes demokratiske diktatur«¹². En sådan bestemmelse ville, hvilket Togliatti opportunt ikke nævnte, placere republikken inden for rammerne af en snævrere enhedsfronts målsætning. På den anden side kunne eksperimentet, trods sine brede næsten konstitutionelle sammensætning, heller ikke klassificeres som eksempel på en »borgerlig demokratisk republik af den gængse type«¹³. Togliatti påpegede en række forhold, der udelukkede en definition i den retning. For det første stod landet midt i en borgerkrig, hvori arbejderklassen havde tilføjet sig en »ledende rolle«; dvs. det spanske demokrati viste ud over den rent borgerlige horisont, og i dette perspektiv havde den yderligere udsigt til succes, fordi op imod en sjettedel af jorden allerede var socialistisk, og fordi det var indstillet på at fjerne »den materielle basis for fascismen«, som i nogle kapitalistiske lande allerede havde rendt det borgerlige demokrati over ende. Denne sidste situation kendte Togliatti fra Italien, hvis skrøbelige demokrati intet kunne eller ville stille op over for den fa-

scistiske terror. Det spanske demokrati var derfor hverken et demokratisk diktatur eller et borgerligt demokrati men derimod et »demokrati af en ny type«¹⁴.

Der kan fremføres flere grunde til, at det forekommer relevant at vende tilbage til dette problemfelt midt i trediverne i forbindelse med en diskussion af det langt senere eurokommunistiske fænomen. Togliatti, Kominternlederen, der samtidig havde styrke nok til efter krigen at gøre PCI (som det hed efter Kominterns opløsning i '43) til Vesteuropas største kommunistiske parti, var den centrale, hvis ikke ligefrem den mest centrale skikkelse i formuleringen af dette felt i dets fulde spændvidde. Som få eller ingen andre på dette tidspunkt forstod Togliatti at bevæge sig uhindret mellem »det dobbelte perspektiv«s to poler, og han gjorde det i en sådan grad, at der i ham nedfældedes en politisk-kulturel personlighedstruktur, der skulle præge den følgende generation af italienske kommunister. Skæringsårene 1935-36 blev en vigtig reference i en selvforståelse, der byggede på linjen fra 30rnes VII verdenskongres og folkefront og frem til Berlinguers »historiske kompromis«¹⁵ og forsøg på i begyndelsen af 70erne ligeledes at gribe styrende ind i et dynamisk sæt af begivenheder.

Man taler om Togliattis »tvesind«, dvs. på den ene side hans totale accept af stalinismen og af dens excesser i Øst og på den anden side hans lige så utvetydige accept af den demokratiske vej i Vest. Togliatti havde et stort medansvar, da Komintern opløste det polske parti og overlod resten til det hemmelige politi; men han var desuden klar over, at disse metoder ikke kunne overføres til Vest. I overensstemmelse med en dybereliggende historiefilosofi ansås Øst allerede for socialistisk og derfor i alle henseender udviklingsmæssigt forud for Vest, hvis *demokrati* omvendt var at opfatte dels som en socialisme i kim og dels som et instrument til at frigøre disse kimelementer.

Konstitutionalismen, 1944-48

PCI og koalitionsregeringerne

I marts '44 vendte Togliatti tilbage til Italien efter atten års eksil. Krigslykken var vendt. Det fascistiske regime var året forinden væltet ved et statskup, iværksat af kongen Vittorio Emanuele III; og en ny regering under ledelse af den tidligere hærchef Badoglio var blevet udnævnt. Denne overgang var ikke et resultat af en folkeopstand men netop en be-

hændig manøvre fra kongens side i den hensigt at bane vejen for en separatfred med de allierede, der kunne sikre det kompromitterede monarkis fremtid i Italien. Den kommunistiske leder stod således over for en regering uden folkelig opbakning og et lederlag, der mente det muligt at vende tilbage til det før-fascistiske demokrati. Men ikke nok med det. En antifascistisk bevægelse havde i mellemtiden vokset sig stærk og markeret sig på to fronter. I Norditalien, hvor det var lykkedes Mussolini med tysk støtte at etablere en marionetrepublik, havde der udviklet sig en egentlig modstandsbevægelse med en kommunistisk dominans; mens man i det allerede befriede *Sydrige* var mere optaget af spørgsmålene vedrørende opbygningen af de nye partier og vedrørende disse partiers rolle i forhold til den nye centralmagt, hvis indhold og grundlag endnu ikke var klarlagt.

Filosoffen, den liberale partipolitiker Benedetto Croce, der havde gennemlevet regimet som kulturel dissident, noterede i begyndelsen af april '44 i sin dagbog, at der var indtrådt »en uforudset forandring på den politiske scene«¹⁶. Hvad han hentydede til, var mere præcist det udspil, som »en vis Togliatti« var kommet med, da denne opfordrede sit eget parti til at samarbejde med Badoglio. Baggrunden var, at Sovjetunionen til angloamerikanernes overraskelse havde anerkendt den italienske regering. Togliatti fik da også tilslutning til sit initiativ på et møde i partiets Nationalråd, afholdt i Napoli. Han tvang dermed de øvrige og hidtil, hvad dette konstitutionelle spørgsmål angik, meget tilbageholdende antifascistiske partier til et lignende træk. Følgen blev, at man midlertidigt måtte udsætte en definitiv stillingstagen til, om Italien skulle forblive et monarki.

Med sit initiativ fik Togliatti placeret PCI centralt i det politiske spil. Konfrontation blev erstattet med alliancer. Erfaringerne fra Spanien var uden tvivl af meget stor betydning. I lighed med dette fortilfælde befandt også Italien sig i en borgerkrig, der stillede krav om en bredere national samling. Ganske vist var udsigterne anderledes; men netop dette forhold gjorde, at »det nye demokrati«, som Togliatti så konturerne af fra sin observationspost i Barcelona, men som aldrig dér fik lov til at blomstre, nu skulle have fået bedre vækstbetingelser. Disse forventninger forklarede kommunisternes deltagelse i den umiddelbare efterkrigstids forskellige koalitionsregeringer omkring de tre store partier, foruden PCI også socialisterne og De Gasperis kristelige demokrater, der hver for sig havde en betydelig folkelig forankring.

På et møde i partiets direktion i april '47 udtalte Togliatti følgende og

med et ordvalg, der var taget med fra 30'ernes nybrud: »... vores folkefrontspolitik til fordel for den nationale enhed og samarbejdet med alle de kræfter, der ønsker at bidrage til landets genopbygning ... er egentlig en klassealliancepolitik... Men det ville være en ulykke, hvis denne politik fik os til at glemme de generelle love, som samfundet og kampen mellem klasserne udvikler sig efter..., (og at) et samfund som vores er et kapitalistisk samfund i opløsning...«¹⁷. Analysen og strategien, som den kan læses ud af denne passage, var næppe til at tage fejl af. Historien havde afsagt sin dom over »det kapitalistiske samfund«. Den nationale enheds politik med arbejderklassen og dets avantgardeparti i en ledende rolle var i denne henseende at betragte som en politisk formidling af den i historien indbyggede retning.

Styrkeforholdene pegede dog i en anden retning. Netop på den sidste dag i samme april måned holdt konseilspræsident De Gasperi på et ministermøde med deltagelse også af arbejderpartiernes ministre sin berømte tale om »det fjerde parti«. Dette parti var til forskel fra de tre folkepartier et parti uden mange vælgere, men det var ikke desto mindre, ifølge den kristeligdemokratiske regeringsleder, i stand til at forpurre ethvert initiativ, øge priserne og fremme kapitalflugten. Efter tidligere på året at have været i Washington for at forhandle om amerikanske kreditter inden for rammerne af *the European Recovery Program* var De Gasperi nu kommet til den konklusion, at en regering uden repræsentanter for »dem, der disponerer over pengene og den økonomiske magt«¹⁸ ikke længere var mulig.

Kort efter blev PCI og PSI smidt ud af regeringen. Togliatti var af den opfattelse, at *Democrazia Cristiana* kun internt i en national enheds blok ville kunne formidle de arbejdende klassers interesser med de ejende klassers, og demonstrerede på denne måde, at han undervurderede det nye i efterkrigstidssituationen, nemlig det forhold at den kolde krig efterhånden skulle gøre det katolske parti til USA's foretrukne partner i den italienske sammenhæng og umuliggøre opbygningen af det nye, progressive demokrati, som den republikanske forfatning af 1947-48 ellers lagde op til.

Planlægningens fallit

Den konsociative samarbejdsmodel, som PCI's ledere forventede ville give partiet fornyet styrke, førte tværtimod til dets svækkelse, hvilket et par eksempler vil kunne belyse. Partiet måtte således acceptere, at regeringen ophævede det gældende forbud mod afskedigelser, der ellers havde sikret mod forøgelsen af en i forvejen høj arbejdsløshed. »Det fjerde

parti«s argumenter lod sig ikke skjule, når det kommunistisk dominerede CGIL-fagforbunds leder Giuseppe Di Vittorio på et møde i partiets direktion indrømmede, at forholdet mellem antallet af ansatte i en virksomhed og denne virksomheds produktivitet ikke var gunstigt for det afkast, der alene ville kunne sikre virksomheden mod lukning. Der var dog røster blandt direktionens medlemmer (fx den tidligere partisanleder og *hardliner* Pietro Secchia), der talte for nødvendigheden af at »mobilisere masserne og partiet imod industriledernes manøvre«. Disse var dog i mindretal, og afmagten blev tydeligt formuleret i Luigi Longos, den senere generalsekretærs slutbemærkninger: »Hvis afskedigelserne skal finde sted, må det ikke se ud som om, det var os, der ønskede dem«¹⁹.

Kommunisterne havde intet alternativforslag til dette liberalistiske træk ved den økonomiske politik, som Luigi Einaudi havde et stort ansvar for i sin egenskab af direktør for Banca d'Italia, og siden som budgetminister. Nationaliseringer gjorde det ikke uden videre ud for et sådant alternativ, eftersom store dele af italiensk erhvervsliv siden fascistens krisepolitik i begyndelsen af 30'erne allerede var nationaliseret igennem det statslige holdingselskab IRI. Overhovedet havde PCI ingen klar holdning til dette spørgsmål, fx når det konkret handlede om landets største private virksomhed FIAT²⁰. Ligeledes kom den kommunistiske finansminister Mauro Scoccimarro til kort, da han med et forslag om pengeombytning ønskede at fremme et element af planlægning. Men idéen vandt ikke tilslutning og faldt i realiteten i januar 1946, da det blev udsat på ubestemt tid. Mariuccia Salvati konkluderer i sin gennemdokumenterede bog om baggrunden for det kristeligt-demokratiske magtmopolns oprindelse i disse første efterkrigstidsår: »Med pengeombytningens udsættelse, der i venstrepartiernes program altfor dogmatisk identificeredes med en formuebeskatning, brister de sidste illusioner om at ramme de af krigen begunstigede og ulovligt akkumulerede rigdomme og dernæst fordele genopbygningens omkostninger ved at øge de ekstraordinære skatteindtægter«²¹.

Den nationale solidaritets regeringer, 1976-79

Det historiske kompromis

»Det varme efterår« '69 udløste for Italiens vedkommende en mere end tiårig ustabilitet, der ramte alle niveauer i samfundet. Til sammenligning overvandt fx det gaullistiske Frankrig meget hurtigt det skisma, som det

Medlemmer af centralkomiteen for PCI til fest for »l'Unità« i Rom 1948. Begivenheden blev samtidig en markering af Togliattis tilbagevenden til partiaktiviteterne efter et attentat mod ham. I forreste række til venstre ses Enrico Berlinguer, og med hånden hævet i bageste række Luigi Longo. (PCI'81 Almanacco del 60')

parisiske maj fremkaldte. Det var Enrico Berlinguers PCI, der politisk høstede fordelene af den almene venstredrejning også blandt betydelige dele af mellemlagene²². Lokalvalgene i 1975 gav partiet en hidtil uset fremgang, hvilket gjorde det i stand til at bemægtige sig borgmesterposten i så vigtige storbyer som Torino og Rom, dvs. uden for de mellemitalienske kommuner og regioner, hvor det havde stået stærkest siden krigen. Året efter bragte det landspolitiske valg partiet op på over 34% af stemmerne; kun nogle få procent adskilte det fra DC, der dog fortsat sad på det relative flertal.

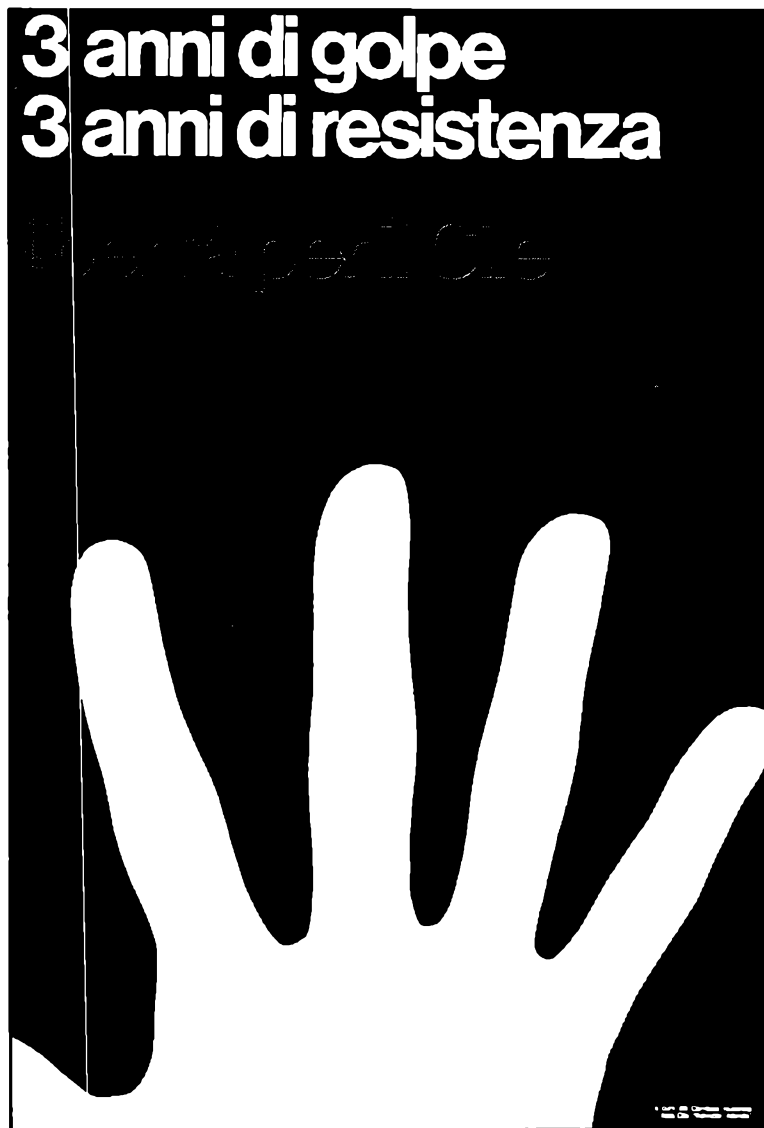
Hvad der afgørende bidrog til den kommunistiske bølge, var Berlinguers succesparole om »det historiske kompromis« med først og fremmest DC. Den på én gang beroligede og varslede noget nyt. Udspillet var PCI's svar på 70ernes dybe sociale og økonomiske krise i det italienske

samfund. Når man analyserer dette temas tilblivelse, er man tilbøjelig til at hæfte sig ved de dramatiske erfaringer, som Chiles venstrekræfter gjorde, da militæret støttede af USA væltede Salvador Allende ved et blodigt kup i '73. At disse begivenheder spillede en væsentlig rolle for udformningen af den nye parole, understregede Berlinguer selv i en række artikler i partitidsskriftet »Rinascita« fra september-oktober samme år. Den følgeslutning han måtte drage af den chilenske tragedie var, at det ikke var lykkedes Allende at forhindre en højredrejning blandt Eduardo Freys kristelige demokrater og dermed undgå et fatalt brud mellem arbejderklasse og mellemlag²³.

Men fokuserede man kun på de uomtvistelige impulser fra Sydamerika, ville man overse, at parolen havde dybe rødder i PCI's egen politiske kultur. Ja, det var overhovedet denne kultur, der gjorde, at Chilebegivenhederne blev læst, som de blev. Allerede nogle måneder inden general Pinochets kup havde ledende PCI-politikere og intellektuelle beskæftiget sig med »det kristeligt demokratiske spørgsmål«. Således Gerardo Chiaromonte: »I et land, der som vort først sent har opnået sin nationale enhed, og som har gjort sine tragiske erfaringer med fascismen og det militære nederlag, men som også har indledt en ny kurs med det eksempel på enhed, som Modstandsbevægelsen var; i et sådant land mener vi ikke, det er muligt at regere på et demokratisk grundlag, hvis det er splittet i to mere eller mindre ens dele. Og vi er overbevist om, at det er i arbejderklassens interesse så vidt det er ladsiggjort at erobre, fastholde og forstærke, som Togliatti sagde, den højeste grad af 'moralisk og politisk enhed i nationen, på basis af kravet om en dyb social og politisk fornyelse'«²⁴.

Umiddelbart var denne passage en oversættelse af tredivernes og fyrrernes strategiske linje til »det historiske kompromis«' årti, i det omfang forestillingen om den nationale enhed og arbejderklassens ledende rolle var et væsentligt indhold. Og hos andre fremtrædende eksponenter for nægtede det tredjeinternationalistiske dobbeltperspektiv, alias Togliattis berømte »vesind«, sig heller ikke. I indledningen til antologien *Il compromesso storico* opstillede den daværende leder af partiskolen i Frattochie uden for Rom, Luciano Gruppi, to idealtypiske former for kompromis og direkte med henvisning til Lenin: »Der er det kompromis, der rammer arbejderklassens politiske og ideale selvstændighed, og som underordner den under borgerskabets hegemoni. Dette skal afvises. Heroverfor er der det kompromis, der tillader arbejderbevægelsen i fuld selvstændighed at virkeliggøre bestemte alliancer, at flytte styrkeforholdene

til egen fordel og at rette forskellige bevægelser mod et fælles mål, det politiske og sociale fremskridt. Dette sidste er et nødvendigt og korrekt revolutionært kompromis«²⁵.

PCI-valgplakat fra 1976, en appel om ikke at glemme kuppet i Chile, der fandt sted i 1973. (PCI'81 Almanacco del 60')

Endnu op igennem 70erne fastholdt Berlinguer en positiv vurdering af den realiserede socialisme. I Sovjetunionen fandt han et kollektivt ejerskab til produktionsmidlerne, altså et samfund, der havde elimineret de udbytende klasser. De for marxismen karakteristiske principper for menneskets emancipation havde her ført »til udviklingen af økonomier og samfundsmæssige betingelser og overhovedet til et generelt civilt og moralsk klima, der i det væsentlige lå over, hvad Vesten kunne byde på«²⁶. Denne udtalelse faldt flere år efter Praginvasjonen (som PCI i øvrigt skarpt fordømte). Og i denne henseende adskilte Berlinguers holdning sig ikke meget fra fx Togliattis tilsvarende reaktion oven på Khrusjtjovs afsløringer i 1956 af Stalins rædselsregimente. I et berømt interview i forfatteren Alberto Moravias tidsskrift »Nuovi Argomenti« anså Togliatti fortsat sovjetsystemet for at være langt mere demokratisk end et hvilket som helst traditionelt demokrati: »Man må erkende, at der ikke alene findes en samfundsmæssig homogenitet, hvilket skyldes de kapitalistiske klassers forsvinden, at der ikke alene findes en politisk homogenitet, der giver sig udtryk i alliancen mellem arbejdere og bønder, men også en enhed i det civile liv og i den politiske ledelse, som er ukendt og måske heller ikke forstået her i den »vestlige« verden«²⁷.

Opslidningen

Det var med denne ballast, at PCI's politiske klasse læste de sociale behov, som den massive vælgeropbakning i midten af 70erne gav udtryk for. Og det var med denne ballast, at partiet rustede sig til at udnytte det regeringsansvar, som det påtog sig uden at sidde i selve regeringen, da det støttede de to Andreottiministerier i årene 1976-79, dvs. i »den nationale solidaritet«s periode. Pietro Ingrao, eksponenten for partiets interne venstrefløj, blev deputeretkammerets præsident og beklædte således republikkens konstitutionelt set tredjevigtigste post efter præsidenten og senatets formand; og denne udnævnelse var ikke bare en teknisk men i allerhøjeste grad en politisk løsning, hvilket også konseilpræsident Andreotti noterede i sin dagbog²⁸.

Ingrao selv er i en nyligt udgivet interviewbog vendt tilbage til sine erfaringer fra dengang. Heri forklarer han baggrunden for sit ja til at påtage sig dette formandshverv. Det institutionelle spørgsmål var, hævder han, modnet i ham, efterhånden som partiets nye styrke også skulle omsættes i beslutninger. Parlamentet var i denne forbindelse netop den centrale institution; og det havde DC misrøgtet og opsplittet i mange for-

skellige og indbyrdes usammenhængende instanser, hvilket efter hans opfattelse blot begunstigede »decisionisme« eller dekretvælde. Hvad Ingrao indså nødvendigheden af var, hvad man med et webersk farvet udtryk kunne kalde en parlamentarisering af beslutningsprocedurerne. Konkret udmøntede dette sig i et forsøg på at placere parlamentet som det offentlige rum, det var eller burde være, i et tættere net af relationer til de stående udvalg samt til regeringen og de regionale forsamlinger.

Men det var »desperate anstrengelser« – indrømmes det åbentlyst i dag – uden udsigt til synlige forbedringer. Og bedre blev det ikke, da Ingrao opdagede, at hans eget partis top samtidig førte en mere direkte korridorpolitik med regeringslederen uden om parlamentet. Han anså det for »en alvorlig fejl« på denne måde at skabe »et kredsløb for sig«, eftersom »vi var fortabte«, hvis »selve behovet for beslutning ikke fik et reelt svar« og partiet i stedet lukkede sig inde i magtens sjældent oplyste forgreninger²⁹. Hvad dette sidste punkt angik havde kommunisterne alligevel ikke den realpolitiske erfaring som deres modspillere. I årene umiddelbart efter fascismens fald havde den nationale enheds politik bedre betingelser, i det omfang både PCI og DC i overvejende grad var bevægelsespartier eller hver især stærkt ideologiske partier og netop endnu ikke statsbærende partier. Denne politik kunne have sin berettigelse i en endnu flydende kamp om legitimation og position; men at gentage den på et tidspunkt, hvor DC befandt sig i en klar regimefase, var politisk uholdbart.

Grundlæggende formåede »det historiske kompromis« ikke at indfri de forventninger til et bedre Italien, som strategiens historiefilosofiske fundament opstillede. Det eftertragtede *sorpasso* indtrådte ikke, dvs. PCI overhalede ikke DC, eftersom det ikke var i stand til at frigøre sig fra realpolitikens molekylære kooptationsteknik og således undgå den identifikation mellem stat og parti, som i forvejen var det katolske partis væsenstræk og en ikke ringe årsag til det politiske livs degenerering. Hvad dette sidste punkt angik, repræsenterede den realiserede socialismes et-partistat heller intet alternativ. Også i andre henseender tegnede der sig sammenfald med DC, hvor forskel var påkrævet. Således adskilte den kommunistiske sprogbrug sig ikke på vigtige punkter fra de ligeledes ideologisk fortættede gloser, man kunne finde hos fx den fremtrædende kristelige demokrat Aldo Moro. Denne tilhørte den fløj af det katolske parti, der var mest disponibel over for Berlinguers parti. I en karakteristik af sit parti fremhævede Moro netop dets folkelige, demokratiske og antifascistiske træk³⁰, ikke ulig hvad man kunne høre i Togliattis mange taler om PCI.

Den opslidning, som Ingrao mente at kunne forudse, viste sig snart. Ganske vist nærrede Berlinguer stor tiltro til PCI's styrke, når han eksempelvis over for en forsamling kommunistiske arbejdere i Lombardiet gjorde gældende, at »de herskende klasser« nu var svækket så meget, at de ikke længere kunne påtvinge arbejderklassen ofre på samme måde, som man havde været vant til det i de repressive 50'ere; og skulle der gøres ofre, så »skal de spørge os om det«³¹. Og ofre blev der gjort. Om de så var påtvunget eller bedt om, kan det umiddelbart være vanskeligt at afgøre. Under alle omstændigheder lancerede Berlinguer sin *austerità*-politik, dvs. opfordring til løntilbageholdenhed som middel til at løse den dybe økonomiske krise, landet var havnet i. Giorgio Amendola, en af partiets markante traditionsbærere, udtrykte det på følgende måde: »PCI har endnu engang demonstreret sin nationale ansvarfølelse«³². Linjen blev også snart fagforeningernes officielle politik.

Berlinguer så frem til »en mere retfærdig og mere rationel opbygning af hele økonomiens og samfundets struktur«³³. Senere og mere realistiske vurderinger af den nationale solidaritets politik gik i en anden retning. Den nævnte Gerardo Chiaromonte måtte eksempelvis konkludere, at partiet ikke havde kraft nok til i den byttehandel, som det historiske kompromis også lagde op til, at få modydelse for sin støtte til den førte deflatoriske økonomiske politik³⁴.

Konklusion

I det omfang de her fremførte elementer er relevante for en diskussion af eurokommunismen, vil der ikke være meget belæg for det synspunkt, at fænomenet repræsenterer et afgørende brud med traditionen, en »tredje vej« mellem den realiserede socialisme og socialdemokratismen. Men når det alligevel i almindelighed har været opfattet som et sådant brud, har dette nok mere at skaffe med en vis europæisk opinion, der berettiget ønskede strategiske ændringer, men som måske ikke var villig til kritisk at gennemtænke det arvegods fra den kommunistiske internationalisme, der slæbtes med. Men derfra og så til at hævde, at eurokommunismen blot var en gentagelse af gamle dogmatiske skemaer, er der langt. I den udformning, som Berlinguer gav eller måtte give den italienske kommunisme, presseses paradigmet til sit yderste og blotlagde sin egen apori og historicitet.

De italienske kommunister har altid fremhævet deres anderledeshed og deres høje moralske idealitet, og ikke med urette. Og det forklarer

uden tvivl den opmærksomhed, de har fået også uden for Italiens grænser. Men skal man forstå, at projektet alligevel kulde sejle og ikke affødte et nyt opsving, er der en første umiddelbar forklaring at hente i det forhold, at PCI stod over for et økonomisk *establishment* og et DC, der ikke var indstillet på at fremme dannelsen af et stort reformparti i Italien. En anden og nok så vigtig forklaring må tilskrives PCI's mangel på en adækvat reformkultur. Det kommunistiske lederlag stod med en beundringsværdig idé men med et forældet begrebsapparat, der måtte bryde sammen, fordi partiets etisk-politiske forventningshorisont blev begrundet i ikke-moralske og falsificerbare elementer. Øverst fandt man det historiefilosofiske udsagn om, at historien allerede havde afsagt sin dom over det borgerlige samfund, og at Sovjetunionen var garanten for, at denne dom også ville få universel gyldighed; i PCI's tesar fra XV partikongres i 1979 hed det fortsat, at »Oktoberrevolutionen og opbygningen af nye samfund i Rusland og sidenhen også i andre lande har betydet et historisk brud med det imperialistiske system og med den kapitalistiske udbytning, ligesom disse begivenheder har givet impulser til nationale og sociale revolutioner«. Og af denne præmis afledtes derpå en strategi (den nationale enheds politik) og endelig en praksis (fx tilbageholdenhedspolitikken).

Da kommunisterne fra og med slutningen af 70'erne måtte træde ud af regeringens parlamentariske flertal, havde de strategiske og praktiske niveauer hver især udtømt deres muligheder. Og da Polens kommunistiske regering gennemførte sine overgreb på »Solidaritet« var det ikke længere muligt, heller ikke for de italienske kommunister, at opretholde myten om den russiske models overlegenhed. I et partidokument hed det nu ganske klart og utvetydigt: »Man må tage til efterretning, at også den fase i socialismens udvikling, der tog sin begyndelse med Oktoberrevolutionen har mistet sin drivende kraft«³⁵. Dermed havde eurokommunismens strategiske og praktiske niveauer også måttet give afkald på deres historiefilosofiske begrundelse. Og PCI kunne indlede sin lange forvandlelingsproces op igennem firserne, der foreløbig kulminerede med kongressen i februar 1991, da PCI ændrede sin navn til PDS og samtidig blev splittet, da en udbrydergruppe dannede Rifondazione Comunista. Konsekvensen heraf er det endnu for tidligt at sige noget entydigt om.

Noter

1. F. Claudin, *Eurokommunisme og socialismo*, Oslo-Århus 1978, p.5. For en velskrevet og veldokumenteret præsentation, se også K. Moltke, *Eurokommunismen. Historiske forudsætninger, den aktuelle situation og fremtidsperspektivet*, København 1977. Nærværende

- fremstilling følger den kritiske forskningsstrategi hos L. Paggi & M. D'Angelillo, *I comunisti italiani e il riformismo*, Torino 1986. Førstnævnte er en af Italiens største kendere af Antonio Gramsci, jf. L. Paggi, *Antonio Gramsci e il moderno principe*, Roma 1970; *ibid.*, *Le strategie del potere in Gramsci*, Roma 1984. Gramsci har på godt og ondt været et væsenslem i de italienske kommunisters selvforståelse; af denne findes senest på dansk *Fængselsoptegnelser. I-II* (i udvalg, oversættelse og kommentar ved Gert Sørensen), København 1991.
2. VI. Lenin, *Radikalismen – kommunismens børnesygdom* (1920), optrykt i Lenin, *Valda verk III*, Stockholm 1975, pp.304-05.
  3. E. Ragonieri, *La Terza Internazionale e il Partito Comunista Italiano*, Torino 1978, pp.315-35.
  4. Dokumentet findes optrykt i F. De Felice, *Fascismo Democrazia Fronte popolare. Il movimento comunista alla svolta del VII Congresso dell'Internazionale*, Bari 1973, pp.276-78.
  5. Dokumentet findes optrykt i *ibid.* pp.273-75.
  6. Dimitrovs notat findes optrykt i *ibid.* pp.270-72.
  7. M. Hajek, *Storia dell'Internazionale comunista (1921-1935). La politica del fronte unico* (forord E. Ragonieri), (1969) Roma 1972, p.273.
  8. Dimitrovs tale findes optrykt i De Felice, *Fascismo Democrazia Fronte popolare...*, op.cit. pp.165-66.
  9. P. Togliatti, *Attualità del pensiero e dell'azione di Gramsci* (1957), optrykt i Togliatti, *Gramsci* (a cura di E. Ragonieri), Roma 1967, p.130.
  10. P. Togliatti, *La preparazione di una nuova guerra mondiale da parte degli imperialisti e i compiti dell'Internazionale comunista* (tale ved KJ's VII Kongres, afholdt på fransk), optrykt i Togliatti, *Opere 3.2. 1929-1935* (a cura di E. Ragonieri), Roma 1973 p.804.
  11. G. Corbi, *Togliatti a Mosca. Storia di un »legame di ferro«*, Milano 1991, p.171. Om Togliattis Kominternaktiviteter, se også P. Spriano, *Il compagno Ercoli. Togliatti segretario dell'Internazionale*, Roma 1980.
  12. P. Togliatti, *Sulle particolarità della rivoluzione spagnola*, i »Il Grido del Popolo« (24.10.1936) og i en fransk version i »Correspondance Internationale« (24.10.1936); artiklen blev desuden udgivet i separatbind på fransk og tysk; genoptrykt i Togliatti, *Opere 4.1. 1935-1944* (a cura di F. Andreucci e P. Spriano), Roma 1979, p.151.
  13. *Ibid.*p.152
  14. *Ibid.*
  15. Interview med Lucio Lombardo Radice, i *Eurocommunism. Its roots and future in Italy and elsewhere* (ed. G.R. Urban), London 1978, pp.33-34
  16. B. Croce, *Quando l'Italia era tagliata in due. Estratto di un diario* (2. april 1944), optrykt i Croce, *Scritti e discorsi politici (1943-1947). vol. I*, Bari (1963) 1973, p.289
  17. Togliatti, indlæg, jf. Archivio Partito Comunista (Direzione, mødedag 18.4.1947), citeret efter P. Di Loreto, *Togliatti e la »doppiezza«*. *Il PCI tra democrazia e insurrezione 1944-49*, Bologna 1991, pp.164-65; bogen er meget rig på arkivmateriale også vedrørende politimyndighedernes overvågning af PCI's aktiviteter i den nævnte periode.
  18. A. De Gasperi (indlæg på ministerrådsmøde, 30.4.1947), citeret efter *ibid.*p.144; PCI afviste i øvrigt, at Italien skulle modtage Marshallhjælp.
  19. G. Di Vittorio, P. Secchia, L. Longo, jf. APC (Direzione, mødedag 14.1.1946), citeret efter *ibid.* pp.10304.
  20. Togliatti et altri, jf. APC (Direzione del Nord Italia, mødedag 5.8.1945), citeret efter *ibid.*p.156-57. Se også om nationaliseringsspørgsmålet M. Salvati, *Stato e industria nella ricostruzione. Alle origini del potere democristiano (1944/1949)*, Milano 1982, pp.195-97.

21. M. Salvati, *Stato e industria...*, op.cit. pp.200-01.
22. P. Ingrao, *Le cose impossibili. Un'autobiografia raccontata e discussa con Nicola Tranfaglia*, Roma 1990, p.169.
23. E. Berlinguer, *Riflessioni sull'Italia dopo i fatti del Cile*, i »Rinascita« (28.9.&5.10&12.10.1973). Se også K.Moltke, *Eurokommunismen...*, op.cit.p.60; lægger stor vægt på betydningen af begivenhederne i Chile.
24. G. Chiaromonte, *La questione democristiana*, i »Rinascita« (25.5. 1973). Se også A. Asor Rosa, *La cultura politica del compromesso storico*, i »Laboratorio politico«, nn.2-3, 1982, pp.5-43.
25. L. Gruppi, forord til AAVV., *Il compromesso storico*, Roma 1977, p.11.
26. E. Berlinguer, *La proposta comunista*, Torino 1975, p.28.
27. P. Togliatti, *Risposta a nove domande sullo stalinismo*, i »Nuovi Argomenti«, maj-juni 1956, genoptrykt i Togliatti, *Il PCI e la svolta del 1956*, bogtillæg til »Rinascita« (12.4.1986), p.24.
28. G. Andreotti, *Diari 1976-1979. Gli anni della solidarietà*, Milano 1981, pp.17-18. Se også S. Rodotà, *La costituzione materiale ai tempi dell'unità nazionale*, i »Laboratorio politico«, nn.2-3, 1982, pp.63-92.
29. P. Ingrao, *Le cose impossibili...*, op.cit. pp.174-81.
30. A. Moro, tale til DC's Nationalråd (16.9.1971), optrykt i Moro, *L'intelligenza e gli avvenimenti. Testi 1959-1978*, Milano 1979, p.263.
31. E. Berlinguer, tale for en forsamling kommunistiske arbejdere i Milano, genoptrykt i Berlinguer, *Austerità, occasione per trasformare l'Italia*, Roma 1977, p.52.
32. G. Amendola, *Coerenza e severità*, i »Politica ed Economia«, aug. 1976, p.3.
33. E. Berlinguer, beretning på et centralkomitémøde (18.10.1976), optrykt i »l'Unità« (15.10.1976).
34. G. Chiaromonte, *Quattro anni difficili. Il PCI e i sindacati. 1979-1983*, Roma 1984, p.25. G. Vacca, *Tra compromesso e solidarietà. La politica del PCI negli anni '70*, Roma 1987, pp.9599.
35. Jf. dokument fra PCI's ledelse med titlen *Aprire una nuova fase della lotta per il socialismo* (30.12.1981), optrykt i »Rinascita« (8.1.1982).

Forkortelser:

- CGIL: Confederazione Generale Italiana del Lavoro (det kommunistisk dominerede af de tre store LO-forbund)
- DC: Democrazia Cristiana (Det kristelige demokrati)
- IRI: Istituto per la Ricostruzione Industriale (statsligt holdingselskab, oprettet i 1933)
- PCd'I: Partito Comunista d'Italia (Italiens kommunistiske parti), der ved opløsningen af Kom.intern i 1943 bliver til PCI: Partito Comunista Italiano (det italienske kommunistparti)
- PSOE: Partido Comunista de Espana (Det spanske kommunistparti)
- PCF: Parti Communiste Francais (Det franske kommunistparti)
- PDS: Partito Democratico di Sinistra (Det demokratiske venstreparti, tidligere PCI)
- PSI: Partito Socialista Italiano (Det italienske socialistparti)
- PSOE: Partido Socialista Obrero Espanol (Det spanske socialistiske arbejderparti)
- SFIO: Section Francaise de l'Internationale ouvrière (Den franske sektion af Arbejderinternationalen, dvs. Det franske socialistparti)

Kommunistisk Frontorganisation eller Värnare av det Västerländska Samhällssystemet?

Den finska fackföreningsrörelsen i det kalla kriget 1947-51¹

Af Mikko Majander

Inledning

Under åren 1944-47 gjorde fackföreningsrörelsen, speciellt Finlands Fackföreningars Centralförbund (FFC), ett genombrott i det finländska samhället. Arbetsgivarna hade p.g.a. de svåra förhållandena under andra världskriget tvingats erkänna facket som en likvärdig förhandlingspart, och måste ävan godta bindande kollektivavtal. Finland, som var hårt utsatt genom krigsskadestånd och återuppbyggnad, behövde nu arbetsro. Med stöd av sitt mångdubblade medlemsantal (340.000 år 1947) blev FFC snabbt en maktfaktor i arbetsmarknadspolitiken och uppnådde samtidigt en central ställning som påverkare av den finländska samhällspolitiken.

Fackföreningsrörelsen blev också ett av de häftigaste slagfälten för den interna maktkampen inom arbetarrörelsen. I den inrikespolitiska kampen gav styrandet av det mäktiga FFC en enorm tilläggspondus. Efter många dramatiska och färggranna skeden behöll socialdemokraterna sitt grepp om centralförbundet, men kommunisterna kontrollerade fortfarande flera centrala förbund, fackliga lokalorganisationer och stora industriella arbetssektioner.

I detta inlägg granskar jag dock inte kampen om FFC ur ett maktpolitiskt perspektiv. Istället koncentrerar jag mig på beskrivningen av social-

Propagandaplakater som de sovjetrussiske tropper, der var rykket ind i Finland 1939, efterlod, da de blev fortrængt af Hitlers soldater. (ABA)

demokraternas och kommunisternas strid om herraväldet över facket ur ideologisk synvinkel: Hur såg det samhällssystem och den samhällspolitik ut som det finska facket strävade till att skapa? Med vilka mål och medel byggde facket upp sin politik? Hurdan var FFC's internationella identitet och vilken betydelse fick den för Finlands interna konstellationer?

Frågeställningen konkretiseras här till FFC's internationella relationer efter andra världskriget, speciellt under åren 1947-51, då det kalla kriget delade världen och lyfte fram fackföreningsverksamhetens ideologiska bakgrund också i Finland. En fråga som särskilt väl visar linjedragningen mellan socialdemokraternas och kommunisternas grundläggande utgångspunkter är inställningen till de fackliga internationerna. Slutligen strävar jag till att placera den finska fackföreningsrörelsen på det kalla krigets karta.

Från Tysklands bundsförvant till det antifascistiska lägret

I andra världskriget kämpade Finland på Hitler-Tysklands sida. Liksom de övriga arbetarorganisationerna förblev även fackföreningsrörelsen lojal mot statsmaktens politik och stödde landets krigsansträngningar.

Men FFC's motiveringar om ett försvarskrig mot Sovjetunionen fick föga förståelse utomlands. Organisationens internationella förbindelser bröts, med undantag av Sverige, och FFC fruktade internationell isolation. Finlands fackföreningsrörelse stod nu inför ett svårt problem: Hur hoppa av från den protyska fronten till arbetarnas internationella anti-fascistiska läger?

Förutsättningarna för finländarnas deltagande i den efterkrigstida internationella fackföreningsverksamheten var problematiska, men inte hopplösa. I de allierades ögon var FFC en centralorganisation i det tidigare fiendelandet. Å andra sidan hade organisationen redan tidigt, år 1943, tagit avstånd från krigspolitiken och representerade våren 1944 den mest betydelsefulla av de organisationer i Finland som stödde freden. Ordförande Eero A. Wuoris personliga insats i bytet av linje var betydande. Han var en av de få som förmådde förutspå hurdana förändringar krigsresultatet skulle komma kräva av Finlands utrikespolitik. Wuori var en av Paasikivilinjens mest centrala arkitekter.

I februari 1945 ordnades fackföreningarnas världskonferens i London, där man lade grunden för det efterkrigstida internationella samarbetet. Sovjetunionens fackorganisation VZSPS ville ha med ävan de f.d. fiendeländernas organisationer, vilket däremot den engelska centralorganisationen TUC motsatte sig. Enligt engelsmännen var den i östeuropa igångsatta fackföreningsverksamheten helt under Sovjetunionens inflytande, vilket skulle ha lett till att dessa länder under världskonferensen endast hade förstärkt den ryskleda grupperingen. Däremot var FFC också i engelska ögon en tillräckligt stabil och demokratisk organisation med tanke på Londonkonferensen, fastän t.ex. George F. Kennan, amerikansk Moskva-diplomat och sovjetkännare, ansåg den finska fackföreningsrörelsen tillhöra den ryska kontrollfären.

Med VZSPS aktiva medverkan fick FFC en inbjudan till London, dit dess representanter – som de enda från de tidigare fiendemakterna – ankom först den sista konferensdagen. Den besvärliga resan genom ett fortfarande krigande Europa ansågs i varje fall vara mödan värd och symboliskt viktig. Under såhär gynnsamma förhållanden fick alltså FFC en internationellt erkänd »syndaförlåtelse« för sin krigstida politik. FFC lyckades alltså förvånansvärt smärtfritt bli av med barlasten från det förflutna, och blev på hösten 1945 en av de konstituerande medlemmarna i Fackliga världsfederationen (FVF).

En tidigare tolkning har varit att ryssarna med sin inbjudan till London ville trycka på de finska socialdemokraterna och kommunisterna till

Kommunisternes dominans i den øst-vestlige enhedsorganisation viste sig fra starten, bl.a. i besættelsen af de ledende poster i organisationen. Situation fra mødet i Moskva i 1946. (ABA)

samarbete inom FFC. Ur ett vidare perspektiv låg det dock i deras primära intresse att förstärka det egna inflytandet i den internationella fackföreningsrörelsen. I internationella sammanhang hörde finländarna klart till Sovjetunionens skyddslingar, och de var tvungna att stöda sovjetiska intressen bl.a. emot de skandinaviska organisationerna. Därutöver hade FFC som medlem i den sovjetiska grupperingen ett alldeles speciellt propagandavärde, eftersom förbundet representerade västerländsk organisationskultur.

En enhetlig världsfederation, där båda huvudriktningarna inom arbetarrörelsen deltog, var en idealsituation för den finska fackföreningsrörelsen. De traditionella nordiska samarbetsparterna hörde nu till samma internationella takorganisation som VZSPS, som från FFC's syns punkt sett hade blivit den politiskt viktigaste utländska organisationen. Den nya internationalen var funktionellt sett svag, vilket också passade finländarna utmärkt. Det var lätt att på bred front vara eniga ifråga om deklamationer. Betydigt pinsammare situationer kunde ha uppstått ifall världsfederationen hade utövat övernationellt beslutsfattande och förpliktat sina medlemmar till verkliga åtgärder.

Mot det öppna kalla kriget

Under år 1947 gick stormakternas motsättningar mot öppen konflikt. Detta smulade i snabb takt ner grunden för det samarbete mellan socialister/socialdemokrater och kommunister som internationalen hade byggt på.

De av Sovjetunionen uppbackade kommunisterna, som hade majoritet på FVF's ledarposter, betonade världsfederationens auktoritetsställning gentemot de nationella organisationerna. I enlighet med lärorna om demokratisk centralism strävade man till att utveckla internationalen till en centralstyrd frontorganisation. Ju mer den internationella situationen skärptes, desto mer politisk blev FVF's verksamhet och desto skarpare blev propagandan.

Den allt hårdare politiska kampen inom fackföreningsinternationalen blev föremål för hård kritik från de socialdemokratiskt ledda västerländska organisationerna, som småningom började lösgöra sig från världsfederationen. Dessa höll fast vid självständiga – reformistiska och västvänliga – internationella sekretariat för olika yrkessektorer, sådana som FVF i sin tur ville integrera under sig. De här yrkessekretariaten hade traditionellt varit de som fungerat mest effektivt i den internationella fackföreningsverksamheten. Den öppna konflikten blev ett faktum då de västerländska organisationerna gav sitt stöd åt Marshallplanen, som FVF skarpt motsatte sig.

Internationalen, som kapats i den krigstida alliansens och den anti-fascistiska frontens anda, hade nu blivit en frontorganisation som verkställde Kominforms politik och tjänade den sovjetiska utrikespolitikens mål. Samtidigt stödde Förenta staterna både politiskt och ekonomiskt den europeiska arbetarrörelsens icke-kommunister via olika kanaler.

Under år 1949 blev det kalla krigets polarisering inom den internationella fackföreningsrörelsen slutligen total, då de icke-kommunistiska organisationerna utträdde ur världsfederationen och grundade en egen international, Fria fackföreningsinternationalen (FFI). Inom FVF stannade de franska och italienska kommunistorganisationerna och en blandad skara u-landsorganisationer kvar – samt FFC. Det finska socialdemokratiskt ledda facket befann sig p.g.a. det kalla krigets politiska motsättningar i märkligt sällskap och i en besvärlig situation.

Kommunistisk frontorganisation ...

Under år 1947 tynade samarbetet mellan de finska arbetarpartierna av både på regeringsnivå och i de gemensamma massorganisationerna. Det isolerade kommunistiska partiet (FKP) måste alltmer förlita sig på massornas direkta stöd. Å andra sidan strävade de finska kommunisterna troget till att realisera det sovjetiska kommunistpartiets linje, som efter att Komintern grundats lämnade föga politisk handlingsfrihet.

Enligt leninistiskt synsätt underordnades facket klasskampen som självfallet leddes av arbetarnas förtrupp, det kommunistiska partiet. Också i Finland tjänade den kommunistiska fackföreningsrörelsen strikt partiets mål. Till exempel befallde de kommunistledda fackförbunden sitt fält att utöva påtryckning mot regeringen under Finlands och Sovjetunionens förhandlingar om vänskaps-, samarbets- och biståndspakten år 1948.

Efter det förkrossande nederlaget i riksdagsvalet sommaren 1948 utslöts folkdemokraterna ur regeringen. Mot förväntningarna ingrep Sovjetunionen inte med utrikespolitisk påtryckning. FKP måste klara sig på egen hand och bygga upp sin politik på ny grund – och detta i opposition.

Kommunisterna hade fortfarande ett stort inflytande inom de fackliga organisationerna, som nu fick en central position i FKP's taktik. Partiets fackliga sektion omorganiserades och kommunisternas bästa formågor togs till dess ledning. Fackets arbetare skulle nu bli partiets styrka, och kommunisterna hoppades genom dem återfå sin ledande ställning i samhället.

Under trycket av det skärpta läget lanserade Sovjetunionen under våren 1949 genom sina internationella frontorganisationer – av vilka världsfederationen fortfarande var den viktigaste – en världsomspännande fredskampanj. Detta förutsatte även av de finska kommunisterna en kursändring mot en mer offensiv strategi, och här behövdes fackorganisationernas slagkraftighet. Under sensommaren skakade FKP det finska samhället med en politisk offensiv som man försökte demaskera till en spontan arbetarmanöver. Centralorganisationen FFC fördömde strejker som olagliga, och det finska facket befann sig tillfälligt i intern splittring.

Från första början kopplade kommunisterna strejkvågen till den universella kampen mot de reaktionära krafterna och sökte världsfederationens stöd för att ge kampanjen mera färg och styrka. En representant för

internationalen, fransmannen René Arrachard, anlände till Finland och marknadsfördes entusiastiskt som »expert på strejkmanövrar«. Denna kommunistiska propagandist underblåste strejkarnas kampanj på flera massmöten och lovade internationellt stöd, både moraliskt och materiellt, åt de tappra finska arbetarna.

I den internationella polariseringen hade FFC kvarstått som medlem av världsfederationen. Arrachards uppgift var helt tydligt att hänskjuta FFC's interna situation till behandling i internationalen. Världsfederationens ledning skulle få rätt att ingripa i FFC's angelägenheter och besluta om dess principer och mål. Detta skulle i konsekvensens namn ha inneburit att den finska fackföreningsverksamheten hade blivit föremål för internationell kommunistisk kontroll.

Till sin stora besvikelse lyckades kommunisterna endast få cirka 40.000 arbetare att ansluta sig till strejken, som hastigt rann ut i sanden. Socialdemokraterna använde Arrachards skarpa beteende som argument emot den kommunistiska internationalen. Därmed misslyckades Arrachards besök i Finland lika totalt som hela FKP's offensiv. Misslyckandet innebar att kommunisterna blev en betydelselös minoritet inom facket.

... eller värnare av det västerländska samhällssystemet?

Som medlem av en ytligt sett enhetlig international kunde FFC i all ro bygga upp sina relationer till grannländerna. Kontakterna till de skandinaviska broderpartierna och -organisationerna var livsviktiga för de finska socialdemokraterna, som såg framför allt den svenska arbetarrörelsen och dess framgångsrika samhällspolitik som en viktig förebild. Därutöver fick man från de nordiska länderna både reda pengar och moraliskt och ideologiskt stöd för kampen mot kommunismen. Kommunisterna som i enlighet med den sovjetiska politiken skyggade för »nordismen« och »skandinavismen« lämnades i själva verket utanför dessa kontakter.

I spända inrikespolitiska situationer var det oerhört viktigt för socialdemokraterna att facket hölls under deras kontroll. Man jämförde situationen med länderna på Balkan, där de kommunistiska fackorganisationerna hade pressat sina regeringar att gå in på en folkdemokratisk väg. Speciellt måste man nu se till att fackföreningsverksamheten inte drogs med i utrikespolitiken.

Da FFC blev oprettet i 1930 – og også op i 1940erne – var hovedparten af den finske arbejderklasse beskæftiget ved land- og skovarbejde. 30ernes depression og fattigdom satte sine spor, også i de anvendte arbejdsredskaber i landbruget. (ABA. Fotograf Bruno Seifert)

Maktorganisationen FFC måste dock ta i betraktande även de utrikespolitiska dimensionerna av sin verksamhet. Finlands ställning i det kalla kriget var eldfångd. I säkerhetspolitiskt avseende tillhörde Finland klart Sovjetunionens intressesfär, men höll ifråga om sitt samhällssystem och sin mentalitet med händer och tänder fast vid det västerländska. Det var därför naturligt att socialdemokraterna i FFC's ledning förhöll sig väldigt försiktigt till frågan om internationella relationer. Det kalla kriget ställde dem i vilket fall som helst i en prekär situation. Landets utrikespolitiska position medgav inte öppna demonstrationer mot Sovjetunionen, men livet i skuggan av den stora grannen fick inte heller leda till isolation från västvärlden.

I frågan om internationalen följde FFC i möjligast stor utsträckning de nordiska organisationernas verksamhetslinjer. Ifråga om världsfederationen valde man det »passiva motståndets« taktik: man vågade inte utträda ur organisationen, men å andra sidan undvek man så långt som möjligt kontakter och samarbete. Med tal om neutralitet motiverade socialdemokraterna sina strävanden att komma loss från de stormaktspolitiska grupperingarna.

Genom de nordiska länderna och främst genom ordföranden för det danska LO, Eiler Jensen, följde finländarna intensivt med grundandet av den Fria Fackföreningsinternationalen. FFC's ordförande Emil Huunonen deltog t.o.m. under sommaren 1949, dock inofficiellt, i en planeringskonferens i Geneve inför den västerländska internationalen. Samtidigt lösgjorde socialdemokraterna sakta men säkert FFC från världsfederationens sfär. Arrachards splittrande verksamhet ansågs vara en inblandning i FFC's interna angelägenheter. Dethär gav slutligen en fullgod orsak för brytandet av de organisatoriska förbindelserna.

Socialdemokraterna gjorde på detta sätt det fullständigt klart vems läger de önskade och kände sig tillhöra. Talen om neutralitet var endast formella floskler som föranleddes av omständigheterna.

FFC mellan öst och väst

Labour Party, som traditionellt hade stött sig på starka fackförbund, intog regeringsställning i England under åren 1945-51 och blev samtidigt den europeiska socialdemokratins synligaste och mest inflytelserika förebild. I regeringskretsar förstod man mer än väl att fackföreningarna överallt hade förstärkt sin samhälleliga betydelse efter världskriget. For-

eign Office följde noga med verksamheten i både nationella organisationer och den internationella fackföreningsrörelsen.

Under åren 1946-50 var Charles L. Thomas anställd som arbetsattaché (Labour Attaché) vid Englands ambassad i Helsingfors. Han ansvarade för kontakterna till de finska arbetsmarknadsledarna och speciellt till de finska socialdemokraterna. Hans veckorapporter till London visar hur detaljerat engelsmännen följde med den finska fackföreningsrörelsen, som man helt tydligt gav en betydelsefull roll som påverkare av samhällspolitiken.

Engelsmännen var länge pessimistiska angående FFC's möjligheter att bibehålla sina västliga kontakter efter världsfederationens upplösning. De uppmanade finländarna till försiktighet och såg ett formellt men möjligast passivt medlemskap i världsfederationen vara en taktiskt sett klok lösning. Den engelska politiken gick ut på att finkänsligt förstärka känslan av västillhörighet i FFC, en organisation som man dock ansåg tillhöra den östliga maktsfären. Hans majestäts regering gjorde också sitt bästa i organiserandet av en vidsträckt informations- och studieresa till England för FFC's delegation. Därutöver förmedlade man västlig information och ordnade med lämpliga föreläsare till Finland.

FFC's socialdemokrater hade fasta kontakter också med USA's Helsingforsambassad. Men det var först i oktober 1949 den egentliga öppningen mot amerikanerna skedde, i samband med att den amerikanska centralorganisationen AFL's berömda europeiska representant Irving Brown besökte Finland. Från finländskt håll sköttes kontakterna främst av den energiske partisekreteraren Väinö Leskinen. Han betonade skickligt för amerikanerna att Finlands självständighet och demokrati i hög grad var beroende av socialdemokraternas kampförmåga. Leskinen reste under våren 1950 omkring i USA och knöt nyttiga kontakter med bl.a. Jay Lovestone som var ansvarig för AFL's utrikespolitik. Förbindelserna stabiliserades och förstärktes via kontaktpersoner i Stockholm och New York.

Amerikanerna och Finlands socialdemokrater fann varandra i den outröttliga kampen mot kommunismen. Genom AFL var det möjligt att även få finansiering och materiell hjälp, men priset för FFC var en klar frigörelse från världsfederationen. Från hösten 1950 finner man antydningar om åtminstone en summa på 50.000 dollar och en djuptycksmaskin, som behövdes till valkampanjen inför FFC's kommande representantmöte. Därtill fick socialdemokraternas delegation möjlighet att under ett studiebesök i USA stifta bekantskap med betydelsefulla politiker och fackföreningsledare.

År 1951 hade FFC's sekreterare med sig tio Buick-vrålåk till socialdemokraterna. Dem hade han köpt för de 20.000 dollar han hade fått som donation under sin vistelse i Amerika. Bilarna såldes i Finland med god vinst och stödet mångdubblades på dethär sättet till cirka 12 miljoner mark. Utöver dethär exemplet finns det inga precisa uppgifter om hur mycket stöd socialdemokraterna sist och slutligen fick av AFL. Det finns dock tydliga hänvisningar om att stödet existerade.

Redan under slutskedet av världskriget hade Sovjetunionen med stark hand försökt styra in den finska fackföreningsrörelsen på internationellt sett »rätt spår«. Redan under år 1945 igångsattes utbytesbesöken mellan ländernas fackliga delegationer. Sovjetunionens Helsingforsambassad anses ha följt med FFC's politik med direkt hjälp av de finska kommunisterna. Men inte heller här finns det pålitlig information om det ekonomiska och materiella stödets omfattning.

Ur rysk synsvinkel sett var det endast stabila vänskapsförhållanden till Sovjetunionen som garanterade Finlands fredsvilja. Detta i sin tur förutsatte i enlighet med den svartvita världsbilden att fackförbunden tillhörde världsfederationen, som försvarade freden och demokratin emot de amerikanska fascistiska krigshetsarna.

Efter att de övriga västerländska organisationerna utträtt ur världsfederationen, blev FFC ur dess synvinkel en allt viktigare medlem. För den kommunistiska propagandan var det centralt att man bevisligen kunde säga sig representera världens alla arbetare, oberoende av ideologi, d.v.s. också icke-kommunister. Under åren 1949-51 besökte världsfederationens ledare Finland i sex repriser för att diskutera FFC's relationer till internationalen. Därutöver kontaktades finländarna även utomlands och frågan diskuterades i de styrande organen inom federationen. FVF kom också helt konkret att utöva inflytande på finländsk mark, då dess trä- och byggnadsdepartement flyttade sitt huvudkontor – inkluderande en rysk funktionär – till Helsingfors.

Federationens representanter försökte skrämman upp finländarna genom att betona att ett utträde ur internationalen skulle komma att tolkas som en fientlig aktion gentemot Sovjetunionen. Å andra sidan frångick man den skarpt offensiva linje som Arrachard företrätt, och gick istället in för att tillsammans söka lösningar på problemen. Samtidigt försökte världsfederationen knyta direkta förbindelser bl.a. med de större arbetsplatssektionerna och de fackliga lokalorganisationerna, som dominerades av kommunisterna, vilket innebar att man förbigick FFC. Det är i varje fall anmärkningsvärt att ryssarna själva inte direkt deltog i påtrycknin-

gen av FFC och att de inte hotade med att bryta de bilaterala förhållandena.

Mot en västerländskt betonad neutralitet

Den finska centralorganisationens inställning til polariseringen inom den internationella fackföreningsrörelsen fick sin lösning under FFC's VI representantmöte på sommaren 1951. I valkampanjen lyfte kommunisterna upp kampanjen för världsfederationen till en primär fråga och betonade arbetarklassens gemenskap. För socialdemokraterna blev principfrågan i valet därför om facket skulle driva löntagarnas intressen eller om det skulle användas som instrument för kommunistisk klasskamp och revolution.

I mötet deltog observatörer från både den kommunistiska och den västerländska internationalen, såväl en rysk delegation som AFL's Irving Brown. Folkets hus i Helsingfors liknade närmest ett propagandaforum, då de utländska gästerna – i Koreakrisens stämningar – i sina hälsningstal beskyllde varandra för att förbereda ett världskrig.

Socialdemokraterna fick en förkrossande majoritet bakom sig på representantmötet, och kunde på basen av detta stöd besluta om utträde ur världsfederationen. I neutralitetens namn beslöt man att även hålla sig utanför Fria fackföreningsinternationalen, eftersom en anslutning till denna starkt antikommunistiska organisation skulle ha tolkats som en öppen provokation emot Sovjetunionen. P.g.a. Finlands internationella ställning fortsatte FFC sin balansgång mellan de båda maktblocken. Man förstärkte sin samhörighetskänsla till väst samtidigt som man fortsättningsvis utövade korrekt besöksdiplomati med Sovjetunionen.

FVF's inflytande på den finska fackföreningsrörelsen fortsatte dock genom de kommunistdominerade fackförbunden. FFC hade givit sina medlemsorganisationer fria händer angående de internationella relationerna, vilket betydde att också de var tvungna att välja mellan öst och väst. Kommunisternas ståndpunkt var klar: man kunde inte delta i sådant samarbete där Sovjetunionen inte var med. Följaktligen utträdde de kommunistledda förbunden ur de västerländska yrkessekretariaten och blev medlemmar i FVF's yrkesdepartement.

Problemet för de kommunistiska förbunden var att de hade velat fortsätta med det nordiska samarbetet. Det skandinaviska stödet hade traditionellt varit en ekonomisk ryggrad i arbetskonflikterna. Det var i vilket fall som helst en omöjlighet att samtidigt vara medlem i FVF's yrkesde-

partement och i de nordiska organisationerna, som tillhörde västlägret. På detta sätt begränsades de kommunistiska fackförbundens externa relationer till den Sovjetdominerade världen. De socialdemokratiska förbunden byggde däremot upp sina relationer till de nordiska länderna och till väst.

Sammanfattning

Det är svårt att exakt fastslå de internationella relationernas totala betydelse för det finska facket efter andra världskriget. Den kan inte uträknas på basen av det erhållna ekonomiska understödet, vars helhetsvärde vi troligen aldrig kommer att få veta. Man kan vidare inte underskatta den politiska, sociala, ideologiska, moraliska och kulturella betydelse som utrikeskontakterna hade, i all synnerhet som vi betraktar en stark nationell och internationell brytningsperiod.

Med sina utrikesförbindelser strävade socialdemokraterna att trygga de ekonomiska, samhälleliga och organisatoriska kontakterna till Skandinavien. Bindningen till det nordiska lägret förstärkte den västerländska identiteten och sammanband andligt sett Finland med den »fria« värld. De ideologiska frändernas öde i Östeuropas folkdemokratier var ett avskräckande alternativ.

Världskrigets resultat tvingade även FFC att bibehålla de politiska förbindelserna till Sovjetunionen. Socialdemokraterna var beredda på ett vänskapligt samarbete, men det fick inte inverka på Finlands interna frågor. Inga ideologiska villkor för samarbetet fick ställas, och fackföreningarna skulle fortsättningsvis få fungera i enlighet med nordiska/västerländska principer och mål.

Kommunisternas målsättningar och taktik dikterades i stor utsträckning av den internationella kommunismens programförklaringar. Dethär syntes tydligt framför allt under strejkoffensiven år 1949, då de fackliga organisationerna utan skrupler underställdes dels den inrikespolitiska maktkampen och dels det kalla krigets internationella bataljer. Fackföreningarna skulle bli frontorganisationer som förverkligade partiets generella målsättningar.

Sovjetunionen önskade å ena sidan hålla FFC kvar som medlem av världsfederationen, men var inte färdig att samtidigt bryta de bilaterala förhållandena till Finland. Betydligt viktigare var det att värna om de statliga relationerna mellan länderna, som baserade sig på förtroende och vänskap. Kontakterna mellan ländernas fackliga organisationer stödde

dessa strävanden. Även FFC beaktade i frågan om internationella relationer noggrant Finlands utrikespolitiska ställning och linje. I det kalla kriget var FFC, liksom staten Finland, ett specialfall på gränsen mellan öst och väst.

Den engelska Labourregeringen var de europeiska socialisternas andliga ledstjärna, men den hade inte resurser att bekosta broderorganisationernas verksamhet. AFL däremot kunde erbjuda även ekonomisk hjälp för kampen mot kommunisterna. Fr.o.m. hösten 1947 tillämpade dess representanter – vid sidan av underrättelsetjänsten CIA – den amerikanska regeringens uppdrämningspolitik, först i Frankrike och Italien och sedan även i de övriga Marshall-länderna. Kanalerna till det avlägsna Finland stabiliserades först under år 1950.

Det kalla kriget var verklighet inom den finska fackföreningsrörelsen och stundvis gick vågorna höga. Både från öst och från väst försökte man påverka FFC's internationella orientering. Under detta korstryck valde FFC som sin linje en västerländskt orienterad neutralitet utanför de konkurrerande internationalserna. Trots de utländska förbindelserna var det dock finländarna själva, som på basen av de egna prioriteringarna slutligen bestämde FFC's ståndpunkt. Fastän man var öppen för idéer och understöd utifrån, var outröttligt arbete på arbetsplatserna och bland fackföreningsmedlemmarna det enda sättet att få makten inom FFC.

Noter:

1. Oplæg holdt ved Nordisk konference for arbejderbevægelsens historie maj 1991 i Danmark. (red.).
Föredraget baserar sig på min pro gradu – avhandling i politisk historia vid namn »Internationaalien välissä – SAK ja kylmä sota kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä 1947-51« (Mellan internationalserna – FFC och det kalla kriget i den internationella fackföreningsrörelsen 1947-51). Avhandlingen granskades vid Helsingfors universitets statsvetenskapliga fakultet i oktober 1990.

Den danske »revisionisme« og SED i 1950'erne

Af Michael F. Scholz

Året 1956 kastede de kommunistiske partier over hele verden ud i en alvorlig krise. For det første medførte afsløringerne på SUKPs XX. kongres af de forbrydelser, der var blevet begået under Stalin, uro i de dogmatiske Marxister-Leninisters rækker, og for det andet medførte nedkæmpelsen af den ungarske folkeopstand en desillusionering blandt mange af den kommunistiske idées tilhængere. En afstaliniseringsbølge skyllede ind over alle kommunistpartier. Specielt i de lande, hvor partierne havde regerings- og statsmagten, indebar dette først og fremmest en trussel mod de respektive leders personlige magtposition. I Polen kom det til omfattende udskiftninger i ledelsen, og i Ungarn havde befolkningens utilfredshed medført en revolte. Men for de kommunistiske partier i de ikke-socialistiske lande drejede det sig ikke blot om, hvorvidt lederne ville kunne overleve politisk, men om det overhovedet kunne lade sig gøre at redde den kommunistiske idé og de dertil knyttede partier. Aksel Larsen, der i mange år havde været formand for DKP, var sig da også dette særlige ansvar bevidst. Årtiers virke i den kommunistiske verdensomspændende bevægelse og i Folketinget havde medført, at han var blevet opmærksom på de muligheder, som SUKPs erklæring om de kommunistiske partiers autonomi resulterede i. Der herskede imidlertid ingen enstemmig opfattelse herom i partiledelsen i Moskva. Herudover genspejledes de sovjetiske kampe fløjene imellem i »søsterpartierne«. Skulle udmanøvreringen af Aksel Larsen alene ses som et dansk anliggende eller måske som resultat af Larsens generelle resignation overfor den kommunistiske verdensbevægelse, eller var den snarere en del af en international kampagne mod »revisionismen«? Idet SEDs rolle i den danske partistrid anvendes som eksempel, belyses denne internationale mekanisme nærmere. Såvel SED som DKP opfattede sig selv som dele af den kommunistiske verdensbevægelse. Man må betragte deres relationer, der var underordnet deres internationale ønske om at styrke denne verdensbevægelse, i deres historiske, magtpolitiske og psykologiske dimensioner.

Wilhelm Pieck, DDRs første præsident (1949-1960), var blandt de tyske kommunister, der allerede i 1920'erne lagde vægt på et tæt samarbejde mellem de danske og de tyske kommunister. Her taler den helt unge Pieck til de revolutionære tropper af arbejdere og soldater under Novemberrevolutionen i 1918 i Berlin. (ABA)

Tidligt samarbejde mellem DKP og KPD

Det traditionelt nære forhold mellem den danske og den tyske arbejderbevægelse var blevet videreført mellem de kommunistiske partier. For DKP stod de tyske kommunister på et meget tidligt tidspunkt som »det store forbillede«, som formanden, Ernst Christiansen, udtrykte det i sin hilsningstale på KPDs 2. kongres i 1921.² Navnlige Wilhelm Pieck, DDRs præsident fra 1949 til 1960, havde i 20'erne lagt stor vægt på nære kontakter til det danske parti. Wilhelm Pieck forsikrede efter at have hørt Thøger Thøgersens bøn på partikongressen i Leipzig i 1923 om at få »et så nært samarbejde som muligt mellem det lille danske og det stærke tyske kommunistiske parti« helt i overensstemmelse med ånden på den 4. Komintern-kongres, at KPD ville gøre alt for at »gøre forholdet stadig tættere«. ³ På DKPs kongres i Nyborg i 1926 understregedes nødvendigheden af dette samarbejde og af en nyttiggørelse af de erfaringer, KPD havde gjort. ⁴ Dette nære forhold fik praktisk betydning efter 1933, da Danmark p.g.r.a. sin geografiske placering blev et vigtigt eksilland for tyske antifascister. I medfør af den fælles kamp mod Hitler, Den spanske

Borgerkrig og inden for rammerne af Komintern udviklede der sig særligt nære personlige kontakter. I den forbindelse spillede den i 1931 i Hamborg oprettede Internationale for Søfolk og Havnearbejdere (ISH), hvis kontor i 1933 blev flyttet til København sammen med visse dele af Kominterns vesteuropæiske kontorer, en særlig rolle. ISHs leder, Ernst Wollweber, rekrutterede navnlig blandt de skandinaviske medlemmer den s.k. Wollweber-liga, der gennemførte de mest vellykkede sabotageaktioner mod Hitler. Efter Det 3. Riges sammenbrud skete der afbræk i partirelationerne til KPD, senere SED, ikke alene p.g.a. de ødelagte transport- og kommunikationsforbindelser, men også fordi en stærk antitysk indstilling i de skandinaviske lande – med undtagelse af Sverige – gjorde det vanskeligt at genoplive dem. Fra 1950 var det atter muligt regelmæssigt at sende gæstedelegationer til hinandens kongresser. Medens det første gang havde været Aksel Larsen, der havde fremført de skandinaviske hilsener til SEDs partikongres, var det i 1952, 1954 og 1956 Alfred Jensen, Ib Nørlund og Børge Houman – Aksel Larsens senere modstandere – der kom til Berlin. I 1956 modtog DDR fra Børge Houman, efter at Tysklands deling var blevet en åbenbar kendsgerning, idet de to tyske stater var blevet medlemmer af hver sin fjendtlige militæralliance, en sand hyldest som det »demokratiske og fredelige Tyskland«. På vegne af de danske kommunister lovede han at arbejde for en normalisering af de statslige relationer og at vende sig mod den »ulyksalige Atlantpagt« og den på det tidspunkt aktuelle »genoprustning af Vesttyskland«. Dermed var han i fuld overensstemmelse med den aktuelle politik i DDR, der om foråret havde fået Sovjetunionens tilladelse til nu også at føre en aktiv udenrigspolitik overfor de ikke-socialistiske stater.

I 50erne lå magten i SED hos en elite, hvis erfaringer fra eksiltiden, til dels også de nordisk-danske havde en vis, ikke altid konfliktløs, indflydelse på meningsdannelsen og beslutningsprocesserne i deres parti i form af personlige erfaringer og bindinger til de derværende partieliter.⁶ I og med at man fik en vidtgående udenrigspolitisk suverænitæt i 1954/55, blev det et vigtigt politisk mål for SED at ophæve DDRs internationale isolation. Også i nabolandet Danmark skulle der ved hjælp af DKP skabes kontakter til DDR-sympatisører, og der skulle drives image-pleje som første trin på vej til folkeretlig anerkendelse.

Ansætter til et tømbrud

I efteråret 1956 påbegyndte SED en partiintern diskussion om afstaliniseringen og om Ungarn. Ved hjælp af skinbekendelse til SUKPs XX. partikongres og en erklæring om at stalinismen var en »degeneration« og »personkult«, havde SED forsøgt at komme uden om en diskussion af dens strukturelle årsager. Efter at den jugoslaviske udvikling var blevet rehabiliteret, efter Kominforms opløsning og efter at Gomoulka var vendt tilbage som leder af de polske kommunister, var der blevet plads til uortodokse og kritiske holdninger. Nedkæmpelsen af den ungarske folkeopstand førte derimod til, at de stalinistiske kræfter rykkede tættere sammen. Den intellektuelle variant af oppositionen i DDR under ledelse af Wolfgang Harich, docent i filosofi, blev slået ned allerede i december, hvilket markerede afslutningen på det intellektuelle »tømbrud«. SED gik i offensiven og indledte en kampagne mod »revisionismen«. Konflikterne i det danske parti forløb på lignende måde; især det betingelsesløse forsvaret af de socialistiske landes politik – navnlig Sovjetunionens – var genstand for kritikken. I partiledelsen kom den reformvillige Aksel Larsen i mindretal over for en »hård kærne« af moskvatro. Larsens offentlige tilkendegivelser havde også vakt opmærksomhed i andre nordeuropæiske kommunistpartier. Især Just Lippe, som ubetinget tilhørte »den hårde kærne« i det norske kommunistparti, vendte sig mod Larsen, hvilket sikkert også kan forklares med den norske frygt for, at striden om den tidligere norske partiformand Peder Furubotn skulle blusse op igen. Derimod forsvarede de svenske kommunister sig mod Lippes bebrejdelser i december 1956, om at offentliggørelsen af en artikel af Aksel Larsen om begivenhederne i Ungarn var en belastning for samarbejdet mellem de nordiske kommunistpartier.⁷ For de få, der var indviede i begivenhederne i de to partier, var det umuligt ikke at få øje på parallelterne mellem den danske partidiskussion og de stadig voksende konflikter i SEDs partiledelse, hvor det foruden personlige og magtpolitiske interesser også drejede sig om nationale spørgsmål og om en ændring i den interne politiske stil.

Så sent som i december 1956 fremlagde SEDs centralkomites Afdeling for Udenrigspolitik og internationale Forbindelser (AP/IV), der var ansvarlig for partirelationerne, i anledning af den kommende 19. ekstraordinære partikongres i det danske parti en information, der »ikke måtte offentliggøres« til dets politbureau samt til brug for eget arbejde (Fordelt til: Politbureau 20x, Afdeling AP/IV 12x), der indeholdt et referat af en

artikel »Land og Folk« (LoF) fra den 10. december om den partiinterne diskussion forud for kongressen.⁸ Forud for dette havde det af centralkomiteens internationale afdeling udgivne fjortendags-blad »Aus der internationale Arbeiterbewegung« allerede i september bragt en artikel, hvori SED aviserede sin holdning til en eventuel dansk konflikt. »I visse diskussionsindlæg« fra danske kommunisters side havde man bemærket »visse afvigelser fra partiets grundprincipper«, hvis årsag var at finde i »antisocialistisk propagandas indflydelse«.⁹ Imidlertid lå rapporterne om det danske søsterparti i 1956 stadig inden for rammerne af det normale. Larsens tale på partiets landsmøde i september, hvori han redegjorde for DKPs opfattelse af begivenhederne på den XX. partikongres i sovjetunionens kommunistparti, blev bragt uden kommentarer.¹⁰ Hans artikel i LoF fra 26. november fandt ligeledes positiv genklang hos SED, idet man vurderede den som en opfordring til partienighed og internationalt samarbejde samt som en positiv reaktion på »de sovjetiske troppers solidariske hjælp i Ungarn«. I sin rapportering om den diskussion, der var begyndt i LoF i slutningen af december, kom der dog nu klare tilkendegivelser fra SEDs side. Centralkomiteemedlemmet Palle Andersen fra partiledelsen på B&W blev demonstrativt i forbindelse med sine bemærkninger om arbejderenhed betegnet som tilhørende »flertallet« blandt partimedlemmerne, der havde en »Marxistisk-Leninistisk« indstilling.¹¹

Mens det havde været nemt for SED at knuse den intellektuelle opposition, så varede det til det 30. centralkomitemøde den 1. februar 1957 før konflikterne i partiledelsen med politbureauemedlemmet Karl Schirdewan, som også statsikkerhedsminister Ernst Wollweber sympatiserede med, blev vendt til Ulbrichts fordel og endnu et år, før de kunne bringes til afslutning.

SED på DKPs kongres i 1957

Til DKPs kongres i januar 1957 sendte SED en hilsen, hvori man i overensstemmelse med sin udenrigspolitiske målsætning, der primært var rettet mod Forbundsrepublikken, manede til »enhed og solidaritet« mellem kommunister i al almindelighed og mellem tyske og danske kommunister i særdeleshed – mod militaristerne i Bonn. Der blev givet megen plads til de danske partidiskussioner i det internationale SED-tidskrift. Ganske vist havde Larsen talt om nødvendigheden af de sovjetiske troppers indgriben i Ungarn, men alligevel, sådan blev det udtrykt

på SED'sk, havde han brugt »nogle uklare formuleringer, der af mange kammerater i diskussionen blev benyttet til revisionistiske angreb på marxismen-leninismens principper. Det var først via kongressens politiske udtalelse, der, og det blev også officielt rapporteret, var blevet vedtaget med to stemmer imod og ni, der afholdt sig fra at stemme, at man havde nået en »entydig orientering«. Om diskussionen hed det også, at »mange kammerater« havde vendt sig mod at »forvandle partiet til en diskussionsklub«, og her var det igen Palle Andersen, der var SEDs kronvidne.¹² I februar kom der også et informationsmateriale om kongressen fra afdeling AP/IV til den ovennævnte modtagerkreds. Materialet var udarbejdet på basis af den gæstedelegerede, som SED havde haft med på Kongressen, Lotte Möller-Spangenberg, der var velbevandret i danske forhold. Efter sin deltagelse i Den spanske Borgerkrig havde hun arbejdet som sekretær for KPD-regionsledelse Nord samt for ISH i København, og havde som dansk gift overlevet interneringen, bl.a. i Stuttgart. Partiinformationsmaterialet betegnede den danske centralkomitebetretning som »overordentlig præget af (Larsens) personlige opfattelser« uden »principielt korrekt analyse og marxistisk-leninistisk orientering i spørgsmålet om begivenhederne i Ungarn«; med sin »vaklen og uklarhed« havde Larsen ikke orienteret diskussionen mod de afgørende spørgsmål i partiets kamp »mod revisionisme og fraktionsmageri«. Larsens bekendelse til international solidaritet stod overfor hans tilkendegivelser om, »at vi lader ikke vore opfattelser, vore interesser og politik diktere af andet end det danske folks interesser«. Informationsmaterialet mundede ud i en konstatering af, at Larsen var vejet for reaktionen og havde imødekommet revisionismen. Men set fra SEDs synspunkt var kongressen et »fremskridt«, idet »den påviste farerne ved revisionistisk fraktionsmageri« og viste, »at de fleste stod på de marxistisk-leninistiske princippers grundlag«. SEDs kritik vedrørte i sin essens »partiledelsens svagheder«, der primært kunne begrundes med »kammerat Larsens subjektivitet«. Bebrejdelsen, at man ikke i tilstrækkelig grad inddrog »aktionsfællesskabet med de socialdemokratiske arbejdere« i overvejelserne, var snarere en imødekommelse af Moskvas ulykkelige tilnærmelsesforsøg til Den socialistiske Internationale.¹³ Faktisk havde de til dels meget voldsomme diskussioner på DKP-kongressen, hvor man krævede, at der skulle tages initiativ til årlige konferencer mellem de kommunistiske partier, til etablering af internationale organer samt oprettelse af en international skole, helt i modstrid med hvad Larsens sagde, i høj grad svaret til Moskvas intentioner. Allerede nu blev de første tegn på DDRs

særlige rolle tydelige. Feks. vendte Peter Høj sig mod, at DDR skulle gennemføre yderligere betalinger til Sovjetunionen, fordi en sænkning af levestandarden i DDR i resten af verden ville blive opfattet som et minus for socialismen. Villy og Dagmar Andreasen fortalte om »de imperialistiske efterretningstjenesters muldvarpearbejde i DDR«. ¹⁴ De havde begge, han som tidligere ISH-mand og nu formand for de københavnske skibsværftsarbejdere, fra modstandskampens tid gode kontakter til tyske kommunister. Set fra DDRs synspunkt var den vigtigste begivenhed på partikongressen den politiske udtalelse, der forpligtede partiledelsen til at arbejde for bedre og kontinuerlige forbindelser med søsterpartierne. ¹⁵

Samarbejde over Østersøen

Fra midten af 50'erne havde DDR forstærket sine bestræbelser på at forbedre de internationale relationer i Østersøområdet, herunder landets egen rolle i regionen. ¹⁶ Ungdomsorganisationen FDJ, der allerede havde udsendt en invitation til at tage dette emne op i forbindelse med ungdoms- og studenterverdensfestivalen i Warszawa, arrangerede i sommeren 1956 et kammeratligt stævne for ungdommen i alle Østersølandene i DDRs kystegne. For dem, der gik ind for en hurtig opbygning af socialismen i DDR, selvom prisen var en langtidsdeling af Tyskland, hvilket indebar en konsolidering af de bestående magtforhold i parti og regering, var internationale kontakter, navnlig med nabolandene, af stor betydning. Til det brug kunne de ikke regne med Polen under Gomoulka, der var som en »rød klud« for Ulbricht; ej heller med de vesttyske kommunister, der efter 1956 eksisterede illegalt. Derfor måtte man nu tillægge relationerne til de skandinaviske naboer, og dermed altså også partirelationerne, en større betydning.

I slutningen af juli 1957 rettede værftsarbejdere fra DDR og Danmark efter et møde i Warnemünde forslag til »alle kollegaer i Østersølandene« om at overveje »initiativer til sikring af freden« og afholde en »konference for værfts- og metalarbejdere« i Rostock. Den 11. august blev der under ministerpræsident Grotewohls og SUKPs præsidiemedlem Mikojans tilstedeværelse udsendt en invitation til den første Østersøuge i sommeren 1958. Invitationen kom fra SED-chefen i Rostock, Karl Mewis, veteran fra Den spanske Borgerkrig og tidligere leder af KPD-regionsledelse Nord, en mand der var godt bekendt med danske forhold. I samme måned beskæftigede Selskabet til kulturelle kontakter med Udlandet (GkVA) sig ligeledes med at optage kontakt med sømandsorganisationer i Nordeuropa. ¹⁷

I sommeren 1957 var det kommet til alvorlige konflikter i partiledelsen i Moskva. Det var kun ved hjælp af støtte fra militæret, at Krustjov kunne få indkaldt til et centralkomitemøde, hvor han kunne få sin vilje igennem over for præsidiets flertal. Som følge af turbulensen i Moskva var der større spillerum for fraktionskampene i de andre kommunistpartier.

En dansk partidelegation var i august 1957 inviteret til Moskva med henblik på officielle samtaler, og herunder diskuterede man også ideen om at afholde en Østersø-fredskonference. Repræsentanterne for DKP satte spørgsmålstejn ved mulighederne for succes for et sådant arrangement, da det ville blive svært at gøre det populært i befolkningen i et NATO-land. Man opfattede aktioner mod dansk samarbejde med Forbundsrepublikken på forsvarsområdet som langt mere realistiske.¹⁸ Midt i september modtog et ikke ret begejstret SED fra Palle Andersen oplysninger om samtalerne i Moskva og den danske centralkomites vurdering af dem.¹⁹

I oktober tog SED initiativ til uden for dagsordenen på Det faglige Verdensforbunds kongres i Leipzig at afholde en drøftelse med repræsentanter for alle Østersø-landene med henblik på fællesaktioner »der skulle gøre Østersøen til et fredens hav«.²⁰ Disse drøftelser fortsattes efterfølgende i Rostock med medlemmer af Dansk Metals afdeling i Odense og de københavnske skibs- og havnearbejdere.²¹ Derimod omtaltes disse planer ikke i SEDs forestillinger om partidrøftelser med DKP i december 1957.²² Partidelegationen, der lededes af Aksel Larsen, omfattede også politbureauemedlem og partisekretær Poul Thomsen, og Svend Nielsen, mangeårigt medlem af Sømandsforbundet og medlem af redaktionsledelsen i LoF, samt centralkomiteemedlem Villy Fuglsang, veteran fra Den spanske Borgerkrig og landbrugsekspert, samt Harald Bentzen fra den københavnske afdelingsledelse. De mødtes med SED-repræsentanterne Walter Ulbricht, politbureauemedlemmerne Hermann Matern, tidligere emigrant i Nordeuropa, Heinrich Rau, veteran fra Spanien og formand for Centralkomiteens udenrigspolitiske kommission og Friedrich Ebert, samt centralkomiteemedlemmerne Hermann Axen, chefredaktør for SED-organet »Neues Deutschland«, samt Karl Mewis. Ifølge en fælles erklæring var den »nuværende internationale situation og kampen for freden, den internationale arbejderbevægelses spørgsmål, situationen i de to lande samt de politiske spørgsmål, der interesserer de to partier, navnlig med hensyn til relationerne mellem de to lande og folk« emner for drøftelserne. Under opholdet i DDR aflagde delegationen også besøg i

Rostock-området. I sin hilsningstale, mindede Karl Mewis om den fælles kamp mod fascismen og om emigrationstiden. I sin svartale roste Aksel Larsen ifølge »Ostseezeitungs« dækning også mottoet »Østersøen skal være et fredens hav«. I sin tale på Warnow-værftet i Rostock erklærede han, at han havde erkendt nødvendigheden af, at der i fremtiden skulle være tættere kontakt mellem den danske arbejderklasse og DDR. Herefter aflagde delegationen, nu uden Larsen, besøg på LPG Trinwillershagen.²³ De blev ledsaget af Hermann Schuldt, sekretær for landbrug i SED i Rostock. Spaniensveteranen Schuldt havde i sin emigrationstid i Danmark en kort tid fungeret som leder af KPD-gruppen med ansvar for økonomi og ledelse af afsnittet.

Det er klart, at det i den type bilaterale partidrøftelser næppe var muligt at nå frem til en »fuldstændig enighed i alle den internationale arbejderbevægelses principielle spørgsmål«, som det blev formuleret i fælleserklæringen. For danskerne var der stadig en række åbne spørgsmål, navnlig i forbindelse med Harich-processen; også mottoet »Østersøen – fredens hav« var ikke blevet færdigdiskuteret. Det var umuligt at undgå formulermæssige vanskeligheder i forbindelse med fælleserklæringen. Hermann Axen beskrev efterfølgende²⁴ visse principielle meningsforskelle med Aksel Larsen om formuleringer så som »begge partier kæmper for en videre befæstelse af enheden mellem de kommunistiske og arbejderpartierne på den proletariske internationalismes grundlag, navnlig det broderlige forhold til SUKP«, om hvis ledende rolle Larsen havde den lakoniske kommentar at »intet parti kommanderer«. Også i forbindelse med »det socialistiske demokrati i DDR« var Larsen tilbageholdende; ifølge eget udsagn havde han dårligt kunnet lære det at kende på to dage. Hvis hans indvendinger mod at man skulle udvise troskab mod Moskva i enhver henseende, var alarmerende, og selvom han indirekte tog afstand fra Moskva-erklæringen fra november, så var hans indvendinger mod mottoet om Østersøen som et fredens hav langt mere tungtvejende for SED, fordi de satte spørgsmålstejn ved den ubetinget nødvendige danske støtte til DDRs initiativ om en Østersøuge i Rostock. Larsen mente, at det ville have været bedre i første omgang at få et sådant motto gjort populært via fredsbevægelserne i de kapitalistiske stater; nu kom de fra de socialistiske stater og var derved »stemplet«. Derved satte han fingeren på det ømme punkt i dette motto, der oprindeligt stammede fra Krustjov; han havde nemlig ikke haft held til at få finnerne til at falde for det i forbindelse med sit besøg i Helsingfors i juni 1957.²⁵ Endelig indeholdt SED-DKP-erklæringen intet om Østersøugen.

Aftalerne drejede sig om udvikling af de gensidige kontakter, regelmæssig udveksling af information og fællesbestræbelser for bi- og multilaterale partidrøftelser. Der var yderligere en drøftelse med Thomsen og Fuglsang den 19. december i centralkomiteens gæstebolig, med deltagelse af Willi Adam, der i eksiltiden i lang tid havde været leder af KPD-gruppen i Danmark, Kurt Heiss, spaniensveteran og i 1957 generalsekretær for GkVA, Paul Markowski, sektorchef i centralkomiteens afdeling AP/TV samt Guido Zamis og Arnim Zeissler.²⁶

I begyndelsen af februar 1958 afholdtes SEDs 35. centralkomitemøde, hvor Ulbricht gik af med sejren over sine modstandere. I beretningen, som blev aflagt af Erich Honecker, kandidat til politbureauet, fordømtes »gruppen Schirdewan, Wollweber og andres splittelsesaktiviteter«, hvis fejl i første række bestod »i den opportunistiske fortolkning af begivenhederne på SUKPs XX. partikongres«, »i fejlvurderingen af situationen« og »en undervurdering af NATO-politikken«.²⁷ Centralkomitemødet tog også rapporten om forløbet af partidrøftelserne med DKP til efterretning. Den ligeledes offentliggjorte evaluering talte om »overensstemmelse« i de vigtigste spørgsmål; de danske kammerater havde i løbet af drøftelserne »erklæret sig enige med en understregning af SUKPs ledende rolle«, der var fuld overensstemmelse i vurderingen af Forbundsrepublikken som aggressiv og DDR »som en fredsfaktor i Europas hjerte«.²⁸ I Danmark diskuterede DKPs centralkomite den 1. og 2. februar, hvad der var sket ved partidrøftelserne i Berlin. På forhånd havde det danske sekretariat som bilag til rapporten udsendt en meddelelse om »Østersøugen i DDR«, der beskrev festugen og dens underpunkter og DKPs mulighed for at støtte den.²⁹ En repræsentant for LoF, Helge Larsen, havde allerede deltaget i det første møde i planlægningsudvalget den 30. januar i DDR.³⁰

Det var kommet til en afklaring af de udenrigspolitiske mål, navnlig det helt centrale Tysklands-spørgsmål, i SED efter de partiinterne stridigheder i 1957/58. Efter det 35. centralkomitemøde var den holdning, at man ikke for enhver pris skulle tilstræbe en genforening, blevet dominerende; at DDR var en fast bestanddel af den »socialistiske lejr«. Mens man i januar 1955 i et budskab fra Volkskammer-præsidenten til formanden for Det danske Folketing stadig havde talt om »en demokratisk genforening af Tyskland via fællestyske frie valg«³¹, så ville DDRs regering i sin erklæring af 2. september 1957 til alle Østersølande nu kun gå ind for »hele det tyske folks interesser« i spørgsmålet om en sikring af freden.³² Selvom den V. SED-partikongres ikke ville give afkald på det krav, der

nu var stivnet til et ritual, om »genforening af Tyskland«³³ understregede den eftertrykkeligt sin villighed til »skabelse og udvikling af normale relationer med alle lande«.³⁴ Selvom der i de følgende år ikke opnåedes endelig klarhed om dette spørgsmål i partiledelsen, var Mewis, partichefen i Rostock, blandt dem, der pressede på for at opnå international anerkendelse af DDR, og som også så formålet med Østersøugen i dette mål.³⁵

I de planer, som SED-distriktssekretariatet i Rostock lagde for Østersøugen, var kernen en arbejderkonference, og det, man havde for øje, var en »konference for sømænd og havnearbejdere«, der skulle forfølge det mål at skabe et »aktionsfællesskab mellem faglige organisationer mod NATOs krigsplaner«. Det blev sagt, at man i sømændenes internationale klub – især med de skandinaviske matroser – skulle diskutere planlægningen og gennemførelsen af Østersøugen.³⁶ Det internationale initiativudvalg til den første arbejderkonference i Rostock inden for rammerne af Østersøugen bestod overvejende af værfts- og havnearbejdere samt sømænd. For DDR var det Willi Grünert, der førte pennen. Den tidligere emigrant i Danmark – og her havde han også stået ISH nær – var nu leder af Den internationale Sømandsklub i Rostock.³⁷ Det var først efter adskillige tysk-danske drøftelser, at der i maj 1958 blev optaget norske og svenske fagforeningsfolk i planlægningsudvalget. Willi Grünert plæderede lidenskabeligt for ideen om en konference blandt sømænd, værfts- og havnearbejdere, og heri blev han støttet af Paul Rathke, formand for IG-Metal i Rostock. Men blandt de udenlandske medlemmer af initiativudvalget var det kun danskerne, der udtalte sig til fordel for en sådan konference: Christian Christensen, formand for de københavnske havnearbejdere, Villy Andreasen, formand for de københavnske værftsarbejdere, Svend Petersen, kontrollør for sømandsforbundet samt Georg Eugen Schröder fra søfyrbøderne. De andre anså en udvidelse af deltagerkredsen for uomgængelig nødvendig. Men det var ikke kun den danske delegation – den bestod af 15 havnearbejdere og 12 sømænd – på arbejderkonferencen i sommeren 1958, der forblev trofaste mod den oprindelige hensigt.³⁸ Også den norske delegation med Aasmundt Beckholdt som drivende kraft rekrutterede i de første år overvejende deltagere blandt arbejderne på skibsværfterne i Oslofjorden.³⁹

Hamskifte i DKPs ledelse

I begyndelsen af juni 1958 kunne Poul Thomsen fortælle SED om de ny udviklinger i det danske parti. Til trods for interne partistridigheder om

de jugoslaviske kommunister – Tito havde vægret sig ved at underskrive Moskva-erklæringen – forsikrede Thomsen, at DKP stod fast på denne erklærings grundlag.⁴⁰ Omkring midten af juni var det blevet kendt, at man til trods for løfter om det modsatte havde henrettet den ungarske ministerpræsident Imre Nagy. På foranledning heraf havde Aksel Larsen skrevet et memorandum »Hvor står vi?« til sin partiledelse, hvori han beskrev nødvendigheden af et »hamskifte« med henblik på partiets fremtid. Dermed nåede partistridighederne deres første højdepunkt. I slutningen af måneden blev der holdt møde i SED-distriksdelegeretkonference i Rostock. Foruden en svensk repræsentant var også Ragnhild Andersen, Alfred Jensens kone og i mange år Aksel Larsens modspiller, kommet til Rostock. På vegne af DKPs centralkomite takkede hun for invitationen til Østersøugen, der ifølge hende var blevet modtaget med »begejstring«. ⁴¹ I slutningen af juni deltog Larsen i Berlin i en drøftelse mellem kommunistiske partier fra 15 lande, han talte også på afslutningsmødet.⁴² Derimod undgik han – eller var han ikke blevet inviteret? – åbningsmødet ved den første Østersøuge i Rostock, hvor fremtrædende kommunistiske funktionærer fra Sverige og Norge, ja, endog Emil Lövlén deltog.⁴³ Lövlén var formand for NKP 1946-1965. Til den V. SED-partikongres, der fandt sted nogenlunde samtidig i Berlin, overbragte Ludvig Hansen, en tidligere havnearbejder, den danske hilsen, der hylkede SED som »et godt eksempel« og »et godt forbillede« for DKP, navnlig »i opgøret med de kræfter, der fører en splittelsespolitik blandt de kommunistiske partier«. ⁴⁴ Åbenbart havde »den hårde kerne« omkring Ib Nørlund, Alfred Jensen, Ragnhild Andersen m.fl. allerede fået overtaget i DKP.

I august 1958 behandlede en informationsskrivelse fra den internationale centralkomiteafdeling i SED den danske problemstilling (udsendt til: Politbureau 27x, afdelingen for udenrigspolitik 13x, afdelingen for agitation 10x). Under overskriften »Om konflikterne i Danmarks Kommunistiske Partis centralkomite« gaves et resumé af artikler i Svenska Dagbladet (17. aug.) og Land og Folk (16. aug.), der gik ud på, at Larsen ikke ville fordømme Tito.⁴⁵ I september kom der yderligere en informationsskrivelse under den usædvanlige overskrift »Til politbureauets medlemmer om situationen inden for DKP«. ADN-korrespondenten Ursula (Ulla) Jessing, sammenfattede her på 10 sider sine tanker om »den dybe krise« i DKP. Ifølge hende havde der i den danske partiledelse siden foråret 1956 eksisteret »risiko for en splittelse«, hvilket allerede havde vist sig i visse spørgsmål. Aksel Larsen var leder for et mindretal på syv ud af

Ragnhild Andersen, leder af Kvindeligt Arbejderforbunds Afd. 5 og kommunistisk medlem af Folketinget i 1945 var blandt tilhængerne i DKP af initiativerne til Østersøugen. (ABA, original Det Kgl. Bibl.)

36 medlemmer i centralkomiteen.⁴⁶ SEDs internationale tidsskrift havde kort skrevet om DKPs centralkomitemøde i august, »Neues Deutschland« bragte også uddrag af beslutningerne forud for partikongressen.⁴⁷ Tidsskriftet for de kommunistiske og arbejderpartierne, »Probleme des Friedens und des Sozialismus«, der udkom i Prag, og som ikke alene var talerør for SED, men tillige for den kommunistiske verdensbevægelse under Moskvas ledelse, havde skrevet mere udførligt om plenarmødet. Læserne fik at vide, at Larsen med sine »revisionistiske« tilkendegivelser var kommet i mindretal med stemmetallene 27:7 ved afstemningen. Det han i grunden havde krævet var, »at partiet skulle forlade den proletariske internationalismes principper og afbryde forbindelsen til den internationale kommunistiske bevægelse«. Derved var Larsen kommet til at høre til blandt »de i andre partier afslørede revisionister«; hans synspunkter måtte »afvises«, og partiets enhed måtte befæstes. Artiklen tilkendegav en klar forståelse for de danske kommunisters bekymring »fordi en lille gruppe højreopportunistiske elementer åbenlyst var slået ind på splittelsens vej og allerede helt uberettiget havde dannet et »centrum« med Larsen i spidsen«; deres kamp mod »fraktionsmagerne« ville »finde enstemmig støtte i den internationale kommunistiske bevægelse«.⁴⁸ Allerede det følgende nummer af den internationale SED-bulletin kunne som forbedelse af partiets 20. kongres bringe DKPs politbureaus stillingtagen til det internationale samarbejde i Moskvas og Østberlins betydning af ordet; heri fordømte man de »revisionistiske strømninger« i DKP.⁴⁹ SED gav også andre »søsterpartier« mulighed for at ytre sig i striden. Den hollandske KP-generalsekretær, Paul de Groot, også en ISH-veteran, sammenlignede Larsen med »de højreorienterede« i sit land, med »de jugo-

Arbeiter und Gewerkschafter der Ostseestaaten!

Ihr geht wie wir in der Heimat am Ostseestrand Eurer friedlichen Arbeit nach; Ihr baut Schiffe wie wir, beladet sie mit den Schätzen des Landes und den Früchten Eurer Arbeit, bringt sie in ferne Länder und kehrt mit reicher Frucht zurück. Die Ostsee hat für uns alle in den Anliegerstaaten die

gleiche lebenswichtige Bedeutung als Handels- und Schifffahrtsweg, an dessen friedlicher Sicherung wir gleichermaßen interessiert sind. Uns Arbeiter der Ostseeländer verbindet das gemeinsame Wollen.

DIE OSTSEE muß ein Meer des Friedens sein

Unvergessen ist das große Unglück, das der rüuberische deutsche Imperialismus und Militarismus im zweiten Weltkrieg über das deutsche Volk und alle anderen Völker der Ostseestaaten gebracht hat. Mit um so größerer Sorge stellen die friedliebenden Völker, vor allem die Arbeiter unserer Länder fest, daß die gleichen Kräfte des deutschen Imperialismus wiederum den Frieden bedrohen.

Neben dem Ausbau starker Militärbasen in Kiel und Flensburg stellt vor allem die in Paris beschlossene Errichtung von Abschußbasen für Atomraketen auf dem Gebiet der Bundesrepublik eine furchtbare Bedrohung des Lebens und der friedlichen Arbeit aller Menschen der Ostseestaaten dar.

Kein Arbeiter kann zu dieser Gefahr schweigen und dieser Entwicklung tatenlos gegenüberstehen. Wir Arbeiter tragen für die Erhaltung des Friedens im Ostseeraum eine besonders große Verantwortung. Wir sind stark genug, diese Ge-

fahren abzuwenden. Wir können es, wenn wir uns verständigen, einigen und eine breite Bewegung entfachen gegen die drohende Atomkriegsgefahr und für die Sicherung des Friedens im Ostseeraum. Wir glauben, daß es eine gemeinsame Auffassung bei den Arbeitern der Ostseeländer über den Rapack-Plan zur Schaffung einer atomwaffenfreien Zone in Mitteleuropa gibt.

Aus diesem Grunde haben Arbeiter aus Dänemark, Schweden, Finnland, Norwegen, der Sowjetunion, der Volksrepublik Polen und der Deutschen Demokratischen Republik sowie der Deutschen Bundesrepublik vorgeschlagen, ihre Arbeitskollegen aus den benachbarten Ostseeländern zur gemeinsamen Arbeiterkonferenz einzuladen. Jedes Jahr in der Ostseewoche — erstmalig am 7.—8. Juli dieses Jahres — sollte ein solches Arbeiterforum stattfinden, auf dem die Arbeiter über ihre engere Zusammenarbeit im Kampf für die Erhaltung und Sicherung des Friedens beraten und Maßnahmen festlegen werden.

Den første indbydelse til Arbejderkonferencen, der var et led i Østersøugen i DDR i 1958. (ABA)

slaviske pseudokommunister«, ja ligefrem med Imre Nagy – hensigten hermed var for første gang i et SED-organ at kriminalisere den, man hidtil havde betegnet som »kammerat Larsen«.⁵⁰

Den 20. DKP-kongres fandt sted i København i dagene fra den 31. ok-

tober til den 2. november 1958. I blomstrende vendinger hyldede centralkomiteens beretning de præstationer og fremskridt, som DDR havde nået. Kongressen, der betegnede revisionismen som den største fare for partiet, fandt at partiets hovedopgaver i forbindelse med udenrigspolitikken og de internationale aktiviteter var at bekæmpe den vesttysk-danske enhedskommando og støtten af bestræbelserne for at få oprettet atomvåbenfri zoner i Europa eller m.a.o. ideen om »Østersøen – et fredens hav.⁵¹ Karl Mewis, der i forbindelse med den V. SED-partikongres var rykket op som kandidatmedlem til politbureauet, havde været gæst på kongressen. Efterfølgende aflagde han rapport til sin partiledelse om den politiske fordømmelse af Aksel Larsen. Men der havde egentlig ikke været nogen strid; Larsen havde afvist at lade sig opstille til centralkomiteen. Mewis vurderede kongressen som en »overordentlig betydningsfuld sejr for marxist-leninisterne«, men anså stadig en splittelse af partiet for en aktuell mulighed.⁵² De følgende numre af det internationale SED-tidskrift bragte udførlige artikler om den danske partikongres. Man var begejstret for, at der ikke var blevet optaget nogen fra »dette mindretal« i centralkomiteen.⁵³ Formandsposten var blevet overtaget af den 32-årige Knud Jespersen, en relativt ukendt fagforeningsmand fra Ålborg. I DDR offentliggjorde man kongressens vedtagelse, hvori man manede til enhed i den kommunistiske verdensbevægelse⁵⁴ samt beretningen fra det 2. centralkomitemøde, der havde ekskluderet Aksel Larsen fra partiet og havde genvalgt Poul Thomsen som partisekretær og Martin Nielsen som chefredaktør på LoF, samt appellerede til »alle socialismens tilhængere« til at samle sig om DKP og at vende sig imod ethvert forsøg på at oprette nye »socialistiske« partier.⁵⁵ På grundlag af Mewis-rapporten traf SED-ledelsen en beslutning om »foranstaltninger til at fremme et bedre samarbejde med DKP«, der skulle bestå i interne drøftelser i Berlin, invitation af små danske delegationer, der skulle studere socialismens opbygning i DDR, intensivering af udvekslingen af delegationer, fremsendelse af skolingmateriale, mulighed for DKP-medlemmers deltagelse i kurser på partihøjskolerne eller distriktspartiskolerne samt en udvikling af dansk arbejdeturisme i DDR.⁵⁶

Tættere samarbejde mellem DKP og SED

I sin gennemgang af vanskelighederne med Aksel Larsen på et møde, der fandt sted midt i december i »Østersøuge-udvalget«, krævede Mewis, at NATO-landet Danmark skulle beslutte sig »for en af de to tyske sta-

I 1958 blev Aksel Larsen på DKPs kongres, der blev holdt bag lukkede døre i den gamle Landstingssal på Christiansborg, afløst af Knud Jespersen. Året efter i 1959 dannede han Socialistisk Folkeparti. (ABA. Fotograf Aage Sørensen)

ter«. Men hidtil havde der også fra DDRs side været gjort alt for lidt for at gøre den socialistiske tyske fredsstat populær i Danmark.⁵⁷ På det første møde blandt repræsentanter for alle de kommunistiske partier i Østersølandene, der på SEDs invitation skulle forberede Østersøugen som et fælles fredsin-

tiativ, brystede Mewis sig ligeledes med SEDs rolle i DKPs »afklaringsproces«: »Denne havde kun kunnet finde sted, fordi vi ved sidste års Østersøuge havde en delegationsudveksling mellem det danske parti og vort parti.« Ifølge Mewis havde det i striden med Aksel Larsen »ikke drejet sig om småting«, men derimod »om hvorvidt NATOs indflydelse i Danmark skal fortsætte«. At Larsen ikke havde været indstillet på »at føre kampen mod NATO-kræfterne med stor beslutsomhed« skyldtes først og fremmest hans opfattelse »af de to tyske stater« og initiativet om »Østersøen – et fredens hav«. Men nu var alle uklare punkter skaffet af vejen, og den danske centralkomite havde i den foregående uge udtrykkeligt hilst idéen om at forvandle Østersøen til »et fredens hav« velkomment,⁵⁸ ⁵⁹ og arbejdet kunne nu gå i gang. I forlængelse af disse drøftelser fortsatte Nørlund og Thomsen deres samtaler med Matern, Mewis og Peter Florin, lederen af den internationale afdeling i centralkomiteen. Danskerne gav en optimistisk fremstilling af situationen i deres parti. Ganske vist havde stridighederne medført nogle hundrede udmeldelser, navnlig i København, men der var også kommet 150 nyindmeldelser. Det der derimod bekymrede dem var muligheden af, at Larsen ville oprette et nyt parti, hvilket han var gået i gang med i november med henblik på en endelig oprettelse den 15. februar 1959. Hermann Matern, der fra 1949 havde været formand for den centrale partikontrolkommission,

og som var velbevandret i de intriger, der knyttede sig til efterkrigstidens stalinistiske processer, beroligede danskerne med en forsikring om, »at man også i vore arkiver vil udforske visse danskeres fortid, folk der under krigen plejede omgang med Gestapo og Secret Service«. ⁶⁰ I det intensive samarbejde, der fandt sted mellem DKP og SED, og som fra tysk side blev gennemført via partiorganisationen i Rostock, fik udvekslingen af delegationer stor betydning. Ved den konference, som DKP i København afholdt, var der deltagelse fra partiledelsen i Rostock ved den endnu ikke 32 år gamle Harry Tisch, der i 1962 skulle afløse Mewis på posten som distriktpartichef, samt Karl Deuscher. Ingen af disse havde noget forhold til Danmark, hvilket forklarer deres blåøjede rapport om »sund optimisme og kampmod«, blandt de danske kammerater samt deres konklusion om en »styrkelse af partiet«. Under alle omstændigheder var det alene deres konstatering af en »vækst i DDRs autoritet i Danmark« der var af betydning for SED; ⁶¹ den københavnske partiformand, Ingmar Wagner, havde jo i sin tale understreget, at det var i overensstemmelse med det danske folks dybeste interesse at knytte nærmere forbindelser med DDR i den fælles kamp mod tysk imperialism, og havde tilføjet, at man ville sende tusind danskere til den næste Østersøuge. ⁶² I forbindelse med 1. maj 1959 kom en SED-delegation under Erich Honeckers ledelse til København. Honecker, der indtil 1955 havde været formand for FDJ, kendte fra den tid den københavnske partisekretær, Ingmar Wagner, der fra 1950 til 1956 havde været formand for DKU. Det er sandsynligt, at Honecker af ham fik en beskrivelse af de interne forhold i det danske parti. I det af Honecker og Jespersen underskrevne kommuniké udtalte begge parter sig til fordel for nærmere relationer og en intensivering af delegationsudvekslingen; i særdeleshed ville de i fællesskab støtte Østersøugen. ⁶³ I SED-politbureauets beretning til centralkomiteemødet i maj hed det om denne rejse, at delegationen i løbet af drøftelserne havde fået indtryk af, at DKP »efter at de i lange og vanskelige konflikter havde befriet sig fra revisionisterne og disses leder, Aksel Larsen, nu takket være en radikal og principiel politik« havde kunnet genvinde »sin position i den danske arbejderklasse«. En »klar holdning i det danske søsterparti med hensyn til en række grundprincipper i marxismen-leninismen« mente SED-delegation at have iagttaget i »atmosfæren« i drøftelserne og i »den overordentlig store interesse for kampen mod den tyske militarisme og for opbygningen af socialismen i DDR«. Beretningen, som blev fremført af Edith Bauman, drog den konklusion, at der i Danmark måtte gøres endnu mere for at udbrede kendskabet til

DDR. Alt i alt havde rejsen vist, »at der også i dette nordlige naboland er ved at ske en stemningsforandring til vores fordel«. Man skulle i forøget omfang fortsætte bestræbelserne på at opbygge statslige, samfundsmæssige og økonomiske relationer med Danmark tillige med de omtalte informationsaktiviteter.⁶⁴ Faktisk var de første følere sendt til de danske myndigheder allerede i marts med henblik på at få optaget forhandlinger om en dansk anerkendelse af DDR-pas,⁶⁵ og midt i juni skulle Karl Mewis under et besøg, som Clarté havde inviteret ham til at aflægge i København, mødes med statsminister Viggo Kampmann.⁶⁶ Den 5. juni gav Erich Honecker den internationale centralkomiteafdeling besked om at gennemføre en række foranstaltninger, der var aftalt med Jespersen, herunder en forbedring af arbejdsforholdene for ADN-korrespondenten i København. Bortset fra den materielle hjælp var hævdelser af partiets »ledende rolle« i Danmark i de socialistiske landes øjne af vital betydning for DKP. Mange internationale forbindelser, det være sig mellem faglige organisationer eller i frihedskæmpernes internationale organisation (FIR), var i hænderne på de kommunister, der holdt med Aksel Larsen. I slutningen af marts havde den danske centralkomite vedtaget en erklæring, om at »kommunisterne« på ingen måde kunne anerkende Socialistisk Folkeparti som en del af den danske arbejderbevægelse eller den socialistiske bevægelse i Danmark.⁶⁷ I overensstemmelse hermed gav Honecker besked til sektorlederen af den internationale centralkomiteafdeling, Horst Meyer, også tidligere emigrant i Nordeuropa, om at informere den antifascistiske modstandskomite i DDR om den »hidtidige forbindelsesmand for FIR i Danmark«, Herluf Rasmussens, »revisionistiske optræden«; i fremtiden skulle forbindelsen med frihedskæmpere udelukkende formidles fra SEDs centralkomite til DKP. Også FDGBs forbundsledelse skulle »informerer«, om at afbryde alle forbindelser med »Larsen-folkene«, og man skulle diskutere det, at de faglige relationer alene skulle formidles via DKPs centralkomite.⁶⁸

SED-støtte til DKP

I sommeren 1959 pressede danskerne igen på for at få hurtig og effektiv støtte til deres parti. I juli accepterede SED Wagners forslag om foreløbigt at indsætte DKP-politbureauemedlemmet Villy Karlson som korrespondent for »Neues Deutschland« i København. Dermed havde man taget det første skridt i retning af en materiel sikring af en grundkadre af politarbejdere. Men der skulle mere til. Fra september til ind i december

forsøgte DKP at overbevise SED om, at det ville være en god idé i København at oprette et informationscenter om udviklingen i de to tyske stater. Når bortses fra nogle trykkemaskiner fik man ikke megen materiel hjælp.⁶⁹ Derfor fremlagde Wagner og Jespersen forslag om oprettelse af en venskabskomite. En sådan eksisterede allerede i alle andre nordeuropæiske lande; hidtil havde en udpræget antitysk stemning ikke varslet godt for oprettelsen af en sådan organisation. Nu hævdede DKP, at antipatien var rettet mod den tyske imperialisme; manglende viden om DDR i befolkningen medførte, at den ikke kunne differentiere mellem de to tyske stater. En komite, der så senere kunne omdannes til en forening, skulle afhjælpe denne mangel. Det danske budget omfattede engangsomkostninger på 10.500 kr og årlige faste driftsomkostninger på 26.400 kr plus udgifter til særligt politisk arbejde. Det stod klart, at der fra dansk side ikke kunne ydes noget – bortset fra eventuelle indtægter i form af bidrag og arrangementer, der dog ikke ville komme højt op. I sammenligning med omkostningerne for den norske komite – 1959: medfinansiering af lønomkostningerne for sekretæren for Sambandet Norge-Folkedemokratierne 3.000 nkr og til politisk arbejde 2.500 nkr – var der tale om et ikke ubetydeligt beløb.⁷⁰ Under partidrøftelserne i december 1959 og i februar og marts 1960 pressede Wagner og Jensen med held på for at få dannet en venskabsforening.⁷¹ Efter accept fra SEDs centralkomites udenrigspolitiske kommission foreslog Wagner over for GkVAs stedfortrædende generalsekretær, Kann, at Johannes Hansen skulle være sekretær for foreningen, og denne fik fra 1. juni hovederhverv i DDR-foreningen, der betalte hans løn. DKP havde bragt kunstprofessor Lergaart⁷² på tale som formand for foreningen og SED Alfred Petersen, der fra 1956 var formand for DASF, det største danske fagforbund.⁷³ Men den officielle oprettelse af venskabsforeningen skulle først finde sted efter Østersøugen.⁷⁴

Folketingsvalget i november 1960 var en katastrofe for DKP; partiet mistede alle sine mandater. Derimod kunne Larsens Socialistiske Folkeparti efter en uventet succes rykke ind i folketinget med 11 mandater. Efter den forklaringsmodel, som Wagner brugte over for SED blev der af den internationale centralkomiteafdeling strikket en informationskrivelse sammen til politbureauet og til brug for afdelingens egne aktiviteter, der i den grad maledede SF og DKP hhv. sort og hvidt, at der til brug for Florin var vedføjet mere nuancerede synspunkter i håndskrift, herunder bl.a. at SFs paroler havde været mere i overensstemmelse med situationen end DKPs.⁷⁵ Valgnederlaget gjorde behovet for støtte fra SED

endnu mere påtrængende; det kunne næppe være i DDRs interesse, hvis DKP måtte gennemføre nedskæringer i parti- og medarbejdet. Wagner og Jespersen bad Berlin om trykkemaskiner, skrivemaskiner o.s.v., fra Rostock bad man om plakater m.m. til en samlet værdi af 20.000 mark samt en forøgelse af antallet af pladser på SEDs internationale feriekurser ud over de planlagte 120 pladser – omkostningerne 60.000 mark.⁷⁶ Der var heller ikke nogen heldig stjerne over oprettelsen af venskabsforeningen den 19. december 1960, der fandt sted under forsæde af Esther Brinch. Fra GkVAs side nærede man store forhåbninger til denne forening, fordi man mente, at man her havde undgået »... alle hidtidige fejl i forbindelse med oprettelsen af andre foreninger«. En bred politisk sammensætning af bestyrelsen – fire kommunistere, fire radikale, to socialdemokrater og 10 progressive borgerlige – varslede om et fremgangsrigt arbejde.⁷⁷ Fra januar udkom DDR-revue også på dansk med et oplag på 5.000.⁷⁸ De meget små indtægter herfra skulle bruges til delvis finansiering af foreningens aktiviteter. Men en reel støtte fik man først fra marts 1962 med DKPs oprettelse af rejsebureauet Folketurist, ledet af Helge Kierulf, der i modstandskampen mod Hitler-Tyskland som leder af den københavnske sømandsklub havde stået ISH nær.⁷⁹

SED var som statsbærende parti hele tiden på tærne for at fremme statslige, og dermed også udenrigspolitiske, interesser, og havde derfor brug for indflydelsesrige internationale samarbejdspartnere. Den udenrigspolitiske målsætning, der gik ud på at opnå anerkendelse af de nord-europæiske stater havde efter den V. partikongres i 1958 undergået visse forsigtige nuanceringer. Således krævede DDR i maj 1960 »ikke diplomatisk anerkendelse« fra dansk side, men var blot interesseret i »at informere den danske befolkning om det ødelæggende i Vesttysklands gennazificering og de socialistiske forhold i DDR«. ⁸⁰ Alle DDRs bestræbelser gik ud på at få etableret parlamentsrelationer som et forstadium til statslig anerkendelse. Ganske vist var det kun gennem det svenske søsterparti, at DDR stadig havde direkte kontakt med et skandinavisk parlament. Hvis man ville arbejde fremgangsrigt i Danmark, forekom det derfor nærliggende at etablere kontakter med SF. Derved kom SED i konflikt med troskaben overfor egne ideologiske principper i forhold til DKP. Det har hidtil ikke været muligt at finde nogle indicier på, at man aldrig helt havde afbrudt kontakterne med Aksel Larsen, hvilket Karl Mewis fortalte forfatteren i 1986. Honeckers entydige ordre af 5. juni 1959 om at give DKP en monopolstilling m.h.t. kontakter blev kun fulgt halvhjertet. Midt i december 1959 havde DKP i partidrøftelser med

Ernst Melis og Georg Spielmann indtrængende opfordret til, at man ikke skulle sende invitationer fra frihedskæmpernes komite til »den af revisionister dominerede komite« i Danmark; bestræbelser af lignende karakter var allerede i september blevet udfoldet over for distriktsledelsen i Rostock. Alfred Jensen foreslog, at man som kontaktorgan skulle bruge det i forbindelse med Østersøugen etablerede kontaktudvalget for tidligere fanger fra Østersølandene, der blev ledet af Helge Larsen og Axel Hansen.⁸¹ Januar 1960 gjorde Ib Nørlund SEDs centralkomite opmærksom på, »at Herluf Rasmussens position i den danske komite af frihedskæmpere, og især hans mulighed for at administrere en række invitationer til DDR, udgør en unødvendig og skadelig kilde til opretholdelse af den revisionistiske gruppes i øvrigt dalende autoritet«. Hidtil havde DKP ikke fået oplyst (SEDs) »endelige holdning til dette spørgsmål«. Den 19. februar meddelte SED-politbureauemedlemmet Mückenberger afdelingsleder Florin: »... vi er under ingen omstændigheder interesseret i fra vor side at fremprovokere et brud, som ellers ville finde sted i og med den danske frihedskæmperorganisation, som jo lige så vel er medlem af FIR ... så i denne forbindelse ville kunne beklage sig over os hos FIR«. Man skulle opretholde relationen, men alle principielle spørgsmål skulle løses i forståelse med DKP. Den 22. marts meddelte SED DKP, at alle fremtidige spørgsmål i relation til sammenslutningen af frihedskæmpere »først ville blive drøftet med partiet«. Alligevel blev det atter overladt til Herluf Rasmussen at administrere invitationerne til en konference i april, hvilket Ib Nørlund måtte konstatere med »den dybeste beklagelse«. ⁸² Efter valgnerlaget var der åbenbart opstået usikkerhed i DDR i spørgsmålet om, hvordan man skulle behandle SF. Man benyttede en udtalelse til frihedskæmpernes DDR-komite i begyndelsen af 1961 fra Herluf Rasmussens side om udrejsefrihed og menneskerettigheder i forbindelse med DDR til at udskrive ham som »renegaten og partifjenden Aksel Larsens nærmeste ven«. Samtidig intensiverede SED sine forsøg på at komme i kontakt med SF. Og i sommeren 1962 fik det også DKPs billigelse heraf.⁸³ Således kunne SED for en tid opretholde sin dobbelte rolle som en del af den kommunistiske verdensbevægelse og statsbærende parti i DDR.

De magtkampe, som fandt sted i DKP, var i første række af personlig og gruppemæssig karakter. Eftersom denne type konflikter mellem kommunister siden tidernes morgen har været ført under påberåbelse af, at det drejer sig om at forsvare den kommunistiske verdensbevægelses interesser, er grænsen mellem selvbedrag og bevidst bedrag af andre fly-

dende. At de personlige relationer mellem SEDs og DKPs ledere – i denne sammenhæng er der ingen grund til at hæfte sig ved SUKP – var af stor betydning er hævet over enhver tvivl. Det er vanskeligt at afdække deres konkrete mekanismer. De gamle ISH-relationer har øjensynligt spillet en rolle; men herimod taler den omstændighed, at Wollweber mistede enhver indflydelse i efteråret 1957. I sin grundkærne var den indholdsmæssige parallelitet i konflikterne med Larsen og Schirdewan i partiets interne meningsdannelse, især i centralkomiteen, der fik en stadig større betydning for partistridighederne, til gavn for Ulbricht og Meewis.

Oversættelse: Lena Flugler.

Noter

1. Smlg. om SEDs historie H. Weber, *Geschichte der DDR*, München 1986 (2. oplg.), *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*, München/Wien 1979, Ilse Spittman, (Hrsg.), *Die SED in Geschichte und Gegenwart*, Köln 1987; om DKP, Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og Arbejderklassen 1945-1975. Danmarks Kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse – en politisk biografi*, København 1977; B. Holmgaard, *Die kommunistische Partei Dänemarks*, i: Åke Sparring, *Kommunisten im Norden*, Köln 1966; om relationerne tillige M. Scholz, »Die Ostsee muss ein Meer des Friedens sein« – *Die Rostocker Ostseewoche in der Aussenpolitik der DDR (1958-1975)*, Greifswald 1990 (MS).
2. Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitages der KPD (Sektion der KI), Jena 1922, S. 166 f.
3. Bericht über die Verhandlungen des III. (8.) Parteitages der KPD (Sektion der KI), Leipzig 1923, S. 195 f.
4. J. Reinert, *Als aktiver Internationalist in Nyborg und Stockholm*, i: *Neues Deutschland (ND)*, 2.1.1976, s.6.
5. Protokoll der Verhandlungen der 3. Parteikonferenz der SED, Berlin 1956, S. 760 f.
6. Smlg. H. Mehring/W. Röder/D.M. Schneider, *Zum Anteil ehemaliger Emigranten am politischen Leben der Bundesrepublik Deutschland, der Deutschen Demokratischen Republik und der Republik Österreich*, i: *Leben im Exil*, Hamburg 1982, s.207ff.
7. Smlg. SKPs breve til Lippe af 14.dec.1956 og 18.okt.1958, i: *SKPs brevsamling*, Arbejderbevægelsens Arkiv och Bibliotek, Stockholm.
8. Institut für Geschichte der Arbeiterbewegung (Berlin), Zentrales Parteiarchiv (IfGA, ZPA) IV 2/20/276.
9. *Aus der internationalen Arbeiterbewegung*, Berlin (AIAB) 1956, H. 5, s.22f.
10. *Idem* 1957, H. 1, s.14f.
11. *Idem* H.3, s.14f.
12. *Idem* H.3, s.14f.
13. IfGA, ZPA IV 2/20/276.
14. Protokoll fra den 19. (ekstraordinære) kongres, 1957 (MS), s.33ff.,25ff., 48ff., 51, If. i: *Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København (ABA)*.

15. Idem s.3.
16. En mere detaljeret beskrivelse heraf findes hos M. Scholz, *Der Weg zur ersten Ostsee-woche in Rostock 1958*, i: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1988, H.4, s.317-324.
17. Liga von Völkerfreundschafts arkiv, Berlin (Liga) nr.57.
18. Protokol fra Centralkomiteemødet 30.-31. august og 1. september 1957 (MS), s.4, i: ABA.
19. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
20. Smlg. H.D. Schliebe, *Über den Kampf um die Erhaltung des Friedens im Ostseeraum*, i: *Beiträge zur Zeitgeschichte*, Berlin 1959, H.3/4, s.161.
21. Smlg. Für Aktionsfreiheit der Gewerkschaften. 20 Jahre Arbeiterkonferenzen der Ostseeländer, Norwegens und Islands 1958-1977, Rostock 1977.
22. IfGA, ZPA IV2/20/275; *Dokumente der SED*. Bd. VI, Berlin 1958, s.368ff.
23. *Ostsee Zeitung*, Rostock (OZ), 18., 19. dec.1957.
24. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
25. Smlg. H. Hubel, *Rüstungskontrollpolitik im Ostseeraum. Zur Steuerung der nordeuropäischen Sicherheitsbeziehungen innerhalb des Ost-West-Konfliktes 1944-1978*, Frankfurt/M; Berlin (West); Circenester NB! 1977, s.227.
26. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
27. Aus dem Bericht des Politbüros an die 35. ZK-Tagung (Berichterstatter: Erich Honecker), Berlin 1958, s.76.
28. Idem s.46f.
29. Protokol for CK møde 1. og 2. februar 1958, i: ABA.
30. PDS-arkivet Rostock (PAR), IV 2/2/18.
31. *Dokumente der Aussenpolitik der DDR*, Bd. 2, Berlin 1955, s.541.
32. Idem Bd. 5, Berlin 1958, s.139.
33. *Protokoll der Verhandlungen des V. Parteitages der SED*, Berlin 1959, s.1402.
34. Idem s.1337.
35. PAR, IV/1/6.
36. PAR, IV/2/18/1436.
37. Landesarchiv Greifswald (LAG), Rep. 210 nr.370 Bd.1.
38. Uswn,
39. *Vennskapsforbundet Norge-DDR* (1986).
40. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
41. PAR, IV/1/7.
42. OZ, 1., 2., 5. juli 1958.
43. OZ, 7. juli 1958.
44. *Protokoll der Verhandlungen des V. Parteitages der SED*, Berlin 1959, s.785 f.
45. IfGA, ZPA IV 2/20/276.
46. Idem.
47. AIAB 1958, H.17, s.30; ND, 29.aug. 1958.
48. *Probleme des Friedens und des Sozialismus (PFS)* 1958, H3, s.87f.
49. AIAB 1958, H.18, s.19ff.
50. Idem, H.20, s.21-24.!
51. Protokol for DKPs 20. partikongres, 1958 i: ABA (MS), s. 3, 36.
52. IfGA, ZPA IV 2/20/276, smlg. også PAR, IV/2/18/1431.
53. AIAB 1958, H.21, s.31.

54. Idem, H.22, s.17f.
55. Idem, H.22, s.31f.
56. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
57. LAG, Rep. 210 nr.19.
58. Idem, nr.221.
59. PFS 1959, H. 3, s.51-55.
60. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
61. idem.
62. AIAB 1959, H.4, s.31.
63. Dokumente der SED, BD. VII, Berlin 1959, s.343ff.
64. IfGA, ZPA IV 2/1/109.
65. Idem, IV 2/20/277.
66. Idem.
67. »Om 'Folkepartisternes' Splittelsesvirksomhed«, vedtaget på CK-mødet den 26-28. marts 1959 i: ABA.
68. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
69. Idem.
70. IfGA, ZPA IV 2/20/278 Liga nr.57.
71. IfGA, ZPA IV 2/20/275; PAR, IV/2/18/1438, 1430.
72. IfGA, ZPA IV 2/20/278; PAR, IV/2/18/1439.6
73. IfGA, ZPA IV 2/20/277.
74. IfGA, ZPA IV 2/20/278.
75. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
76. Idem.
77. Liga nr.57.
78. IfGA, ZPA IV 2/20/278.
79. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
80. IfGA, ZPA IV 2/20/280.
81. IfGA, ZPA IV 2/20/275.
82. Idem.
83. IfGA, ZPA IV 2/20/277.

1989 som historisk chance?

Arbejderbevægelsen i den tyske omstillingsproces på baggrund af den historiske udvikling fra 1945 til 1990.

Af Karl Christian Lammers

1.

Alt afhængigt af perspektivet vil der kunne lægges mange tolkninger ind i det tidligere DDR's sammenbrud i 1989/90, der endte med sammenlægningen af de to tyske stater BRD og DDR til et nyt Tyskland i efteråret 1990. For det forløb har på mange områder afstedkommet fundamentale forandringer. Også for den tyske arbejderbevægelse, der derigennem måske fik en historisk chance for at overvinde fortidens traumer. Af mest vidtrækkende betydning i den tyske arbejderbevægelses perspektiv har det været, at den uomgængeligt syntes at betyde enden på en tysk kommunisme, således som den kendes historisk, og som den til sidst blev repræsenteret af det socialistiske enhedsparti SED. Kommunismen faldt totalt sammen med DDR's undergang. Sammenlægningens næsten hovedkuls forløb har samtidig også medført store problemer. For den tyske arbejderbevægelse dvs. socialdemokratiet SPD og fagbevægelsen DGB har virkningerne af sammenlægningen vist sig at være såvel positive som negative. Først det positive aspekt. Set i et langt historisk perspektiv var en af de væsentligste gevinster udsigten til en virkelig genforening af den politisk-ideologisk og også statsligt splittede tyske arbejder- og fagbevægelse under hhv. socialdemokratisk (dvs. SPD) og fagforeningsmæssigt (dvs. DGB) regi. Splittelsens historie gik længere tilbage end til perioden fra 1945 til 1949, hvor Tyskland blev statsligt og territorielt delt, idet den forening i en enhedsbevægelse, der havde fundet sted i det tidligere DDR i 1946, hurtigt havde vist sig kun at være en il-

lusion. I virkeligheden var der dermed udsigt til overvindelse af mere end 70 års splittelse. Det afgørende nye nu er, at fra 1990 eksisterer kommunismen for første gang siden 1917/18 ikke længere som noget problem for den socialdemokratiske bevægelse, og den udgør heller ikke længere noget indenrigspolitisk spørgsmål i Tyskland. Og der udgår tilsyneladende heller ikke nogen reel trussel fra venstrefløjen mod det reetablerede socialdemokratiske hegemoni blandt de tyske lønmodtagere. Hvis overhovedet, så udgår truslen andensteds fra, den udgår fra den postmoderne individualisme og passivitet.

Det perspektiv ved den tyske genforening kunne man i SPD og fagbevægelsen kun være tilfreds med. Men der var dog også negative aspekter forbundet med den. De hang navnlig sammen med den hast, hvormed den tyske enhed blev gennemført, og den form, hvorunder den fandt sted. For dens form var og blev et nederlag for den tyske arbejderbevægelse, der også var blevet sat næsten uden for indflydelse. Den havde imidlertid heller ikke selv noget koncept for tysk enhed, og især SPD forekom tøvende ved udsigten til genforening. Det hævnedes sig nok i 1990. For den måtte først finde sig i et politisk nederlag, idet følgerne af genforeningen af de tyske stater alligevel viste sig også som lidt af en overraskelse for socialdemokraterne og fagbevægelsen. For den medførte paradoksal nok og ikke umiddelbart den forventede automatiske styrkelse af SPD og DGB. Det østlige Tyskland (DDR) viste sig nemlig valg-sociologisk og politisk-ideologisk ikke længere at være den socialdemokratiske (og for øvrigt også kommunistiske) højborg, som man med henvisning til forholdene før 1933 havde regnet med. Genforeningen har tilsyneladende ikke styrket den socialdemokratiske bevægelse, den har måske endda tilsyneladende svækket den. I alt fald midlertidigt, hvilket måske endda kunne tolkes som en slags »straf« for den socialdemokratiske arbejderbevægelses mere bløde holdning til DDR og dens samarbejde med SED. Dernæst bevirkede sammenlægningens form, at det tidligere DDR reelt blev »overgivet« til Vesttyskland og kolonialisert, hvilket betød en udradering af så godt som alle resultater og gevinster af 40 års DDR-historie. F.eks. for arbejderklassen. Deriblandt de sociale og faglige rettigheder, som DDR-arbejderne trods alt havde tilkæmpet sig. Den tyske fagbevægelse engagerede sig bortset fra på det rent organisatoriske plan for lidt i foreningsprocessen og derfor affandt den sig med, at det tidligere DDR og dens arbejderbefolkning måtte starte på så godt som bar bund i dets overgang til markedsøkonomi. Det gælder bl.a. lønmæssigt og anciennitetsmæssigt og mht. retten til arbejde. Men også organi-

(Øverst, foto ABA).

Berlin som sovjetisk sektor. De sovjetiske besættelsestropper kører gennem det tidligere Grosse Frankfurter Allé. Senere Stalin Allé derefter Karl Marx Allé, hvor 17. juni opstanden begyndte i 1989 (nederst, foto Christel Wickert).

sationsmæssigt, idet fagorganiseringen skulle genopbygges efter FDGB's ophør. Det tidligere DDR i de fem nye delstater blev et andenrangs område, der endda ville kunne true DGB's positioner i det tidligere Vesttyskland. F.eks. gennem løntrykkeri og et arbejdsmarked uden socialsikring.

Jeg skal i det følgende essay diskutere disse problemer med henblik på den tyske arbejderbevægelses fremtidsudsigter. Det vil dog være nødvendigt at begynde langt tilbage i DDR-historien. For problemerne opstod ikke først i 1990. De hænger også sammen med problemer i den del af DDR-historien, der gik forud og som også genspejler diskrepansen i DDR mellem statens selvfremsstilling som en »arbejderstat« og den politisk-sociologiske virkelighed. Det gælder navnlig mht. 1950'erne, der i mange henseender kan hævdes at rumme nøglen til DDR's status og legitimation som »arbejderstat«.

2.

Den politisk-administrative og senere statslige deling af Tyskland, der fandt sted i årene fra 1945 til 1949 (statsdannelserne) og 1955 (Vesttysklands indtræden i NATO og DDR's aftale med Sovjetunionen om fuld suverænitet), syntes endegyldigt at have delt den af den nazistiske undertrykkelse stærkt svækkede tyske arbejderbevægelse op på to stater. Trods udbredt ønske i partierne, i fagforeningerne og blandt medlemmerne om igen at få skabt en såvel politisk som faglig enhedsbevægelse genopstod den logisk i to dele, der hver især og på sin måde realiserede enhedsønsket. I vest blev SPD gendannet og der blev etableret en ny enhedsfagbevægelse DGB, og den blev navnlig efter dannelsen af DDR i 1949 hurtigt hegemonisk blandt de vesttyske lønmodtagere. I øst blev de nydannede kommunistiske og socialdemokratiske bevægelser i april 1946 mere eller mindre frivilligt forenet i det nye socialistiske enhedsparti *SED*, og samtlige lønmodtagere blev organiseret i den nye enhedsfagbevægelse *FDGB*. Senest fra 1948, da *SED* blev »bolscheviseret« og dermed organisatorisk og politisk-ideologisk staliniseret, var det reelt blevet et traditionelt kommunistisk parti i overensstemmelse med de kommunistiske partiprincipper. Det var alene navnet, der forbandt det med det oprindelige og i grunden reformkommunistiske enhedsparti *SED*. Ellers var det blevet et helt andet parti. Der var følgelig foretaget et opgør med »socialdemokratismen« i partiet, de fleste socialdemokrater i den fælles ledelse var blevet udrenset bl.a. sammen med de kommunister, der i 1945/46 var

gået ind for en selvstændig tysk vej til socialismen, og et stort antal menige socialdemokrater var flygtet til det vestlige Tyskland. Da DDR blev oprettet i efteråret 1949 var *Otto Grotewohl* reelt den eneste socialdemokrat, der stadig havde nogen indflydelse. Det socialdemokratiske islæt i det andet Tyskland var følgelig politisk, organisatorisk og kadremæssigt ringe. Det var det ikke nødvendigvis samfundsmæssigt eller sociologisk og organisatorisk, idet der fortsat levede et gammelt socialdemokratisk miljø og socialdemokratiske traditioner videre. Herfra udgik så også en for »arbejderstaten« DDR yderst ubekvem opposition, der satte spørgsmålstegn ved dens hele legitimitet og dens »forordnede« antifascisme.

3.

I det perspektiv kan man også læse meget af DDR's tidligste sociale og politisk-ideologiske historie som en voksende, men ulige konflikt mellem det kommunistisk ledede SED-regime og den numerisk fortsat omfattende og stærke socialdemokratiske arbejderklasse. Men også i Vesttyskland var socialdemokraterne trængt som følge af udviklingen i det socialistiske DDR. Mens SED søgte at tvære socialdemokratismen ud i øst, førte de borgerlige partier under henvisning til udviklingen i øst en behård politisk-ideologisk kamp mod SPD og DGB. Under valgslogans som »Alle veje fører til Moskva« søgte f.eks. *CDU* at skræmme vesttyskerne fra at give det socialdemokratiske parti vælgerstøtte. Og *KPD* blev bl.a. med henvisning til udviklingen i DDR forbudt i 1956.

Denne konflikt mellem SED og de socialdemokratiske arbejdere er nok langt hen blevet undervurderet som følge af forestillingen om, at der i DDR herskede konsensus om den »antifascistiske« stat og tradition. Der skal ikke herske tvivl om, at antifascismen spillede en fremtrædende rolle i DDR og hos mange østtyskere. Indtil den blev reduceret til ren legitimation for staten og dermed for SED's magt. Senest i årene 1952/53 var illusionen om DDR som antifascismens og arbejderklassens egen stat dog væk. Det kom eftertrykkeligt til udtryk i den store *arbejderopstand* i juni 1953. Dens baggrund og forløb er i store træk velbekendt¹. Allerede fra maj 1953 var der blevet strejket på mange østtyske virksomheder mod visse konsekvenser af den i 1952 besluttede og forcerede »opbygning af socialismen« i DDR. SED-ledelsen var nødt til at trække i land på nogle områder, men den besluttede at forhøjelsen af arbejdsnormerne dvs. at den hævdede produktivitetsøgning skulle fastholdes. Men da produktiviteten vanskeligt kunne forøges for at fastholde arbejdernes løn,

betød det i virkeligheden en lønsænkning, og den havde på nogle områder ført til næsten en halvering af en i forvejen ikke særligt høj løn. Derfor fortsatte strejkerne i juni 1953, og de antog form af en politisk, ja »revolutionær« opstand, der hastigt bredte sig udover det meste af DDR.

Det er væsentligt at påpege, at strejkerne og senere opstanden 17. juni 1953 var en *arbejderopstand* vendt mod SED's regime. Det var ikke nogen bred folkeopstand. Dens kerne blev udgjort af massestrejker i de fleste østtyske industricentre og store virksomheder. De dannede udgangspunktet for demonstrationer og modstand mod SED-styret og dets nationetkarakter i forhold til den russiske besættelsesmagt. Strejkerne udviklede sig til en politisk opstand mod regimet. Mange af opstandens konkrete former synes at antyde, at den var udtryk for socialdemokratismen og for en socialdemokratisk kamp mod kommunisternes styre. Det var mange steder de socialdemokratiske organiserede og ledede virksomhedsfagforeninger, de såkaldte *BGL*, der gik i spidsen for strejkebevægelsen, det var endvidere traditionelle socialdemokratiske og faglige protestformer, der blev anvendt, og det var under socialdemokratiske paroler, at opstanden fandt sted. Opstanden er derfor også blevet set som en sidste opblussen for socialdemokraterne og for »socialdemokratismen« i DDR².

Som bekendt kom opstanden til at true selve DDR's eksistens og dermed de interesser, der var forbundet med staten DDR. SED-regimet var alvorligt rystet og vaklede under DDR's første alvorlige krise, det måtte ydmyget søge hjælp hos russerne, og det var formentlig alene takket være russernes militære indgriben, at SED-regimet og dets DDR overlevede arbejderopstanden. Russerne knuste hurtigt opstanden. Efter nedkæmpelsen af opstanden gik SED-styret til modangreb på strejkebevægelsen og oppositionen. Det indledte en skærpet kamp mod »socialdemokratismen« i parti og samfund, og de udrensninger der fandt sted inden for partiet og blandt kadreerne i tiden derefter, blev *også* legitimeret som et opgør med »socialdemokratismen«.

Dermed var modviljen blandt arbejderne mod det kommunistiske styre dog ikke overvundet. Den blussede op igen i efteråret 1956 – samtidig med opstanden i Ungarn -, da der påny udbrød omfattende strejker på nogle af de store virksomheder. Denne gang viste truslen om at sætte militæret ind sig dog tilstrækkeligt til at hindre, at strejkerne udviklede sig til en regulær opstand³.

Opstandens politiske og bevidsthedsmæssige betydning rakte dog langt videre. Som vi ved nu fra arbejdererindringer om 1950'erne, var opstanden *begivenheden* slet og ret i mange østtyskeres liv og dermed også

i DDR's kollektive historie⁴. For de havde alle været med i oprøret mod SED. Og den kollektive viden havde de til fælles. Opstanden havde desto dybere indgravet sig i arbejdernes bevidsthed, som den blev fuldstændigt fortrængt fra den offentlige erindring i DDR, hvor opstanden blev karakteriseret som et »fascistisk kupforsøg«⁵. Men 1953 var også chokket, som SED og dets arbejderbasis, der selv havde været forrest i opstanden, aldrig kom sig over. Den blev deres kollektive erfaring med SED, en negativ erfaring. Nedkæmpelsen af oprøret berøvede derfor også mange de sidste illusioner mht. SED og dets DDR. Den russiske besættelsesmagt knuste definitivt den drøm, som mange i den første Aufbaugeneration havde om med opbygningen af DDR at kunne skabe et nyt og mere demokratisk Tyskland. Den skabte en kløft mellem store dele af folket og SED-regimet, der formentlig aldrig blev overvundet. Hverken i virkeligheden eller psykologisk. Den førte store dele af arbejderklassen på distance fra et regime, som de imidlertid heller ikke var stærke nok til at omstyrte. Men den hvilede også som et trauma over SED-ledelsen til det sidste. Næsten symptomatisk herfor er, at ministeren for statens sikkerhed *Erich Mielke* midt under den folkelige opstand i 1989 traumatisk kunne spørge sine rådgivere: »Er det sådan, at imorgen bryder den 17. juni løs?«⁶. Hvilket det måske også på en måde var.

Sovjetmagtens og SED's brutale reaktion førte til en fremmedgørelse mellem på den ene side regimet og dets »antifascistiske« stat og på den anden side dets basis blandt de østtyske arbejdere, der dog måtte affinde sig med, at SED havde magten. Den »forordnede« antifascisme, der var regimets legitimation, og som det sågar havde dristet sig til at anvende *mod* de oprørske arbejdere, idet det stemplede opstanden som et »fascistisk kupforsøg«, var uden hold i virkeligheden, og den eksisterede ikke regimekonformt blandt arbejderne. Den var præcist »forordnet«⁷. Lige så vigtigt blev det, at SED og dets stat formentlig også derefter havde held til så godt som helt at ødelægge det traditionelle socialdemokratiske miljø med hele det netværk, der f.eks. havde udgjort noget af ryggraden i den socialdemokratiske arbejderbevægelse frem til 1933 og som i begrænset omfang havde overlevet nazisternes undertrykkelse. Traditionelle SPD-højborgene som Magdeburg og Leipzig svandt ind, og de socialdemokratiske rødder tørrede ud. Hvad der i 1950'erne ikke blev ødelagt af SED, forsvandt da kammeraterne i stort tal flygtede til Vesttyskland. For formentlig var det ikke de upolitiske eller politisk passive, der flygtede fra DDR i 1950'erne, men derimod de socialdemokrater, fagforeningsfolk og arbejdere, der igen havde måttet se sig forfulgt og deres parti og organi-

sationer forbudt i en stat, der officielt kaldte sig den første »arbejder- og bondestat« på tysk jord. Hvordan og hvornår det præcist har fundet sted, står det tilbage at udforske.

4.

Nedkæmpelsen af 1953-opstanden kunne således ikke siges at have løst DDR's problemer som stat, i første række problemet med legitimiteten i folk og arbejderklasse. Men den havde militært og magtmæssigt lagt låg over dem, således at der derover kunne opbygges en form for indre stabilitet, der sikrede SED's styre. Den måtte dog sikres af den sovjetiske militærmagt og af et overdimensioneret indre magt- og sikkerhedsapparat under Ministerium für Staatssicherheit MfS. Hvad DDR gav sig ud for at være, synes i alle tilfælde alene at have været *forordnet* ovenfra. Det var ikke rodfæstet i DDR-befolkningen, selv om den tilsyneladende affandt sig med SED's DDR. Dette modus vivendi afsvækkedes i 1980'erne, da det økonomisk og socialt begyndte at gå tilbage og den indre kontrol blev strammet. De omtalte legitimitetsproblemer blev voldsomt åbenbare i 1989, da befolkningen indledte sin civile ulydighedskampagne mod et ufleksibelt regime. Den reelt stalinistiske forordning af solidaritet, antifascisme og klassefølelse har helt sikkert været med til at forklare, hvorfor hele systemet i 1989 faldt sammen som et korthus med leninismens politiske og ideologiske kollaps. Det kom ikke alene til at gælde statspartiet SED, men også de centrale statslige organisationer som FDGB, ungdomsorganisationen *FDJ* samt alle de andre politiske og klasse-mæssige organisationer. De viste sig som kulissemastadonter uden indre sammenhold.

Det var centrale facetter, som de fem nye delstater fra det tidligere DDR bragte med sig ind i det nye Tyskland. Og bl.a. derfor bidrog indlemmelsen af DDR og dets 17 mio. borgere ikke automatisk eller nødvendigvis til den styrkelse af den socialdemokratiske arbejderbevægelse, som man i grunden havde regnet med. Det gælder i første række politisk, idet vælgerne fra det tidligere DDR i ringere grad stemte på SPD end forventet. Men det gælder også fagligt og fagforeningsmæssigt, idet der ikke bare er blevet tilført DGB de angivelige 9 mio. medlemmer, som det i 1990 opløste FDGB skulle have haft. DGB blev herefter fællesrepræsentation for de landsdækkende tyske fagforeninger. Som følge af afviklingen af DDR-industrien og den dermed følgende arbejdsløshed har et langt lavere antal tilsluttet sig DGB. Den samlede organisations-

Det nye DDR sommeren 1989. (Foto privateje, Christel Wickert)

procent er måske endda ikke blevet forøget overhovedet, om end DGB's samlede medlemstal selvfølgelig er steget.

5.

Selv om 1989 bestemt også var og fortsat er en historisk chance for den tyske arbejderbevægelse, så synes det indtil nu ikke at have været muligt at udnytte den⁸. For sådan som billedet tegner sig nu i Tyskland, kan det godt hævdes, at revolutionen i DDR i 1989 og foreningen af de to tyske stater ryger ind i rækken af nederlag for den tyske dvs. den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det er den række, der går fra novemberrevolutionen i 1918/19 over nederlaget til nazismen i 1933 og splittelsen i 1945 frem til 1989/90, der godt nok igen har ført til en samling, men ikke styrkelse af den tyske arbejderbevægelse. Og den vil da formentlig også igen blive organisatorisk og vælgermæssigt styrket. Men om til fordums styrke, er det svært at afgøre. For dens hovedproblem efter omvæltningerne i 1989/90 er måske i høj grad et legitimationsproblem. Et legitimationsproblem, der ikke alene hænger sammen med, at de østeuro-

pæiske kommunistiske staters sammenbrud har styrket ikke bare det demokratiske systems legitimitet, men også kapitalismens. Samtidig hænger det sammen med, at den vesttyske arbejderbevægelse, især SPD viste større åbenhed og konsensussskaben i forhold til DDR, fordi det baserede sig på DDR's eksistens som selvstændig stat. SPD fremstår mao. også lidt kompromitteret af hele DDR-episoden. Det var et biprodukt af den »ideologisering«, der også var forbundet med udviklingen i det tidligere DDR i 1989/90. Vi ved selvfølgelig godt, og det skal vi også anerkende, at det navnlig har været den socialdemokratiske »Forandring gennem tilnærmelses«-politik, der har en stor del af ansvaret for, at DDR alligevel manglede indre politisk og ideologisk substans og derfor vedblev at være del af det vestlige Tyskland⁹. Det var tilnærmelsen til DDR, ikke isoleeringen af det, der indefra gjorde DDR ustabil. Men vi må heller ikke overse det måske strategiske dilemma, som navnlig SPD og i mindre grad DGB er blevet bragt i som følge af DDR's forsvinden og især hele opgøret med 40 års »socialistisk« DDR-historie. Det gælder især det programatiske og politiske mål, som SPD arbejder for – i kort form forestillingen om en »demokratisk socialisme« i Tyskland. Det vil formentlig i lang tid være umuligt at tale om det og om alt der bare har det mindste med socialisme at gøre, hvis SPD f.eks. også satser på at vinde ved de kommende tyske valg og dermed komme tilbage til regeringsmagten.

Noter:

1. Jvf. hertil først og fremmest Ilse Spittmann/Karl W. Fricke: *17. Juni 1953. Arbeiteraufstand in der DDR*, Köln 1982, endvidere nu også Armin Mitter: *Die Ereignisse im Juni und Juli 1953 in der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 31-41, samt generelt Hermann Weber: *Geschichte der DDR*, München 1985.
2. Jvf. hertil Christoph Klessmann: *Opposition und Dissidenz in der Geschichte der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 52-62, især s. 55.
3. Jvf. hertil Stefan Wölle: *Das MfS und die Arbeiterproteste im Herbst 1956 in der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 42-51.
4. Det fremgår af en stor interviewundersøgelse, som en vesttysk historikergruppe har lavet i det tidligere DDR, jvf. Lutz Niethammer, Alexander von Plato, Dorothee Wierling: *Die volkseigene Erfahrung. Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR*, Berlin 1991.
5. Jvf. til SED's reaktioner den samtidige beretning, som *Rudolf Herrstadt* skrev om politbureauets overvejelser, *Das Herrstadt-Dokument*. Das Politbüro der SED und die Geschichte des 17. Juni 1953, Reinbeck 1990, endvidere Spittmann/Fricke.
6. Cit. efter Mitter, s. 31, jvf. endvidere Niethammer m.fl. s. 55ff.

7. Jvf. hertil generelt Wilfried Schubarth/Ronald Pschierer/Thomas Schmidt: *Verordneter Antifaschismus und die Folgen*. Das Dilemma antifaschistischer Erziehung am Ende der DDR, Aus Politik und Zeitgeschichte, B 9/91, s. 3- 16, især s. 3ff.
8. Jvf. til hele denne problematik også Michael Schneider: *Die Gewerkschaften im deutsch-deutschen und europäischen Umbruch*, Gewerkschaftliche Monatshefte 7/91, s. 447-459.
9. Jvf. hertil bl.a. min artikel *Stat uden folk*. Det nationale spørgsmål i DDR, Samtiden 4/90.

Politik og historie i E.P. Thompsons forfatterskab

En biografisk og bibliografisk gennemgang

Af Erik Schwägermann

Indledning

Edward Palmer Thompsons bog *The Making of the English Working Class* fra 1963 (herefter *The Making*) anses i dag med rette for at være en klassiker både indenfor arbejderhistorien og socialhistorien. For at kunne forstå den debat som udgivelsen af *The Making* afstedkom, og den betydning denne bog og Thompsons senere udgivelser har haft, er det nødvendigt at se på Thompsons udvikling som historiker, og de forskellige sammenhænge han har indgået i. Dette vil jeg gøre ved at tegne et portræt af Thompson og kommentere dele af hans forfatterskab.

E.P. Thompson – en biografi

Barndom og ungdom

Edward Palmer Thompson blev født i 1924. Hans fader Edward John Thompson, der var historiker og digter, havde været metodistisk uddannelsesmissionær i Indien. Han oversatte bl.a. nogle af filosofen og nobelpristageren Rabindranath Tagores værker og underviste i indisk litteratur og historie i England. Moderen Theodosia J. Thompson var amerikaner og havde også været udsendt som missionær, hvilket der var præcedens for i hendes familie, i Libanon. Begge forældre var politisk set liberale med lille *l*, det vil sige liberale af holdning fremfor en partipolitisk position. Deres kendskab til forholdene i Indien og deres kontakter til nationalt bevidste indere – som f.eks. Jawaharlal Nehru – udgjorde ifølge E.P. Thompson grundlaget for en klar antiimperialistisk holdning i familien.¹

Familien boede i Oxford, hvor Thompson gik i »The Dragon School« – en underskole. Han fortsatte i »Kingswood« en metodistisk privatskole, der fungerede som forberedelsesskole til universitetet. Efter endt skolegang fortsatte han på universitetet i Cambridge, hvor han først læste litteratur, men sidenhen skiftede til historiestudiet.

Folkefrontsengagement

Da storebroderen Frank som 19-årig, i 1939, meldte sig ind i det britiske kommunistparti, fulgte Thompson hans eksempel.² Hvornår han blev medlem af kommunistpartiet fremgår imidlertid ikke helt klart. Årsagen til denne usikkerhed kan skyldes, at Thompson opfattede sig selv som kommunist, før han formelt meldte sig ind i kommunistpartiet.

Thompsons indmeldelse i kommunistpartiet skete på et tidspunkt, hvor folkefrontsstrategien var den dominerende i kommunistpartiet. Efter 1933 skiftede Komintern fra en katastrofalt lukket og aggressiv strategi, hvor man havde stemplet socialdemokraterne som socialfascister og udelukket enhver form for samarbejde med dem og de borgerlige partier, til den såkaldte folkefrontslinie. Denne linie var langt mere åben og indebar samarbejde med både socialdemokrater og borgerlige partier for sammen med dem at imødegå den fascistiske trussel. Opbakningen bag denne linie var stor helt frem til krigens afslutning. Thompsons krigstjeneste 1942-45 lå derfor både i forlængelse af hans anti-fascistiske holdning og var i overensstemmelse med hans folkefrontsengagement samt – ikke mindst – storebroderens eksempel.

Efter krigens afslutning genoptog han sine studier ved Cambridge University, hvor han mødte sin senere kone Dorothy.³ Dorothy Thompson, der ligeledes studerede historie, har sidenhen især skrevet om emner indenfor arbejderhistorien. I samme periode foretog han rejser til Amerika, Bulgarien og Jugoslavien. På rejsen til Bulgarien i 1947 var han og hans moder den bulgarske regerings gæster ved en mindehøjtidelighed for hans afdøde broder Frank. I Bulgarien blev Frank Thompson betragtet som nationalhelt pga. sit engagement, som engelsk forsyningsofficer, i den bulgarske partisanbevægelse. Han var blevet tortureret og henrettet af fascisterne.

Efter denne oplevelse engagerede Thompson sig i det frivillige genopbygningsarbejde i Bulgarien og Jugoslavien. I Jugoslavien var han, i sommeren 1947, kommandant for en ungdomsbrigade, der ved frivillig arbejdskraft konstruerede en over 240 kilometer lang jernbanelinie fra Somac til Sarajevo.

Undervisning og politisk arbejde

I 1948 flyttede han til Halifax i Yorkshire. Her var han tilknyttet Leeds University som underviser på dets folkeuniversitetsafdeling og Workers Education Association (WEA). Denne form for undervisningsjob betegnes som extramural teacher. Disse lærere befandt sig i en marginaliseret position i forhold til den akademiske verden. Alligevel må Thompson siges at være sluppet gennem et nåleøje i sidste øjeblik med denne ansættelse, idet kommunistiske forskere havde stærkt begrænsede karrieremuligheder og var politisk isolerede indenfor universitetsverdenen. Efter 1948 blev mange kommunistiske akademikere simpelthen skolelærere. Det er på den baggrund, at økonomen Maurice Dobbs faglige isolation i det akademiske miljø i Cambridge og historikeren George Rude's emigration i 1960 til Australien, skal ses.⁴

Thompson var i 1948-1956 politisk aktiv i kommunistpartiet, underviste og skrev på sin bog om William Morris, der udkom i 1955. Derfor kunne han kun være passivt medlem af kommunistpartiets historikergruppe. Historikergruppen, der omfattede historikere som Christopher Hill, Rodney Hilton, Eric Hobsbawm, Victor Kiernan, Raphael Samuel, John Saville, Dorothy Thompson m.fl., havde Maurice Dobb og oversætteren af Marx/Engels korrespondancen, Dona Torr som vigtige inspiratorer.

I årene 1956-57 brød Thompson, samt flere tusinde andre, med det britiske kommunistparti. Bruddet skete som en reaktion på Khrusjtjovs hemmelige tale ved det sovjetiske kommunistpartis 20. kongres – februar 1956 – og den manglende debat i det engelske kommunistparti af de afsløringer, der var blevet fremført i talen. Desuden var det en protest mod den sovjetiske invasion af Ungarn og nedkæmpelsen af opstanden i Budapest i oktober-november 1956. Inden bruddet havde John Saville og Thompson, med udgivelsen af det dupliserede tidsskrift »The Reasoner«, forsøgt at skabe en intern debat om kommunistpartiets fremtid, om demokratisk centralisme, om partiets historie osv. Bruddet fik også konsekvenser for partiets historikergruppe, idet en stor del af gruppens medlemmer enten forlod partiet eller blev ekskluderet, deriblandt Hill, Hilton, Samuel, Saville m.fl. Til trods for dette synes kontakten, mellem de historikere der blev i kommunistpartiet og dem, der forlod partiet, ikke at være ophørt. Kontakten fandt f.eks. sted i forbindelse med udgivelsen af historietidsskriftet »Past and Present«, der allerede så dagens lys i koldkrigsåret 1952. Thompson figurerer dog først som medlem af redak-

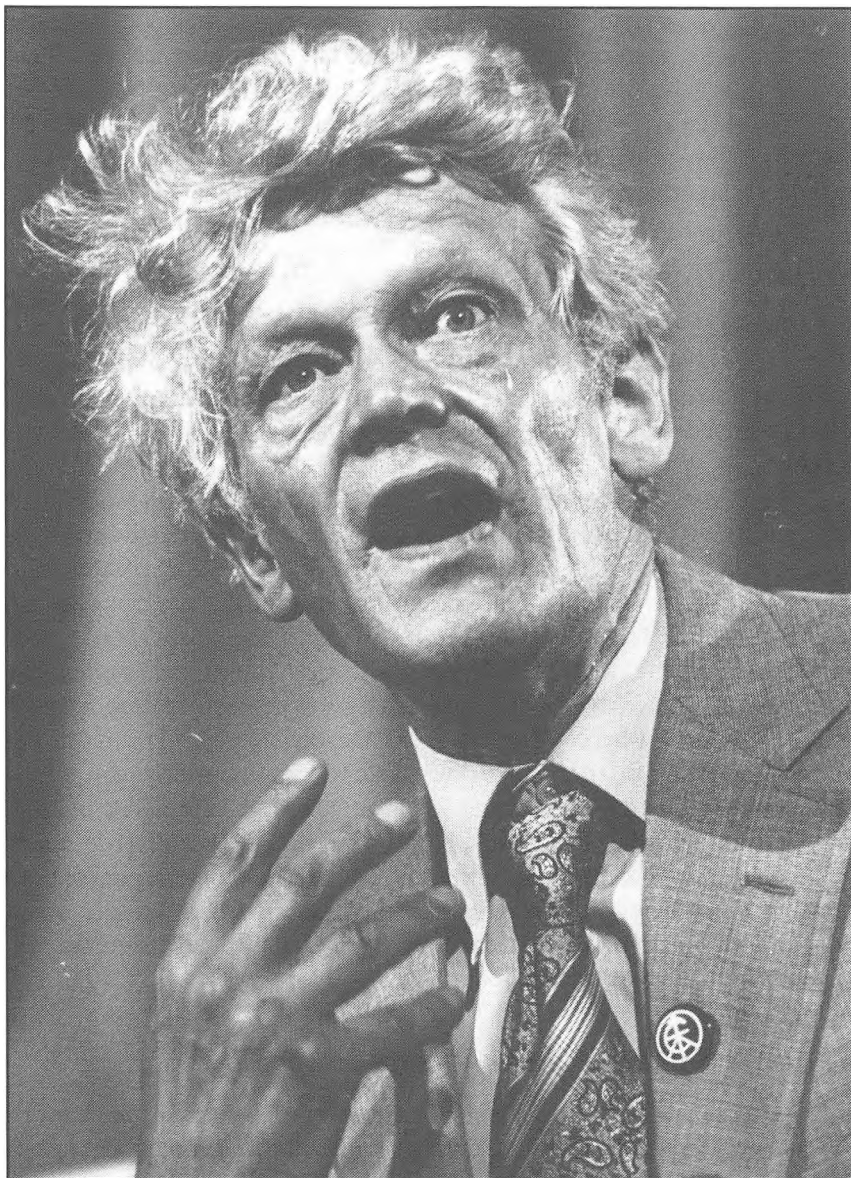
tionsgruppen i 1969. Ligeledes udgjorde »The Society for the study of Labour History«, der blev etableret i 1960, en oplagt mulighed for fortsat samarbejde i et relativt neutralt forum.

Thompson forsøgte, trods bruddet med kommunistpartiet i 1956, at holde fast ved sin politiske identitet som kommunist. Han svingede med andre ord ikke over i en anti-kommunistisk reaktion. Tværtimod argumenterede han for, at kommunismen havde enorme humanistiske potentialer, hvis frigørelse var afhængig af retten til at tænke selv. Det er bl.a. på denne baggrund, at hans angreb på W.H. Auden og George Orwell i antologien »Out of Apathy« – som han var redaktør af – skal ses. Lignende synspunkter kom også til udtryk i tidsskriftet »The New Reasoner. A quarterly journal of socialist humanism«, der blev skabt af en række ekspertmedlemmer og redigeret af Saville og Thompson m.fl. Det udkom i 10 numre ialt, fra sommeren 1957 til efteråret 1959. Det blev i 1959/1960 slået sammen med et andet venstrefløjs tidsskrift »Universities and Left Review«, der blandt andet havde Raphael Samuel og sociologen Stuart Hall som redaktører. Ved denne sammenlægning opstod »New Left Review«, et nyt tidsskrift der udkom første gang i januar 1960.

Kristen i New Left bevægelsen

Perioden fra 1960 og frem til 1963 indebar for Thompsons fortsat undervisningsarbejde i Workers Education Association (WEA) og i folkeuniversitetets regie, engagement i flere tidsskrifter, færdiggørelsen af *The Making of the English Working Class*, samt organisationsarbejde i New left og Campaign for Nuclear Disarmament (CND). Denne form for engagement og arbejde førte til en forståelig udmattelse af såvel Thompson som andre aktive socialister, hvilket førte til en række kriser bl.a. med hensyn til udgivelsen af »New Left Review«. Desuden var bevægelsen som helhed præget af afmatning, hvilket bl.a. havde betydning for opbakningen omkring dette tidsskrift. Som følge heraf fik »New Left Review« en ny redaktion, der skulle sikre bladets fortsatte eksistens, med historikeren Perry Anderson i spidsen.

Med Perry Anderson som redaktør ændredes tidsskriftets linie. Den nye linie orienterede sig, ifølge Thompson, i for høj grad i forhold til udviklingen i den franske filosofiske debat – på bekostning af f.eks. det indenlandske politiske stof. Dette gav anledning til en alvorlig splittelse, som trods gentagne forsøg endnu ikke synes at være overvundet. En vurdering af situationen vanskeliggøres, fordi uenigheden mellem Perry An-

John Saville bemærkede i et brev til Thompson, at man for at kunne samarbejde og diskutere med ham skulle være udstyret med en sergents fysiske og psykiske rustning. (Polfoto)

derson og Thompson, om forholdet mellem »*the old New Left*« og »*the new New Left*«, reproduceres i den senere litteratur.⁵ Uenigheden mellem de to grupper drejede sig bl.a. om forholdet mellem teori og praksis i det politiske arbejde. Den politiske isolationsfølelse, som Thompson har givet udtryk for, at han oplevede i løbet af 1960'erne og 1970'erne, har tilsyneladende sit udgangspunkt i denne splittelse.

Warwick University

Fra 1965 var Thompson en af hovedkræfterne bag etableringen af et center for socialhistorie på det nye universitet i Warwick, hvor han tilsyneladende underviste frem til midten af 1970'erne. Hans forskning og undervisning drejede sig i denne periode hovedsageligt om engelsk 1700-tals historie.

Det kommer flere steder til udtryk, at Thompson har et ambivalent forhold til universitetsmiljøet. Dette skal uden tvivl ses i relation til hans tidligere undervisningserfaringer i Workers Education Association (WEA), folkeuniversitetets regie o.lign., hvis rekrutteringsgrundlag må have adskilt sig fra universitetsmiljøets – både med hensyn til social sammensætning, aldersfordeling og politisk orientering. Desuden har stillingen på universitetet i Warwick uden tvivl betydet en væsentlig administrativ arbejdsbyrde, hvilket igen har betydet en tilsvarende begrænsning af den tid, der var tilovers til forskning og undervisning i historie. I 1970 blev han involveret i afsløringen af et hemmeligt politisk arkiv på universitetet i Warwick, som universitetsledelsen havde oprettet. Dette arkiv indeholdt informationer om både nogle af lærerne og nogle af de studerende. Dette førte til udgivelsen af flere artikler og en bog, der afslørede diverse krænkelser af såvel den akademiske frihed, som almindelige borgerrettigheder.⁶

Historikeren som politisk kommentator

Fra midten af 1970'erne arbejdede Thompson dels som freelance historiker og politisk kommentator, dels som gæsteprofessor ved en række amerikanske universiteter. Desuden udkom »Whigs and Hunters« og »Albion's Fatal Tree« i 1975, hvori Thompson diskuterede retsopfattelser i 1700-tallet. I samme periode var han meget aktiv i retssikkerhedsdebatten i England bl.a. i forbindelse med retssagen mod Crispin Aubrey, John Berry og Duncan Cambell – den såkaldte ABC-trial. De havde vi-

derebragt informationer, der var omfattet af *The Official Secret Acts*. Rets-sagen stillede spørgsmål ved de skiftende regerings anvendelse af dette lovkompleks, som tilsyneladende giver den til enhver tid siddende regering og den eksisterende administration vide muligheder for at kontrollere, hvilke informationer landets borgere kan få adgang til. Noget lignende gjorde sig, ifølge Thompson, gældende i forbindelse med Falklandskrigen, hvor myndighedernes kontrol med adgangen til informationer gjorde det muligt at give et stærkt selektivt billede af krigens egentlige forløb. Dette billede gjorde regeringen Thatcher så brug af i sin valgpropaganda.

Det politiske engagement i f.eks. ABC-retssagen gav altså historikeren Thompson al mulig grund til at diskutere det historiske grundlag for Englands retstradition, jurysystemet samt politiets og anklagemyndighedens fremfærd. Ligesom den historiske baggrund gav ham et godt afsæt til at pege på de hindringer borgerne mødte, hvis de ville have adgang til de informationer, der er nødvendige for at kunne føre en egentlig demokratisk debat.⁷

I slutningen af 1970erne udgav Thompson *The Poverty of Theory and other essays*, en samling politiske og historiografiske essays. Desuden udgav han en række artikler og anmeldelser indenfor det socialhistoriske område.

Fra 1980 synes hele hans engagement at være bundet i det internationale fredsarbejde, dels var han involveret i det genoplivede Campaign for Nuclear Disarmament (CND), og dels var han med til at oprette European Nuclear Disarmament (END). Dette præger udgivelser som *Protest and Survive*, *Notes on Exterminism*, *the Last Stage of Civilization*, *Beyond the cold war* m.fl. I 1988 udgav han science-fiction romanen *The Sykaos papers*, der netop tog sit udgangspunkt i de spørgsmål, han havde arbejdet med indenfor fredsbevægelsen, f.eks. om den kolde krig i 1980erne, det militærindustrielle-kompleks osv.

En række essays, anmeldelser m.m. fra slutningen af 1980erne kunne tyde på, at Thompson er vendt tilbage til sit arbejde som historiker, hvilket stemmer overens med et ønske udtrykt af ham under en paneldebat arrangeret af Radical Historians Organization i 1985.⁸ Allerede i midten af 1970erne fortalte Thompson om flere påbegyndte værker, der næsten var færdige. Det drejer sig om en række studier i engelsk socialhistorie i det 18. århundrede, der allerede i 1976 havde den planlagte titel *Customs in Common*, desuden en monografi om William Blake og flere andre værker. Færdiggørelsen og udgivelsen af disse har trukket i langdrag på

grund af hans politiske arbejde. Det ville være urimeligt at beklage denne forsinkelse set på baggrund af det væsentlige arbejde, Thompson har lagt i fredsbevægelsen. Dog må man håbe, at disse værker vil blive færdiggjort og udgivet.

Ved ovennævnte paneldebat beklagede Thompson, at han ikke var ajour med den nyere forskning og stillede selv spørgsmålet: »If and when I return, will it be with a different eye?«.⁹ Det vil det sandsynligvis, men der er ingen grund til at tro, at resultatet vil blive ringere af den grund.

Forfatterskabet

William Morris. Romantic to Revolutionary

Thompsons monografi om William Morris udkom i 1955 på forlaget Lawrence and Wishart og blev genudgivet i 1976 på forlaget The Merlin Press. Dette værk om forfatteren, kunsthåndværkeren og socialisten William Morris skrev Thompson, medens han endnu var medlem af det britiske kommunistparti. Det prægede førsteudgaven, og Thompson har siden udeladt disse ting og kommenteret hvorfor i efterordet til andenudgaven. Morrisstudiet blev desuden til på baggrund af hans undervisning, som extramural teacher i Nordengland.

Bogen overskred faggrænserne mellem litteraturhistorie, litteraturvidenskab og historie. Overskridelsen af faggrænserne var affødt af hans elevs reaktion på f.eks. William Morris. Disse elever, der fortrinsvis bestod af fagligt engagerede arbejdere, opfattede William Morris som en ligegyldig »fuddy-duddy« (gammelt nussehoved).

Da Thompson ville finde ud af, hvad der lå til grund for denne holdning, nåede han selv frem til, at meget af det der var skrevet om William Morris nærmest var ulidelig læsning. Den eksisterende litteratur så aldrig på William Morris i sin helhed. Man udelod stort set den politiske baggrund for William Morris' virke. Hans senere socialistiske engagement blev forbigået (det samme gør sig forøvrigt gældende den dag i dag, hvor William Morris og hans ting stadig fremstilles som sukkersøde og ufarlige).

Derfor måtte Thompson skrive en bog om William Morris, der inddrog såvel manden, kunsthåndværkeren og socialisten, samt det samfund han var en del af. Bogen lægger vægten på en diskussion af den romantiske traditions betydning for William Morris' virke og diskuterer forholdet mellem denne tradition og den tidlige socialisme i England. Endvi-

dere beskrives de tidlige socialistiske bevægelser udvikling i England, herunder magtkampen og fraktionsdannelsen mellem Social-Democratic Federation og Socialist League. Magtkampen mellem Socialist-Democratic Federations leder Henry Hyndman og William Morris m.fl. førte til dannelsen af Socialist League, der fik William Morris som leder.

Et centralt tema i bogen er de moralske visioners betydning. Her stilles William Morris' moralske visioner overfor Marx's/Engels' samfunds-teorier og analyser. Det, der var væsentligt for Thompson, var at få (gen)indsat de moralske spørgsmål på den socialistiske dagsorden. Thompson formulerede dette som en polemik mod det britiske kommunistpartis og partiet Labour's udeladelse af moralske overvejelser i den politiske debat i 1950erne.

Der lå altså på flere måder en klar politisk motivation bag Thompsons overskridelse af de fagnormer og -grænser, der var gældende indenfor universitetets kerneinstitutioner.¹⁰ William Morris monografien gik imidlertid i glemmebogen, da den hverken blev taget op af New Left bevægelsen eller de litterære eller akademiske institutioner.

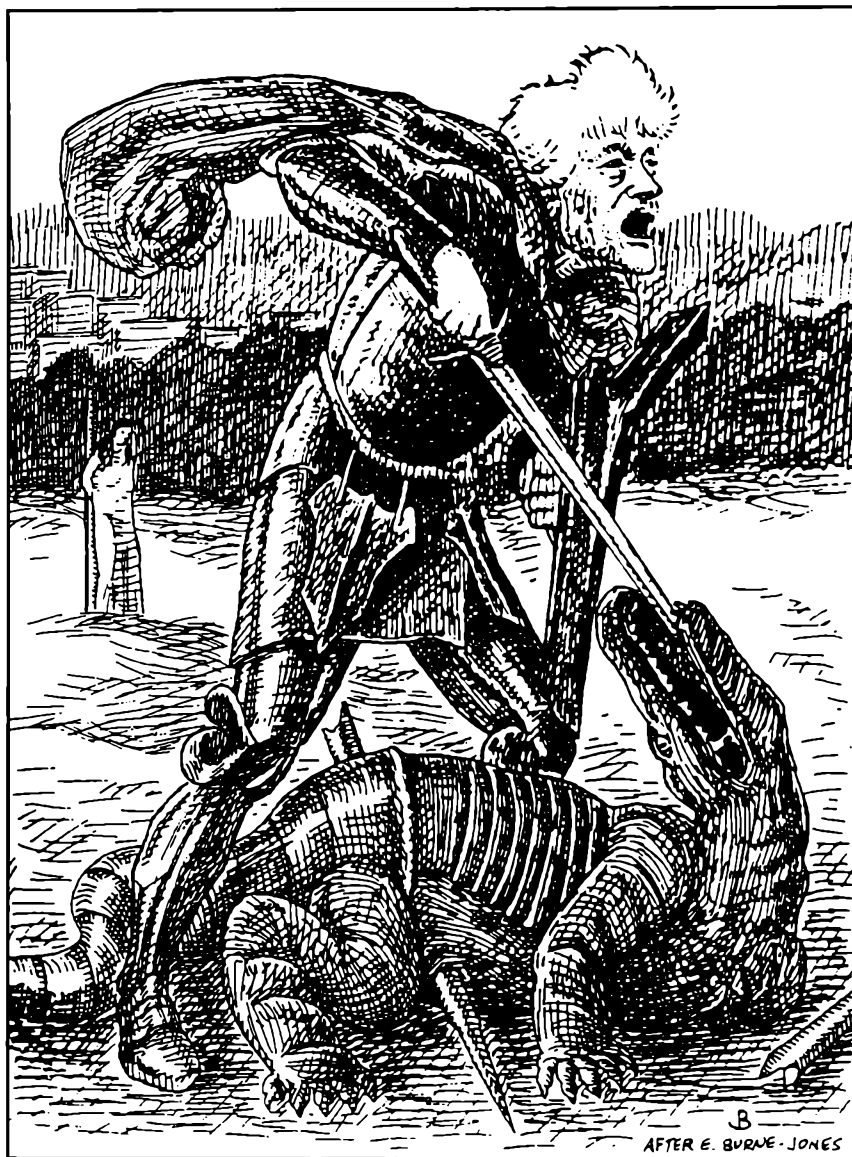
The Making of the English Working Class

Den glemsel William Morris monografien (fra 1955) blev genstand for, indtil en fornyet interesse for William Morris førte til en genudgivelse i 1976, blev årsag til følgende lille anekdote. Under en diskussion mellem to canadiske historikere udtalte den ene, at han foretrak Thompsons bog om William Morris fremfor hans *tidligere* værk om den engelske arbejderklasse.¹¹

The Making of the English Working Class udkom for første gang i 1963 på forlaget Victor Gollanz og blev genoptrykt flere gange. I 1968 blev den udgivet som Pelican bog nr. 1000 (en jubilæumsudgave) på forlaget Penguin Books, hvor den frem til 1985 var blevet solgt i over 180.000 eksemplarer.¹² Det var med dette værk, at Thompsons navn blev slået fast.

Ligesom bogen om William Morris blev *The Making* til på baggrund af Thompsons undervisning, som extramural teacher, i Nordengland. Desuden er *The Making* præget af Thompson's brud med kommunistpartiet samt hans aktive arbejde i New Left bevægelsen og Campaign for Nuclear Disarmament (CND). Det er vel egentlig disse forskellige erfaringer, der gør bogen så levende og vedkommende.

Bogen består af tre dele. Første del *The Liberty Tree* fortæller om en række alternative sekulære og religiøse traditioners betydning for den ra-

»Thompsons erklærede mål med at skrive *The Making* var at redde arbejderklassens glemte eller fortrængte personligheder, bevægelser, traditioner og kultur«. Karikaturtegneren har ikke ment, det var nok med hans egen kommenterende streg, men har ovenikøbet valgt at bygge sin tegning over et Præ-raphaelitisk billede af E. Burne-Jones, der var W. Morris' nærmeste ven og kollega. (Karikaturtegning fra Henry Abelove »Visions of History«, Manchester 1983)

dikale politiske bevægelse i slutningen af 1700-tallet i England. Anden del *The Curse of Adam* drejer sig især om, hvordan de arbejdere, der levede under den industrielle revolution, oplevede konsekvenserne af den. Tredie del *The Working Class Presence* beskriver forskellige former for folkelig radikalisme. Tilsammen dækker de tre dele tidsperioden 1790-1832.

Thompsons erklærede mål med at skrive *The Making* var at redde arbejderklassens glemte eller fortrængte personligheder, bevægelser, traditioner og kultur.¹³ Ved at rekonstruere denne del af arbejderklassens historie forsøgte Thompson at skabe grundlaget for en historisk bevidsthed hos bl.a. de fagligt engagerede arbejdere, han underviste i Nordengland. Han ville fortælle dem, at de godt kunne selv, at de havde en række forbilleder, traditioner og en kultur, der viste dette. Ved at give arbejderne en plads i historien, kunne andre for det første ikke ignorere dem, og for det andet kan en øget historisk bevidsthed føre til selv-bevidsthed om egen handlekraft.

Denne form for arbejderhistorie er sidenhen blevet betegnet som »history from below« eller »history from the bottom up«. Den adskilte sig fra den traditionelle arbejderhistorie, der fortrinsvis beskæftigede sig med arbejderbevægelsens og arbejderpartierne institutioner og elite. Thompson rettede altså en kritik mod både den traditionelle arbejderhistorie, og en parallel tendens, der reducerede arbejderne til passive ofre.

Desuden kritiserede Thompson en funktionalistisk orienteret opfattelse af samfundet, hvor kriser sås som en anormal tilstand og var udtryk for, at samfundet var i ubalance. Han rettede ligeledes en kritik mod den økonomiske determinisme, indenfor dele af den marxistiske forskning, der i realiteten reducerede arbejderne til produkter af en socio-økonomisk udvikling. Disse tendenser udelukkede på forhånd mulighederne for, at arbejdere – og andre – kunne forandre deres situation gennem handling.¹⁴ For at imødegå disse opfattelser måtte Thompson derfor vise, at arbejderne på baggrund af deres erfaringer og gennem deres handlinger forsøgte at få indflydelse på deres situation, og at der fandtes eksempler på, at det var lykkedes for dem.

En central tese i *The Making* er, at der eksisterede en politisk undergrundstradition, der forbandt forskellige bevægelser fra jakobinismen (den radikale politiske tradition i slutningen af 1790erne), over luddismen (ca. 1811-1816), til chartismen (en politisk reformbevægelse ca. 1838-1848).¹⁵

Luddismen var en af de bevægelser, der havde fået en stedmoderlig

behandling i historieskrivningen.¹⁶ Luddisterne var en form for maskinstormere, der på grund af deres veludviklede organisationsgrad og generelt høje faglige bevidsthed adskilte sig fra det, man almindeligvis forstår ved maskinstormere.¹⁷ Fra at være en form for faglig bevægelse udviklede luddismen sig til en oprørsbevægelse, hvis mål bevægede sig på grænsen til det revolutionære. Denne udvikling hang sammen med den politiske undertrykkelse, der satte ind efter den franske revolution og den heraf følgende revolutionsskræk.

Undertrykkelsen omfattede f.eks. en kriminalisering af enhver form for faglig organisering, der kunne mistænkes for at have til formål at ændre arbejdernes vilkår. Ligesom den omfattede en væsentlig begrænsning af arbejdernes forsamlingsfrihed og ytringsfrihed – også set i forhold til den samtidige målestok. Ydermere blev maskindestruktion og en række andre forseelser, der var forbundet med luddisternes aktioner, straffet med døden.

Luddisternes aktioner foregik i tre forskellige geografiske regioner i England, og deres kernestyrker rekrutteredes fra tre fagområder. Det drejede sig om henholdsvis the framework-knitters i Nottinghamshire regionen, the croppers i Yorkshire regionen og the handloom weavers i Lanchashire regionen.¹⁸ Deres aktioner antog forskellige former afhængig af løn- og arbejdsvilkår, maskinernes placering (om de var samlet i en fabrik eller var fordelt på små værksteder eller lignende) og myndighedernes reaktion. Således var the framework-knitters aktioner ikke rettet mod maskinerne som sådan, men mod løn- og arbejdsvilkårene. The handloom weavers var ligeledes rettet mod forringede løn- og arbejdsvilkår, for selvom de maskindrevne væve udgjorde en potentiel trussel for væverne, var truslen på dette tidspunkt mere af psykologisk art. The croppers var den eneste faggruppe, hvis aktioner direkte var rettet mod maskiner, da nogle af disse (the gig-mill og the shearing frame) faktisk udgjorde en trussel for deres fag. Nottinghamshire luddisterne kunne anvende en guerilla lignende aktionsform, fordi maskinerne ofte stod hos den enkelte framework-knitter og derfor var spredt udover regionen. I begyndelsen anvendte Yorkshire luddisterne også denne taktik, men skiftede over til væsentligt større enheder, fordi deres mål blev større og ofte lå i nærheden af byer, hvor der var risiko for en konfrontation med militæret. Lanchashire luddisternes mål var fra starten af større fabrikker, hvilket udelukkede en taktik baseret på små enheder.

Det væsentlige i Thompsons luddismefortolkning var hans karakteristik af deres aktioner som værende en *bevidst* reaktion på grundlæggende

økonomiske og sociale forandringer. Hermed afviste han fortolkninger, der blot så luddismen som et produkt af de forringede økonomiske forhold, der var fulgt i kølvandet på krig, handelsblokader og dårlige høstresultater: »Luddism must be seen as arising at the crisis-point in the abrogation of paternalist legislation, and in the imposition of the political economy of laissez faire upon, and against the will and conscience of, the working people«. ¹⁹

Citatets første del fokuserer på betydningen af den paternalistiske lovgivnings ophævelse. Størstedelen af denne lovgivning (eksempelvis Statute of Artificers fra 1563) havde oprindeligt haft et kontrollerende formål som f.eks. at sikre arbejdskraftens stabilitet, begrænse dens mobilitet, sørge for den fornødne arbejdskraft til landbruget, sikre arbejdstidens længde osv. Men lovgivningen indeholdt også en lang række bestemmelser om løn- og prisfastsættelse, lærlingeforhold med mere. Forordningerne har sikkert mere været et udtryk for, hvordan myndighederne synes, det burde være, end hvordan det rent faktisk var. Men med det kapitalistiske samfunds udvikling forandres lovenes sammenhæng og dermed også deres værdi for både arbejdsgivere og arbejdere. Ihvertfald havde dele af den arbejdende befolkning formået at unddrage sig myndighedernes kontrol og sikret sig en række fordele. Fra at have været en repressiv lovgivning fortolkedes den paternalistiske lovgivning, især af de faglærte arbejdere, som en beskyttelseslovgivning. Man bør derfor ikke undervurdere den chokeffekt, som den drastiske afvikling af hele lovgivningskomplekset (det kulminerede i perioden 1803-1814) var for arbejderne. Situationen blev yderligere forværret af, at der ikke blev vedtaget nogen form for erstatningslovgivning. Dette var hovedårsagen til, at de faglærte arbejdere forsøgte at genoplive hensygnende regler og forordninger.

Ved at afvikle den paternalistiske lovgivning fjernede myndighederne en væsentlig hindring for laissez faire politikens gennemførelse, idet faglærte arbejdere indtil da havde forsøgt at imødegå undergravningen af løn og faglige normer gennem parlaments-ansøgninger og via retslige søgsmål. Afviklingen af den paternalistiske lovgivning var derfor en forudsætning for laissez faire politikens gennemførelse, der i sin karakter var antistatlig. Laissez faire ideologien var baseret på en antagelse om, at der gennem de økonomiske særinteressers frie sammenstød ville blive skabt en orden. Dette krævede et marked, hvor alle frit – og i princippet på lige vilkår – kunne sælge deres varer. Dette selvregulerende og frit konkurrerende marked skulle ideelt set sikre udviklingen af rationelle

produktionsmetoder og en forøgelse – og udbredelse – af nationens rigdom.

Fordelene for arbejderne ved en sådan udvikling var imidlertid langt fra indlysende, da den reducerede dem til en vare. Proletariseringen af arbejderne medførte derfor en række reaktioner mod gennemførelsen af denne politik og økonomi. Man kan ikke blot karakterisere disse reaktioner som præ-industrielle og reaktionære, da sådanne reaktioner var arbejdernes eneste mulighed for at få indflydelse på det politiske liv, de var udelukket fra. Dette bliver endnu tydeligere, når man sammenholder det med, at statsmagten (med f.eks. »The Combination Acts« fra 1799) gennemførte en række ensidige lovgivningsindgreb mod en begyndende fagforenings organisering, hvilket indebar en systematisk illegalisering af faglige aktiviteter og institutioner. Herved fremstod laissez faire ideologien som en snævert legitimerende ideologi, der var rettet mod arbejderne.

Thompson forsøgte at vise, at luddisternes aktioner var forankret i en række faglige og samfundsmæssige normer. Hvis dette var tilfældet, ville det betyde, at deres aktioner ikke var marginaliserede, som f.eks. pionererne på området The Hammonds mente, men tværtimod nød en opbakning både indenfor deres faglige område og i befolkningen.²⁰

Thompsons forsøg på at rekonstruere luddismens historie var forbundet med en række kildemæssige problemer. Kildematerialet er præget af en ubalance, idet det altovervejende er forfattet af personer, der var eksterne i forhold til luddismens sociale basis. Kilderne bærer præg af, at kløften mellem arbejderklassen og det øvrige samfund i denne overgangsperiode blev større, hvilket førte til en isolering af arbejderklassen. Dette hang sammen med, at der især i de nye industrielle områder udvikledes nye institutioner, normer og adfærdsmønstre. Isoleringen var imidlertid ikke kun et produkt af udviklingens pres på arbejderne, men i lige så høj grad en følge af arbejderklassens voksende solidaritet. Altså en solidaritet, der både var indad- og udadrettet (mod hinanden og mod de øvrige klasser). Der eksisterede således to kulturer i England, hvilket går igen i det overleverede kildemateriale, der er præget af, at det er myndighedernes vurdering af urolighederne, der er tale om. Luddisterne selv efterlod meget få skriftlige kilder. For det første på grund af den kriminalisering de blev udsat for, for det andet fordi de ikke havde en skriftlig kultur.

På grund af disse problemer foretog Thompson en ny analyse og vurdering af det primære kildemateriale, hvoraf størstedelen fandtes samlet i »The Home Office Records«. Thompson påpeger, at de af myndighederne udarbejdede rapporter, på trods af kildernes manglende repræsentati-

vitet, imidlertid var et reelt forsøg på at kortlægge luddismen ud fra ønsket om at sikre samfundets stabilitet. Myndighedernes rapporter var bl.a. baseret på informationer, der indkom fra de spioner, som myndighederne havde placeret for at komme tæt ind på livet af bevægelsen. Selv om meget af materialet ikke var bæredygtigt i en retssammenhæng og sjældent blev brugt i en sådan, udgjorde det et vigtigt instrument i forfølgelsen af luddisterne og andre undergrundsgrupper. Det var ud fra en vurdering af spionernes økonomisk betingede motiver, at The Hammonds havde afvist at give deres rapporter kildestatus i forhold til urolighederne i denne periode.²¹ Hertil påpeger Thompson, at udelukkelsen af disse kilder hang sammen med The Hammonds ønske om at marginalisere luddismens radikalitet og anvendelse af vold i forhold til fagbevægelsen.

Trods spionrapporternes tendentiøse karakter inddrog Thompson dem i sin fortolkning af luddismen. For det første fordi de udgjorde en stor del af primærkilderne, og for det andet fordi disse rapporter viser noget om de midler, og den undertrykkelse, myndighederne anvendte overfor luddisterne. Desuden gav de sammen med det øvrige kildemateriale (såsom trussels-breve, luddisternes indbyrdes korrespondance osv.) et langt mere nuanceret billede af urolighederne. Et billede der stemte langt bedre overens med den litterære tradition, sådan som den f.eks. kom til udtryk i Charlotte Brontë's roman *Shirley* fra 1849. Ligeledes stemmer det billede, som spionrapporterne gav af urolighederne, godt overens med den lokalhistoriske tradition fra slutningen af 1800-tallet, der var baseret på den mundtlige overlevering og på interviews med luddisternes yngre familiemedlemmer og lignende. Thompsons vurdering af denne tradition er, at den tiltrods for diverse fejl og mangler, i det store hele er korrekt.²²

Det er på denne måde lykkedes for Thompson at lave en rekonstruktion, der tilgodeser hele det tilgængelige kildemateriale, uden på forhånd at måtte udelukke dele af det som utroværdigt.

Thompson's luddismefortolkning, der har central placering i *The Making* og udgør en integreret del af dette værk, er et typisk eksempel på, hvordan han ved hjælp af en utraditionel kildeanalyse og ud fra en række teser har skabt en spændende rekonstruktion. Hans fortolkning har dannet grundlag for en levende forskningsdebat, og *The Making* indtager således en væsentlig position indenfor den engelske historiografi.²³ Bogen har endvidere været en inspirationskilde langt udover historieforskningens faglige grænser.

Thompsons senere forfatterskab

Efter udgivelsen af *The Making* blev Thompson ansat på Warwick University, hvor han forskede og underviste i det 18. århundredes socialhistorie.

Da Thompson i et interview blev spurgt om, hvorfor han vendte sig mod det 18. århundredes socialhistorie, fremfor at fortsætte i forlængelse af den periode han havde beskæftiget sig med i *The Making*, gav han tre forskellige grunde til dette.²⁴ For det første ville han ikke trænge ind på sin kones forskningsområde. For det andet ville han gerne gå mere i dybden med nogle af de folkelige bevægelser, han havde skrevet om i første del af *The Making*. For det tredje gav etableringen af Center for the Study of Social History, de administrative forpligtelser og undervisningen på Warwick University ikke overskud mere. Perry Anderson mener derimod, at det skyldes, at Thompson selv nærede betænkeligheder i forbindelse med de fortolkningsmæssige problemer, hans fremstilling af arbejderklassens udvikling havde rejst i forhold til den chartistiske periode og 1850ernes dødvande.²⁵ Så vidt jeg kan se, skyldes Thompsons orientering mod det 18. århundredes historie snarere historikerens faglige tilbøjelighed til at søge efter forklaringer i forudgående perioder, forhold eller hændelser. Således har Thompson bevæget sig fra 1880erne, med bogen om William Morris, til 1790-1832 i *The Making* og derfra tilbage til det 18. århundredes historie.

I det 18. århundredes socialhistorie i England ville Thompson finde svar på en del af de kursorisk behandlede fænomener og uafklarede spørgsmål, der var i *The Making*. Thompson har sidenhen taget fat på flere af disse spørgsmål, hvilket har ført til udgivelse af artikler om arbejdstidsnormer og arbejdsdisciplin i forbindelse med overgangen til den industrielle revolution, fødevarer-opstande, konesalg m.m.²⁶ Uanset om Thompson skriver om luddisme, fødevarer-opstande, konesalg eller lignende, pointerer han, at sådanne handlinger skal ses i relation til de samtidige normer, samtidens værdisystemer, deres traditioner, klasser, de sociale forhold osv. Kun på *denne* måde kan man forstå fortidens handlinger, der uden for deres kontekst kan fremstå som uforklarlige eller irrationelle.

Med *The Poverty of Theory* fra 1978 befinder Thompson sig tilsyneladende milevidt fra den Thompson, der skrev bogen om William Morris, *The Making* og *Whigs and Hunters*. Hans bevægelse fra at skrive om konkrete

historiske emner og perioder til at skrive et polemisk essay, der udgør et frontalt angreb på den franske filosof Louis Althussers teoretiske anti-humanisme, kan forklares med, at Thompson fra 1965 og frem til engang i midten af 1970'erne var engageret indenfor universitetsmiljøet. Ifølge Thompson havde den strukturelle marxisme fået en dominerende position indenfor dette miljø, hvilket havde sat sit præg på dele af den nyere historieforskning. Thompson følte sig derfor nødsaget til at forsvare historieforskningens metoder og begreber overfor Althussers komplekse matematisk inspirerede og lukkede system. Dette indebærer, at han måtte gøre rede for sin egen position, og de begreber han anvender, hvilket endnu engang har givet anledning til megen debat.²⁷

Afslutning

Ligesom Thompson udnyttede sine erfaringer fra sit politiske engagement, når han f.eks. skrev om luddisterne, så bruger han også sine erfaringer som historiker, når han skriver om politiske emner. Dette gør han ved at anlægge en historisk synsvinkel i sine analyser af politiske spørgsmål. I sine mere satiriske politiske skrifter gør han det ved at spille rollen som den politisk tvivlsomme historiker E.P. Thompson, der er under overvågelse af det engelske efterretningsvæsen. Eller ved at lege at han har fundet nogle kilder fra en af sine forfædre »Squire Edwd Tomson«, hvorved han fra 1600-tallets distancerede position kan kommentere vor tids politiske spørgsmål. Denne leg med genrer, flertydige titler (såsom *Writing by candlelight* og *Albion's fatal tree*) afslører Thompsons litterære kunnen. Disse evner, og hans ambitioner om at ville være digter ligesom faderen og broderen, har gjort, at han formår at skrive historiske værker, hvis litterære kvalitet er forbilledlige.

Litteraturliste

I de tilfælde hvor der er flere udgaver af det pågældende værk, angives årstallet for førsteudgivelsen før skråstregen, derefter angives årstallet for den anvendte udgave.

Bøger af E.P. Thompson:

E.P. Thompson: *Beyond the cold war*, New York 1982.

E.P. Thompson: *Double exposure*, London 1985.

E.P. Thompson: *The Heavy Dancers*, London 1985.

E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1963/1982.

E.P. Thompson: *The Poverty of Theory and other essays*, London 1978/1980.

- E.P. Thompson: *The Sykaos papers*, New York 1988.
 E.P. Thompson: *Whigs and Hunters*, Harmondsworth 1975/1985.
 E.P. Thompson: *William Morris. Romantic to Revolutionary*, New York 1955/1976.
 E.P. Thompson: *Writing by candlelight*, London 1980.

Digte af E.P. Thompson:

- E.P. Thompson: *Infant and Emperor. Poems for Christmas*, London 1983.

Redigerede værker af E.P. Thompson m.fl.:

- E.P. Thompson: *Albion's Fatal Tree*, New York 1975.
 E.P. Thompson: *Exterminism and cold war*, London 1982.
 E.P. Thompson: *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge 1976/1979.
 E.P. Thompson: *Mad Dogs*, London 1986.
 E.P. Thompson: *Protest and Survive*, Harmondsworth 1980/1982.
 E.P. Thompson: *The Unknown Mayhew*, Harmondsworth 1971/1984.

Artikler af E.P. Thompson:

- E.P. Thompson: *Eighteenth Century English Society: Class Struggle without Class?*, i *Social History* Vol. 3 No. 2, May 1978, pp. 133-165.
 E.P. Thompson: *Folklore, Anthropology and Social History*, i *Indian Historical Review* No. 3, 1976-1977.
 E.P. Thompson: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, i *Past and Present* No. 50 1971, pp. 76-136.
 E.P. Thompson: *Patrician Society, Plebian Culture*, i *Journal of Social History* Vol. 7, No. 4, Summer 1974, pp. 382-405.
 E.P. Thompson: *Time, Work-discipline, and Industrial Capitalism*, i *Past and Present* No. 38 1967, pp. 56-97.

Bøger og artikler om E.P. Thompson og engelsk historiografi:

- Perry Anderson: *Arguments Within English Marxism*, London 1980, heri findes en god bibliografi.
 Harvey J. Kaye: *The British Marxist Historians*, Oxford 1984.
 H.J.Kaye and K.McClelland: *E.P. Thompson. Critical Perspectives*, Cambridge 1990.
 Preben Kaarsholm: *Engelske excentrikere*, i *Kultur og Klasse* 43, København 1982, pp.5-41.
 Bryan D.Palmer: *The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism, and History*, Toronto 1981, heri findes en kronologisk opbygget bibliografi.
 Gregor McLennan: *E.P. Thompson and the discipline of historical context*, i *Richard Johnson m.fl.: Making Histories. Studies in history-writing and politics*, London 1982.
 Raphael Samuel: *British Marxist Historians 1880-1980*, i *New Left Review* No. 120 March/April 1980, London 1980, pp. 21-96.

Noter

1. Mike Merrills interview af E.P. Thompson, i Henry Abelove et al: *Visions of history*, Manchester 1983, p. 11.
2. Materialet er flertydigt med hensyn til hvornår Thompson meldte sig ind i kommunistpartiet. I Henry Abeloves anmeldelse af E.P. Thompsons »The Poverty of Theory«, i *History and Theory* No. 21, Middletown Connecticut 1982, p. 135 figurerer året 1942. I John Mortimers interview med Thompson, i *John Mortimer: In Character*, London 1983, p. 101 siger Thompson, at han var kommunist som 16-årig – dvs. i 1940.
3. Preben Kaarsholm: *Engelske excentrikere*, i *Kultur og Klasse* 43, København 1982, p. 14. Her skriver Kaarsholm, at Thompson aldrig gjorde sin universitetsuddannelse færdig. Tilsyneladende er der tale om, at Thompson færdiggør en universitetsgrad efter 1945, men ikke fortsætter med en højere grad.
4. E.J. Hobsbawm: *The Historians' Group of the Communist Party*, i Maurice Cornforth (ed.): *Rebels and their Causes – Essays in honour of A.L. Morton*, London 1978, pp. 25, 44. John Cannon et al: *The Blackwell Dictionary of Historians*, Oxford 1988, p. 361.
5. *The Poverty of Theory and other essays*, London 1978, pp. 35-38, 101-105. Perry Anderson: *Arguments Within English Marxism*, London 1980, pp. 131-140. Harvey J. Kaye: *The British Marxist historians*, Oxford 1984. Bryan D. Palmer: *The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism, and History*, Toronto 1981.
6. E.P. Thompson: *Warwick University Limited, Harmondsworth* 1970. E.P. Thompson: *Writing by candlelight*, London 1980, pp. 13-27, 29-37, 129. Preben Kaarsholm: *Engelske excentrikere*, i *Kultur og Klasse* 43, København 1982, p. 14. Kaarsholm påpeger, at Thompson siger sin stilling ved Warwick University op i 1970. Kaye angiver opsigelsestidspunktet til midten af 1970'erne, i Harvey J. Kaye: *British Marxist historians*, Oxford 1984, p. 170.
7. Ralph Miliband: *Capitalist democracy in Britain*, Oxford 1982, pp. 79-85, 104-105. Heri diskuterer Miliband statsadministrationens og den siddende regerings forskellige muligheder for at udøve indirekte og direkte kontrol med adgangen til information. E.P. Thompson: *Writing by candlelight*, London 1980, pp. 91-97, 99-111, 113-133. E.P. Thompson: *Beyond the cold war*, New York 1982, pp. 189-196.
8. Paneldebatten findes refereret i *Radical History Review* 36, September 1986, New York, pp. 26-45.
Siden 1987 er bl.a. udgivet E.P. Thompson: *On the Rant*, i *London Review of Books*, Vol. 9. No. 13, 9. July 1987, pp. 9-10. Sidenhen genudgivet i Geoff Eley and William Hunt (ed.): *Reviewing the English Revolution*, London 1988, pp. 153-160 (Der er tale om en anmeldelse af J.C. Davis: *Fear, Myth and History: The Ranters and the Historians*). E.P. Thompson: *Wordsworth's crisis*, i *London Review of Books* 10(22), London 8. December 1988, pp. 3-6 (der er tale om en anmeldelse af Nicholas Roe: *Wordsworth and Coleridge: The Radical Years*).
9. *Radical History Review* 36, September 1986, New York 1986, p. 39.
10. Raymond Williams: *Politics and Letters. Interviews with New Left Review*, London 1979, pp. 73-74. Heri pegede Raymond Williams på sine egne og Thompsons mål med deres undervisning. E.P. Thompson: *William Morris. Romantic to Revolutionary*, New York 1976, p. 817. Se også John Goode: *E.P. Thompson and »The Significance of Literature«*, i Harvey J. Kaye and Keith McClelland (eds.): *E.P. Thompson. Critical perspectives*, Cambridge 1990, p. 183.

11. Bryan D. Palmer: *The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism and History*, Toronto 1981, p. 27.
12. *Fifty Penguin years*, Harmondsworth 1985, p. 79.
13. E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1982, pp. 11-12.
14. E.P. Thompson: *ibid.*, pp. 8-10.
15. E.P. Thompson: *ibid.*, pp. 526 note 2, 528, 546, 645 inklusiv note 3, 654-655, 732 inklusiv note 5, 733, 924.
16. Navnet Luddisterne stammer fra fortællingen om Ned Ludd. Læredrengen Ned Ludd havde, pga. uoverensstemmelser med sin mester, smadret hans væv. Når Luddisterne, pga. urimeligheder i arbejdsforholdene, ville stille krav om ændringer, sendte de forinden et trusselsbrev, til mesteren eller fabriksejeren, underskrevet med General Ludd.
17. E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1982, p. 604.
18. The framework-knitters var en form for hosebinderne, der arbejdede på en særlig strik-kemaskine. The croppers sørgede for færdigbehandlingen af uldstofferne bl.a. ved at skære luven til. The handloom weavers var vævere, der arbejdede på almindelige hånddrevne væve. I John L. og Barbara Hammond: *The Skilled Labourer*, London 1979, pp. 38-76, 112-167, 181-278 gives der både en grundig beskrivelse af faget og baggrunden for urolighederne.
19. E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1982, p. 594.
20. J.L. og B.Hammond: *The Skilled Labourer*, London 1979, pp. 190, 215, 272-274. E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1982, pp. 508, 576, 606.
21. J.L. og B. Hammond: *The Skilled Labourer*, London 1979. Se især pp. 222-245, 273-274, 279-303.
22. Dette fremgår af forordet til genudgivelsen af Frank Peels bog fra 1880, hvor Thompson kommer med en kritisk vurdering af Frank Peels arbejde som lokalhistoriker, og de metodiske problemer som den mundtlige overlevering indebærer. Frank Peel: *The Rising of the Luddites, Chartist and Plugdrawers*, London 1968.
23. Se f.eks. F.K. Donnelly: *Ideology and early English working-class history: Edward Thompson and his critics*, i *Social History* No. 2 1976, pp. 219-238 og Harvey J. Kaye and Keith McClelland (eds.): *E.P. Thompson. Critical Perspectives*, Cambridge 1990.
24. Mike Merrill: *Interview af E.P. Thompson*, i Henry Abelove et al. *Visions of History* 1983, pp. 14-15.
25. Perry Anderson: *Arguments within English Marxism*, London 1980, pp. 30-49. Heri findes en kritik og diskussion af *The Making*, herunder hele problemstillingen om, hvornår arbejderklassen egentlig kan siges at være skabt.
26. E.P. Thompson: »Time, Work-discipline and industrial Capitalism«, i *Past and Present* No. 38 Oxford 1967, pp. 56-97; »The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century«, i *Past and Present* No. 50, Oxford 1971, pp. 76-136; »Patrician Society, Plebian Culture«, i *Journal of Social History* Vol. 7, No. 4, Summer 1974, pp. 382-405.
27. Se debatten i Raphael Samuel (ed.): *Peoples History and Socialist Theory*, London 1981, pp. 375-408.

Summary

Things are changing in Europe. New states arise and new relationships are being forged. In the EC, the powers that be intend to move towards a political and economic union, while others have visions of a completely new Europe in which the solution of economic, social, and environmental problems heads the agenda.

In the Social Democratic Movement, the EC-issue has been a difficult problem for a long time. But also for the rest of the left wing, the attitude to the EC has been a controversial issue. Paradoxically, the Labour Movement and the left wing with their time-honoured internationalist traditions, were among those who sounded nationalist chords in the debate on the EC from 1972 and onwards. Even if it is true that the European Community became the community of the capital, it remains a paradox that the capital drew the consequence of having turned international, while the opposite seems to hold true of parts of the Labour Movement. To this must be added the very real problems of such things as collective agreements with multinationals, protection of the working environment, and a number of other central issues that will not be solved merely by saying "No to the EC". Consequently, today's debate in the Labour Movement and on the Left also have to do with how far and in which direction European cooperation should go. The articles in the first half of the book treat various aspects of these issues.

The articles in the second half of the yearbook, directly and indirectly, discuss the consequences of the fall of the Communist regimes in Eastern Europe. Although by the autumn of 1989, we had seen the collapse of East Germany and the Velvet Revolution in Czechoslovakia, the final break-down of the Communist regimes was definitely occurred – confirmed by the abortive coup in the Soviet Union of August 1991, an event just as astounding as the fall of the Berlin Wall in 1989.

The overwhelming role played by Communism, not only for the Labour Movement but also for the entire European history of the 20th century, lends to the period 1989-91 its turning point character. It causes us to look over our shoulder as well as ahead. The events of 1989-91 throw history into a new perspective. At the same time, the archives of the Communist parties are gradually being thrown open to historians, which enables them to write history in a new light.

Even though, so far, we can only begin to discern the contours of the inevitable impact of the break-down of Communism and even though,

in the first instance, it might look like the final victory for "the Free World", developments - perhaps even in the medium-short term - might leave room for the development of "a Third Road". The articles in the second half of the yearbook contribute to clarify the extent to which the entire post-war period was influenced by the conflict between East and West. It was virtually impossible to stay free of the dichotomy, even for those who tried to distance themselves from it or were consciously searching for "a Third Road".

Finally, we publish an article outside of the scope of this theme. Erik Schwägermann's article on "Politics and History in the Writings of E.P. Thompson" consists of a biography and a survey of his writings. E.P. Thompson's best known work is "The Making of the English Working Class". In our yearbook vol. 19, we published an article by the American historian, Joan Scott, on this central book - a classic both in labour and social history. However, Thompson has written a number of other central works, i.a. "William Morris. From Romantic to Revolutionary" which, like "The Making", was motivated by topical discussions on the left wing in which E.P. Thompson has been actively involved throughout his life.

One of the central issues in the debate on the stance of the Labour Movement vis-à-vis EC-cooperation is whether to maintain the Danish/Nordic welfare model which, of course, rests on the principle of off-setting inequalities by means of tax-financed income transfers, as opposed to the Continental welfare model based on the insurance principle. This discussion is taken up by Vibeke Sørensen and Anne-Lise Seip in their articles.

In her article Vibeke Sørensen treats the attitude of the Danish Social Democratic Party to Nordic and European integration in the post-war years. Vibeke Sørensen's article is based on her Ph.D.-thesis, the very first study of the motives and the changing political attitudes, nationally and internationally, which, in combination with the economic developments, serve to explain the seemingly rather vacillating Social Democratic policy vis-à-vis the EC.

To begin with, Vibeke Sørensen poses the question of whether small countries with open economies have any choice when it comes to adjusting to international developments and answers the question in the affirmative. During the 1950s and '60s it was, in fact, possible to create a Scandinavian model as an alternative to developments in the rest of Europe. Whether this feat can be repeated in the 1990s remains an open

question. With increasing interdependence during the 1980s and '90s, the West European economies, and thus also Denmark, are faced with adjustments to new international economic trends. In some ways, the situation is reminiscent to that of the 1950s, however, with the crucial difference that the number of options are limited or, to put it differently, the costs of staying outside the European integration process may turn out higher in the 1990s than in the 1960s.

In her article "The Welfare State – a Nordic Model?" Anne-Lise Seip views the possibilities of maintaining the Nordic Model more optimistically than does Vibeke Sørensen. On the basis of her own studies, and those of other researchers, on the emergence of the welfare state and the contribution of the Social Democratic Party towards this, Anne-Lise Seip discusses whether it is reasonable to speak of a special Nordic model. The question is whether in the Nordic welfare states, on the one hand, there are a number of similar internal features and, on the other hand, how these differ from other welfare states such as Germany or Great Britain. Anne-Lise Seip points out that in the individual countries there existed a number of differing historical circumstances that must be kept in mind when attempting to determine why countries opted for different welfare state models. Even though there are variations in the model as implemented in Norway, Sweden, and Denmark, Anne-Lise Seip still thinks it justified to speak of a Scandinavian model which differs from the British or the Continental models, and it is a model which is worth fighting for. Why should we alone have to adjust, Anne-Lise Seip would like to know. Is it inconceivable that the rest of Europe could adjust to the Scandinavian model?

An other burning issue in connection with The Labour Movement attitude to the EC has been that of securing workers' rights. This is partly a question of the Social Dimension but also one that has to do with trade union strength and room for manoeuvre.

In his article, Richard Hyman gives us a survey of topical developmental trends in the European trade union movement. What is its direction? What will happen in the 1990s? How strong is solidarity and to whom does it apply: to your colleagues, to the members of your own trade union, to the working class? Richard Hyman makes his own assessment on the basis of a thorough knowledge of European trade union developments in the 1970s and '80s. Hyman repeatedly stresses the necessity of keeping the differing national experience in mind and be wary of generalisations. However, he does see one general trend towards

a weakened position for trade union centres and national unions and, thus, for central control over the national trade union movement both in the West and in the East. The question is what the effects of this will be in the '90s in a situation which – in addition to structural changes in business structures and cultural shifts – will be affected by developments in the Single Market and in Eastern Europe.

As far as the EC is concerned, Hyman does not think that, for the moment, the European Labour Movement has any chance of setting the agenda. This assessment is elucidated by means of the Social Charter (the Social Dimension) which, according to Hyman, has not moved beyond the stage of flowery speeches. Nor does Hyman see much cause for optimism on the part of the traditional trade union movement. Instead, hope attaches to a new type of trade union movement which Hyman calls "the undertaking trade union with a social conscience". He draws the conclusion that solidarity and collectivism must not necessarily be abandoned as we move toward the year 2000 despite the fact that it will be given a new organisational form.

As an official of the Danish trade union Federation, Preben Sørensen has an active role to play in trade union developments towards the year 2000. This gives his observations a different angle from that of the researcher. His article "From a Trade Union Iron Curtain towards a Market Strategy" describes the international cooperative relations since 1945, with special emphasis on Danish trade union attitudes to and specific experience with Denmark's EC membership. Preben Sørensen's article can be read as a commentary on the preceding articles made by somebody who was part of the development. As regards the EC Social Dimension and the possibilities on the part of the trade union movement of influencing events, Preben Sørensen is optimistic. He bases his optimism on the strength of trade unionism in Denmark as well as on the intensified cooperation within the EC over recent years as a broad consensus of trade union objectives has been reached.

Whereas Richard Hyman and Preben Sørensen discuss EC-developments at the general level, Sussi Handberg's point of departure is a specific case in point.

Since 1988 there has been a ban in Denmark on the production and use of asbestos (with some few exceptions). The question is whether Denmark can keep up such a ban after the completion of the Single Market by 1 January 1993. The article surveys in detail the decision-making process in the EC from 1985 and up to the present, through the Com-

mission, the Council of Ministers, the Danish Ministry of Labour, the European Parliament, and the EC Standardisation Committee where the actual decision is made.

In addition to the asbestos issue, Sussi Handberg, by way of another example, uses the organic solvents issue to elucidate the test of strength between the freedom of movement for goods and the working environmental considerations. Denmark was forced to comply with the EC labeling provisions for these substances. She draws the conclusion that even though environmental considerations are gaining ground in the EC, this institution still constitutes a conservative force in the field. If Denmark wants to give priority to environmental considerations, we need to form alliances both inside and outside the EC. Alliances which, in specific contexts, could be used to put pressure on the EC machinery. According to Sussi Handberg, this would be the most effective strategy, not only for ourselves but also for member states with less stringent environmental requirements.

The second part of this year's theme is opened by Gert Sørensen's article on the Italian Communist Party. The point he makes is that Euro-Communism never was a "Third Road". The myth of the superiority of the Soviet model survived all the way to the Polish Communist Party's assault on Solidarity in 1981. Not until then, did the Italian Communist Party break with the concept of the leading role of the CPSU. However, the problems of the Italian Communist Party did not diminish after 1981. The project of the "Historic Compromise" was wrecked, without this attempt having been replaced by a new strategy to gain a share in the power. Today's political crisis in the Italian Communist Party has the same roots as the crisis in the other West and East European Communist Parties: the heritage of the 3rd International. The PCI (reconstituted as the PDS in 1991) has, therefore, found it just as difficult to find its feet at the beginning of the '90s as any other past and present Communist Parties.

In his article "Communist Front Organisation or Custodian of the Western Social Order", Mikko Majander describes an important factor in the game which came to place Finland as a member of "the Free World" after World War II. During the years of the Cold War, the Finnish trade union movement was torn by internal power struggles between Social Democrats and Communists. Not only trade union policy was at issue, it was a full-blown social power struggle, in which the Finnish Social Democrats and the Communists had the, moral and material,

support of the West and the East (the Soviet Union), respectively. In addition to the failure of Communist tactics in connection with a major strike in the autumn of 1949, Mikko Majander attributes great importance to the relationship of the Finnish Social Democrats with its Scandinavian sister parties as a reason for Finland becoming one of the Nordic welfare states, despite its geographical location within the Soviet sphere of interest. At the same time, Mikko Majander's article describes the special Finnish conditions as a country between East and West, and how this influenced Finnish history throughout the post-war era.

In his article, "Danish 'Revisionism' and the SED in the 1950s", Michael F. Scholz describes developments in the SED of 1956 in the light of the impact of the break-up of the DKP in 1958 (the formation of the SF, the People's Socialist Party) on the internal party struggles of the SED.

Parallels can be observed between the discussions and the conflicts which took place in the SED and the DKP following Khrushchev's speech at the 20th Congress in 1956. In combination with the relatively close personal contacts between the SED and the DKP, the conflicts within the two parties had a reciprocal effect. At the same time, the DKP undertook the role of an "SED diplomat" on behalf of the SED, in order to promote Danish recognition of the GDR as an independent state by means of propaganda activities, etc.

For the anti-Larsenists in the DKP it was primarily moral support which could be found in the SED, but also financial support could be had. The Stalinist wing of the SED (with Erich Honecker and others in the lead) and the anti-Larsenists of the DKP mutually supported each other in the internal conflicts of the parties, and joined ranks internationally in the show-down with Tito, the revisionist. Thus, the DKP came to play an international role at a crucial point in GDR history.

Communist Eastern Europe no longer exists as a political concept, but we cannot simply leave history behind. Events in Germany show this very clearly. Germany has been formally united, to be sure, but in reality the two parts of Germany have had a widely differing history for 45 years, and this will leave its mark on the history of unified Germany for a long time to come.

After the fall of the Berlin Wall in 1991, the (West) German Labour Movement expected an election victory. Before 1933, the Social Democratic Party had its strongholds in what was to become the GDR, and, surely, the Communist Party could still count on some support. Things

went very differently. Unification, which might have been an opportunity to overcome old trauma and strife in the German Labour Movement, led to an election victory for the Conservatives, and the German Labour Movement was left with virtually no influence on the course of the unification process. How could that happen, asks Karl Christian Lammers in his article "1989 – a Historic Opportunity?".

It is Lammer's hypothesis that Communism never really became rooted as a popular movement. After the workers' revolt in 1953, the discrepancies between the official ideology and the attitudes of the GDR population increased. In his reasoning, Lammers makes use of the studies undertaken by Lutz Niethammer and others, who are collecting memoirs to illustrate the socio-history of the conflicts between East and West, i.e. how East Germans themselves experienced "Socialism Realised", and how East Germans found a *modus vivendi* with the GDR regime. As there was no real popular support for the regime, it tumbled like a house of cards in 1989. Consequently, the GDR was no longer a Labour Movement stronghold, their specific experience would tend rather to make GDR citizens apolitical. For the same reason, there can be no immediate hope of the German Labour Movement finding its former strength. It may be difficult to speak of Democratic Socialism in Denmark today. In Germany it is impossible, Karl Christian Lammers concludes.

We should like to add that in a Europe which has surprised us so many times during recent years, the possibility of Socialism surviving cannot, on the other hand, be excluded. Perhaps not under the name of Socialism, will democracy, solidarity and collective accountability, it is to be hoped, survive.

The Editors
(Translated by Lena Flugler)

Forfatterfortegnelse

Handberg, Sussi, cand.scient.adm. arbejdsmiljøplanlægger. Aalborg Universitet, Institut for samfundsudvikling og planlægning, Fibigerstræde 2, 9220 Aalborg Ø. Tlf. 98 15 85 22/2502.

Hyman, Richard, professor i Industrial Relations ved Industrial Relations Research Unit, University of Warwick, Coventry, CV4 7AL, England.

Karl Christian Lammers, lektor ved Københavns Universitet, Institut for Historie, Njalsgade 102, 2300 København S. Tlf. 31 54 22 11.

Mikko Majander, forsker ved Helsingfors Universitet, Institutionen för politisk historia. Alexandergatan 7,7.vån., 00100 Helsingfors 10, Finland. Tlf. 191 2180. Arbejder i øjeblikket på et forskningsprojekt om det finske socialdemokrati og udenrigspolitikken efter anden verdenskrig.

Scholz, Michael f. dr.phil. i historie. Ansat ved universitetet i Greifswald, Historisches Institut, Domstr. 9A, 2200 Greifswald. Har bl.a. arbejdet med tysk udenrigspolitik efter 1945, tegneserier som historisk kilde. Skrev i 1990 disputats med titlen: "De Ostsee muss ein Meer des Friedens sein". Die Rostocker Ostseewochen in der Aussenpolitik der DDR 1958-1975.

Schwägermann, Erik, cand.phil. i historie. Projekt under forberedelse: En "komplet" Thompson bibliografi. Tomsgårdsvej 104, 1 th., 2400 København NV, tlf. 38 34 94 41.

Sørensen, Gert, lic.phil., lektorvikar ved Romansk Institut, Københavns Universitet. Skrevet artikler om italiensk kultur til aviser og tidsskrifter. Medredaktør af "Piranesi-italienske studier". Udgiver af Antonio Gramsci, *Fængselsoptegnelser. I-II* (i udvalg, oversættelse og kommentar).

Sørensen, Preben, redaktør, konsulent i LO, Rosenørnsallé 12, 1634 København V.

Sørensen, Vibeke, ph.d. lektor ved Rijksuniversiteit Groningen, Onde Kijk in't Jatstraat 26, Postbus 716, 9700 Groningen, Holland.

Indhold

Indledning	5
Vibeke Sørensen:	
Den skandinaviske model og Europa-dilemmaer i dansk arbejderbevægelses holdning til europæisk integration 1950 – 1980	13
Anne-Lise Seip:	
Velferdsstaten- en nordisk modell ?	49
Richard Hyman:	
De europæiske fagbevægelser: På vej mod år 2000	73
Preben Sørensen:	
Fra fagligt jerntæppe til markedsstrategi. Fagbevægelsens Europapolitik	99
Sussi Handberg:	
Historien om asbest	113
Gert Sørensen:	
Den italienske kommunismes lange krise	131
Mikko Majander:	
Kommunistisk frontorganisation eller värnare av det västerländske samhällssystemet? Den finska fackföreningsrörelsen i det kalla kriget 1947 – 1951	151
Michael F. Scholz:	
Den danske »revisionisme« og SED i 1950'erne	165
Karl Christian Lammers:	
1989 som historisk chance? Arbejderbevægelsen i den tyske omstillingsproces på baggrund af den historiske udvikling fra 1945 til 1990	189
Erik Schwägermann:	
Politik og historie i E.P.Thompsons forfatterskab. En biografisk og bibliografisk gennemgang	201
Summary	221
Forfatterfortegnelse	229